Algimantas Babeckas

IŠNYKĘ (NE)PAMIRŠTI
DVARAI

ALEKSANDRAVAS
MAKAUSKAI
PAGRAUŽIAI
TREMPINIAI

Marijampolė, 2011

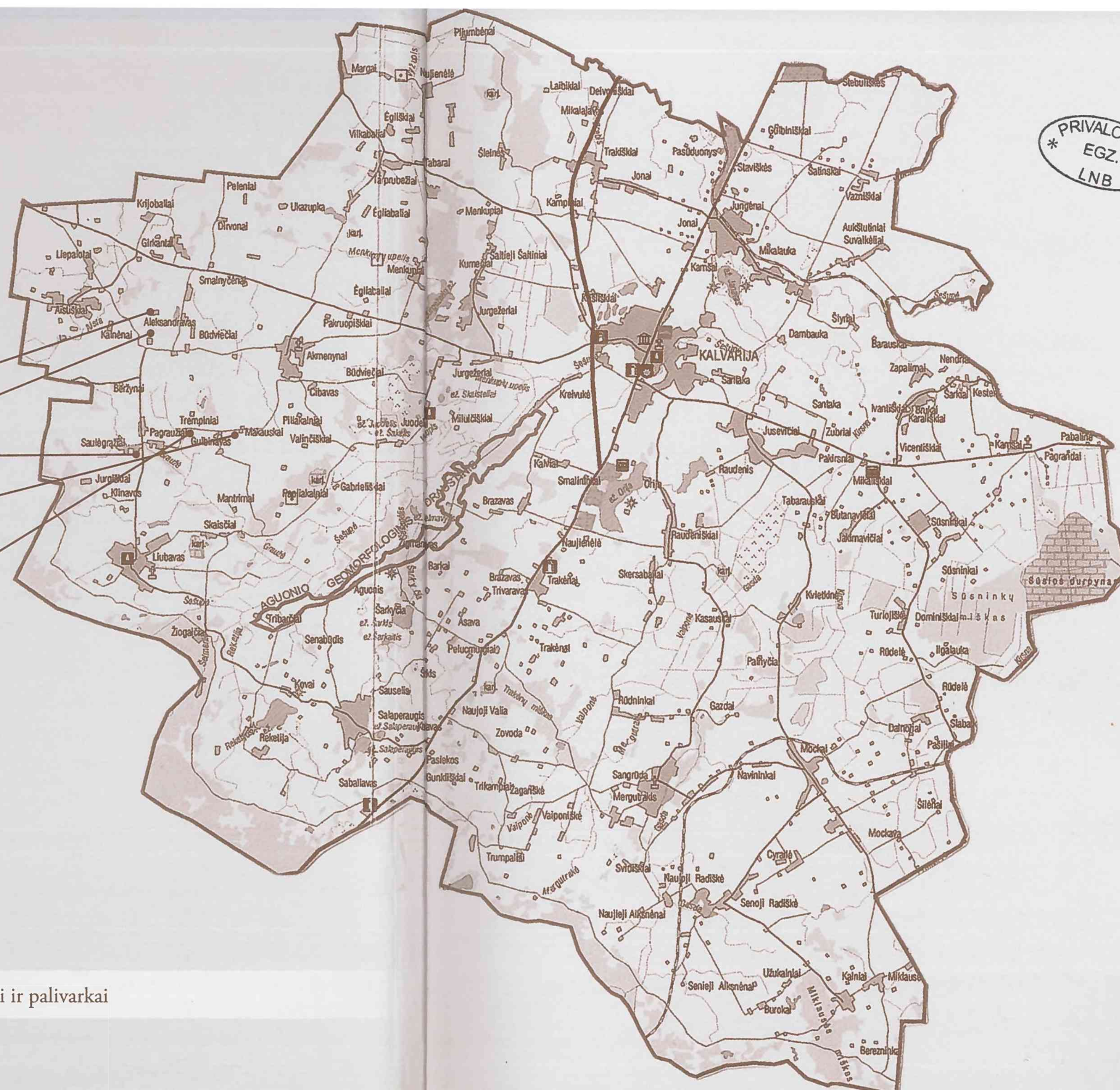
Aleksandravas I (Raudondvaris)

Aleksandravas II (Parausiai)

Pagraužiai

Makauskai (Piliakalniai)

Trempiniai

XVIII–XX a. Kalvarijos krašto dvarai ir palivarkai

UDK 728(474.5)(091)
Ba-14

Knyga išleista Kalvarijos savivaldybės viešosios bibliotekos projekto „Etninė kultūra – leidiniuose“, finansuojamo Kalvarijos savivaldybės etninės kultūros plėtros 2011–2014 metų programos, ir 2008–2009 m. Akmenynų pagrindinės mokyklos parengto pilietinio ir tautinio ugdymo projekto „Pažinkime gimtąjį kraštą“, finansuojamo LR Švietimo ir mokslo ministerijos, bei autoriaus lėšomis

ISBN 978-609-422-045-6

ĮŽANGINIS ŽODIS

Gražus kraštovaizdis – aukštos kalvos, gilūs kloniai, nedidelės lygumėlės, rieduliais nusėti laukai, vienur kitur tyvuliuojančios ežerų akys, pušynai ir neišsenkami smėlio ir žvyro klodai – tai brangiausias Akmenynų ir Liubavo seniūnijų turtas. Čia gyvenusių jotvingių laikus mena Koplyčkalnis, Kačergų kalnas, vaizdingi piliakalniai. Daug šio krašto istorijos paslapčių saugo šimtamečių ąžuolų lajos, apsamanoję akmenys, apgriuvusios, dramatiškus tautos įvykius menančios senosios sodybos. Noriu nubraukti nors dalį dulkių sluoksnio nuo gimtojo krašto dvarų, pro kuriuos ėjo mano vaikystės takai, didžioji mano gyvenimo kelio dalis. Kiekvieną kartą pro juos pravažiuodamas, jaučiu pagarbą buvusiems šeimininkams, pačiam dvarui, kaip to meto administracijos, ekonomikos, pažangios žemdirbystės ir kultūros centrui.

Dabartinės Kalvarijos savivaldybės teritorijoje XVIII–XX a. buvo daugiau kaip keturiasdešimt dvarų. Tai unikalūs kultūros paveldo objektai, turėję reikšmės šio krašto raidai. Buvusių dvarų klestėjimą vis dar liudija išlikusios akacijų, liepų, alyvų alėjos, beužankantys tvenkiniai, storu piktžolių apklotu padengti keliai, kuriais kažkada riedėjo rinktiniais žirgais kinkytos karietos. Dvarvietėse beveik nelikę pastatų, tik ant buvusių pamatų vešliai žaliuoja menkaverčiai medžiai ir piktžolynai. Kad ir kaip būtų gaila, čia niekada nebesugrįš meno, grožio ir išminties dvasia.

Daugeliui žmonių dvaro epocha – tai istorijos užmarštin nugrimzdusi šimtmečius egzistavusi kaimo gyvenimo sistema, kurią šiandien suvokti sunku. Dvare gyveno ar dirbo daugelio iš mūsų protėviai. Čia pynėsi ne tik šviesia viltimi, ne tik kančia ir skausmu paženklinta žmonių kasdienybė, bet ir romantiškos, nostalgiškos gyvenimo istorijos. Dvaras atspindi mūsų tautos istorinę praeitį, menančią ekonominius pakilimus ir nuosmukius,

sukilimus, karus ir tremtis, išblaškytų po pasaulį dvarų savininkų ir jų palikuonių likimus.

Keletą metų rinkau faktus apie Aleksandravo I (Raudondvario), Aleksandravo II (Parausių), Makauskų, Pagraužių ir Trempinių dvarus, domėjausi jų savininkų likimais. Knygoje aprašomi dvarai nėra įtraukti į Lietuvos kultūros paveldo saugotinų objektų sąrašą, tačiau jie mums svarbūs, nes daugelis jaunesniosios kartos žmonių nieko negirdėję arba mažai ką žino apie buvusius dvarus, jų ekonominį ir kultūrinį poveikį mūsų krašto raidai. Ši knyga tebus pažintinis Kalvarijos krašto leidinys ir kuklus priminimas, kad paveldo reikšmė gali būti suprasta tik tada, kai su juo susipažįstame.

Nagrinėti dvarų istoriją nėra lengva ir paprasta. Čia, nuošaliame Sūduvos pakraštyje, buvusių dvarų savininkų genealogija siekia senąsias lietuvių, lenkų, vokiečių tautų gimines. Informacijos ieškojau įvairiuose istoriniuose leidiniuose, Marijampolės, Suvalkų ir Vilniaus archyvuose, didelėmis pastangomis pavyko surasti ir keletą buvusių dvarininkų palikuonių bei jų giminaičių, kurie maloniai sutiko su manimi bendrauti. Tai anapus Atlanto gyvenantys lietuviai Stasys Goštautas ir Jonas Macijauskas-Matonis bei Audronė Venslovienė iš Kauno.

Šiandien apie dvarų gyvenimą tegali papasakoti tik vienas kitas garbaus amžiaus mūsų krašto gyventojas, kuris vienaip ar kitaip buvo susijęs su dvaru. Praeities liudininkai, gyvi istorijos šaltiniai, iškeliauja anapilin, nusinešdami su savimi tai, kas mums apie dvarus dar būtų svarbu ir įdomu, ko neįmanoma surasti jokiame istorijos vadovėlyje.

Nuoširdžiai dėkoju visiems, geranoriškai padėjusiems atgaivinti išnykusių dvarų gyvavimo akimirkas. Prisiminimus pateikė: Adolfas Babeckas † (Trempinių k.), Leokadija Babeckienė † (Trempinių k.), Angelė Balcierienė (Marijampolė), Julius Balcierius † (Marijampolė), Teklė Balčiūnienė (Gražiškiai), Eugenija

Baršukaitienė † (Gulbinavo k.), Jadvyga Bobinienė † (Kalvarija), Vincas Burinskas (Kalnėnų k.), Vacius Burokas (Būdviečių k.), Aldona Damanskienė (Kalvarija), Ona Gelgotienė † (Bartninkai), Natalija Gudonytė (Vilnius), Vincas Kabelka (Kalvarija), Genovaitė Kerelevičiūtė (Kalvarija), Bronius Knygauskas (Kalvarija), Janina Knygauskienė (Kalvarija), Ona Krampienė (Būdviečių k.), Jonas Kraukšlys † (Akmenynų k.) Eugenija Kuprienė (Kačerginė), Eugenija Leskauskienė † (Pagraužių k.), Izabelė Pakarskienė (Gulbinavo k.), Nijolė Petravičienė (Akmenynų k.), Ona Salatkienė (Zigmantavo k.), Albinas Slavickas (Kaunas), Stasė Stučkienė (Kaunas), Salomėja Svipienė (Druskininkai), Marija Vasiliauskienė (Beržinių k.), Petras Venslovas (Kaunas), Danutė Virbickienė (Marijampolė), Birutė Vitkauskienė (Aleksandravo k.), Petras Vitkauskas (Aleksandravo k.), Jonas Žiemelis † (Būdviečių k.), Genovaitė Žilinskienė (Aistiškių k.), Vitas Žukaitis (Kalvarija).

Taip pat esu dėkingas Astai Jankeliūnienei, Benjaminui Mašalaičiui, Alvydui Totoriui už patarimus ir pagalbą išleidžiant knygą bei Stasiui Goštautui (Bostonas), Jonui Macijauskui-Matoniui (Filadelfija), Audronei Venslovienei (Kaunas) už pateiktą vertingą medžiagą.

Autorius

Mieli skaitytojai!

Knygos autorius Algimantas Babeckas, gyvenęs ir augęs Liubavo krašte, turėjo galimybę iš arti pajusti savo gimtojo krašto romantiką ir atliko darbą, kuriam ryžtųsi retas istorikas. Šių apylinkių dvarai ar dvarvietės visai nepaminėti išsamiausiai Lietuvos dvarus nušviečiančioje dvitomėje knygoje „Lietuvos dvarai“ (sudarytoja Ingrida Semaškaitė). Neįtraukti ir į registrinio paveldo vertybių sąrašą. Atrodo, lyg jų ir nebūta. Istorikui A. Babeckui pavyko surinkti daug įdomios, vertingos medžiagos apie iki šiol niekur neaprašytus senuosius ūkinius bei administracinius centrus.

Knygoje išsamiai aptariama to regiono dvarų raida, jų klestėjimas ir saulėlydis XX a. Paminimas ir visoje Lietuvoje unikalus atvejis – siaurasis geležinkelis, nutiestas į dvarą. Pateikiama kiekvieno dvaro istorija. Nepamirštama paminėti ir kitų dėmesio vertų objektų, stovėjusių ar dabar esančių netoli aprašomų stambiųjų ūkių.

A. Babeckas atliko milžinišką darbą, analizuodamas archyvinę medžiagą, anksčiau gyvenusių autorių rankraščius. Gyvai ir šiandieniškai nuskamba prisiminimai, papasakoti eilinių ir kartu dvasiniu pakilimu neeilinių vietinių žmonių. Autorius taip prasmingai įamžina savo gimtojo krašto dvarų praeitį ir pasakojimui suteikia žmogiškos šilumos, jog atrodo, kad ir šiandien ten gyvenama, dirbama, gimstama ir mirštama.

Leidinio tekstą paįvairina vaizdinė medžiaga: dvarų parceliacijos dokumentų kopijos, žemėlapiai, planai, genealoginis medis, nuotraukos. Nekalbama sausais, tik istorikams profesionalams būdingais sakiniais, todėl pasakojimo stilius patiks skaitytojams.

Suvokiant, kiek daug dirbo knygos autorius, sunku ir moraliai jam priekaištauti ar patarti, ką dar buvo galima nuveikti. Manau, kad per mažai pasinaudota tarpukario ar net senesne

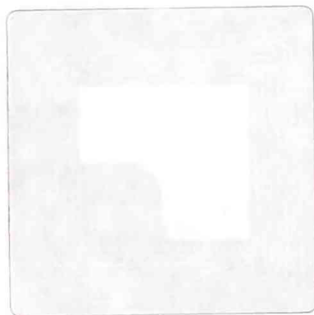
periodine spauda, kurioje dažnai būdavo minimos šių dvarų savininkų užgautos bajoriškos ambicijos per Nepriklausomybės karus ir dvarų parceliaciją. Iki 1918 metų visi šie ūkiniai vienetai priklausė ne lietuvių tautybės žmonėms ir daugelis jų labai priešiškai sutiko atgimstančios Lietuvos valstybės kūrimąsi. Trūkstant memuarinės literatūros, labai sunku atsekti ir šių dvarininkų tarpusavio politinius, ūkinius ar kultūrinius santykius, galbūt dėl to susidaro įspūdis, kad ūkiai gyveno gana izoliuotai. Net ir vedybų keliu retai šių dvarininkų palikuonys „sulipdavo" į vieną genealoginį medį.

Parkotyrininkai pasigestų išsamesnės parkų-sodų analizės.

Manau, knyga bus puikus kelionių vadovėlis turistams. Vietos moksleiviai pajus, kad istorijos būta „čia ir dabar". Prisiminimų pasakotojai ar jų giminaičiai taip pat ras savotišką paminklą šiam romantiškam ir krauju aplaistytam mūsų praeities tarpsniui. Tikėkimės, kad suinteresuotos instancijos pastatys kelrodžius, nukreipiančius į šias sunykusias dvarvietes nuostabiai vaizdingame Lietuvos-Lenkijos pakraštyje.

Praeities takais sugrįžęs į (ne)pamirštus dvarus, šia knyga autorius išreiškia pagarbą savo gimtajam kraštui ir čia gyvenusiems žmonėms.

Istorikas Benjaminas Mašalaitis

ISTORINĖ APŽVALGA

Nemunaičio ir Merkinės didgiriai

Kovų su kryžiuočiais laikotarpiu Nemunas buvo tarsi užtvara, dešiniojo kranto gyventojams padėdavusi apsiginti nuo netikėtų užpuolimų. Čia statytos pilys, kurti didžiojo kunigaikščio dvarai. Sūduvoje buvo nesaugu gyventi, todėl, esant mažam gyventojų skaičiui, ši teritorija apaugo miškais. LDK didieji kunigaikščiai Sūduvos girias pradėjo naudoti po Žalgirio mūšio, kai kryžiuočiai čia jau retai beužklysdavo.

Nustačius nuolatinę sieną, po 1422 m. Melno taikos sutarties sudarymo, kai Sūduva atiteko Lietuvai, gyvenimas tapo saugesnis, miškuose ėmė kurtis gyventojai. Pirmieji Sūduvos girių prižiūrėtojai buvo dešiniajame Nemuno krante įkurtų didžiojo kunigaikščio dvarų valdytojai.

Didžiojo kunigaikščio Kazimiero valdymo laikais, tai yra 1440–1492 m., pietinė Sūduvos miško dalis atiduota Nemunaičio ir Merkinės dvarų globai bei priežiūrai. Taip susiformavo istoriniuose šaltiniuose minimi Nemunaičio ir Merkinės didgiriai, kurių ribos siekė iki Vištyčio ežero, Lieponios upelio, o skiriamoji riba „ėjo link prūsų ligi Kirsnos upės, pusantros mylios iki upelio Palnyčia, kuri prasideda iš ežero Raudenis, tolyn iki ežero Orija. Nuo Orijos ligi ežero Kelmavytis viena mylia, nuo šio ežero iki Šešupės ¼ mylios, toliau pusmylis Šešupe iki upelio Graužė (Kgravzi). Nuo Graužės keturios mylios į Vižainio ežerą, iš jo ištekančiu Vižainėlės upeliu dvi mylios į Vištyčio ežerą ir toliau trys mylios prūsų siena“ (1). Taigi XVI a. pietinė Sūduvos dalis priklausė Merkinės ir Nemunaičio girininkijoms. Riba, skyrusi šias administracines teritorijas, buvo Graužės upelis, tekantis per Pagraužių, Epidemių, Skaisčių kaimus. Jo dešinėje pusėje esančios vietovės, tarp jų ir Liubavo, priklausė Merkinės

didgiriui, o Aleksandravo, Makauskų, Trempinių vietovės, esančios kairėje Graužės pusėje, priklausė Nemunaičio girininkijai.

Šiose vietovėse buvo labai mažai gyventojų. Geriau apgyvendintos paprūsėje Vištyčio, Gražių (Gražiškių) ir į rytus esančios Rudaminos, Krosnos vietovės. Čia esančius miškus prižiūrėjo *osočnikai*. Taip Lietuvos valstybinėse įstaigose vartojama slavų kalba buvo vadinami miškų sargai. Jie privalėjo žinoti, iki kur eina prižiūrimo didgirio sienos, pažinti miško plotą, uoliai saugoti, kad niekas ten nekeltų triukšmo, kad žvėrys galėtų ramiai gyventi. Tais laikais rengiamose viešose valstybinėse medžioklėse sargai turėdavo parodyti žvėrių takus ir būti varovais. Grigaliaus Valavičiaus 1559 m. atliktoje miškų apžiūroje nurodomos trys žvėrių gūžtavietės: „Viena driekėsi prie Orijos ežero, kita netoli Pagraužių prie Graužės upelio. Ji užėmė plotą po vieną mylią skersai ir išilgai, o į karališkąjį Nemunaičio didgirį dvi mylios. Trečia prie Aistos upelio“ (2).

Dvarų kūrimasis Sūduvoje

Dvarai Lietuvoje pradėjo kurtis ir galutinai susiformavo XV a., o dvaro sąvoka atsirado XVI a. Ji apibrėžė ne tik dvaro sodybą, bet ir žemę su kaimais, kurie priklausė dvarui. 1529 m. atlikus Sūduvos-Prūsijos sienos ženklinimą, valdovai ėmė rūpintis jiems priklausančios žemės tinkamu panaudojimu. Didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis didelę dalį Sūduvos pavedė savo žmonai Bonai, kuri rūpinosi dvarų kūrimu. Jų sūnus Žygimantas Augustas valstybėje padarė daug pertvarkymų, palietusių ir Sūduvą. Įvykdžius naują iš Vokietijos per Lenkiją mūsų šalį pasiekusią žemės reformą, 1557 m. išleistas Valakų įstatymas. Pagal jį visas Lietuvos valstybinis žemės ūkis suskirstytas valakais ir margais, įvestas bendras ganyklų naudojimas. Dvaras iš administracinio centro tapo ūkio centru. Šalia dvaro tam tikru atstumu buvo kuriami mažesni

junginiai – palivarkai. Dvaro ir palivarko ūkį tvarkė urėdas. Vieną dvaro valaką privalėjo apdirbti po septynis valakus turintys baudžiauninkai. Kiekvieno dvaro savininkas turėjo laikyti mažiausiai 20 karvių. Kasmetinius mokesčius reikėjo sumokėti nuo šv. Mykolo iki šv. Martyno. Tais laikais Sūduvos teritorijos nuo Vištyčio iki Kalvarijos gyventojai pagal Valakų įstatymą mokėjo činšą ir baudžiavos nėjo, nes čia gyveno dar mažai žmonių, nebuvo dvarų. Sūduvos giriose dvarai ir kaimai pradėti kurti XVI a. pab.–XVII a. (3).

Iki dvarų kūrimosi visi valstiečiai buvo vadinami karališkaisiais. Jie mokėjo pagal valakų įstatymą numatytus mokesčius, tačiau nėjo baudžiavos. Įsikūrus dvarui, jie tapdavo baudžiauninkais. Valakų įstatymas numatė iš miškuose esančių sklypų sudaryti kaimus ir nustatyti valstybei mokamų mokesčių dydį, vesti medžioklės apskaitą, visa tai turėjo užtikrinti valstybės iždo pajamas. Valdovo Žygimanto Augusto pasiųsti matininkai nustatė ir atmatavo gyvenvietėms kurti numatytus nuolatinius plotus, suteikė pavadinimus, išvedė ribas, suskirstė rėžiais valakinius ūkius, kuriuose apgyvendino valstiečius. Kad geriau įsikurtų ir ekonomiškai sutvirtėtų, 10 metų jie būdavo atleidžiami nuo visų mokesčių. Vėliau didesnė mokesčių dalis patekdavo į valdovo iždą, o likusi dalis atitekdavo dvaro valdytojui. Miškų sargai teikdavo ataskaitas iždui apie kertamo miško pajamas, apie žvėrių ir bičių ūkį, apgyvendintų žemdirbių mokamus mokesčius ir duoklę. Pirmieji įsikūrė Simno, Metelių, vėliau Rudaminos, Kirsnos dvarai. Istoriko Jono Reitelaičio sudarytame 1622 m. Gražiškių parapijos žemėlapyje pažymėtos Vartelių, Aistiškių, Aleksandravo vietovės, tačiau dvarai nenurodyti, tikriausiai jų tada dar nebuvo (4).

XVI a. pab. Nemunaičio didgirio valdytojas Grigalius Masalskis girininkijos būstinę įkūrė Didžiosios Kirsnos dvare. Visus didgiryje įkurtus mažuosius dvarelius vadindavo karališkaisiais ir kaip savarankiškus ūkio vienetus pavesdavo valdyti

tebetarnaujantiems kariams arba karaliui nusipelniusiems pavaldiniams. Dvarai nebuvo atiduodami nuosavybėn, o tik suteikiama teisė juos valdyti iki gyvos galvos. Tokie dvaro valdytojai, karaliui pašaukus, privalėjo ginti tėvynę. Vėliau ši prievolė pakeista – užuot ėję tarnybą jie galėdavo mokėti mokesčius. Kariuomenei išlaikyti įvesta nauja tvarka. Karius žiemos metu apgyvendindavo karališkuosiuose dvaruose, o kaimų valstiečiai turėdavo juos išmaitinti. Pasitaikydavo taip, kad valstietis pats gerai maitindavosi ir atsiųstą karį sočiai valgydindavo, o kitas pats menkai misdavo, tada ir karys alkdavo, tačiau kai kurie valstiečiai ir visai neturėdavo kuo karių maitinti. Todėl 1649 m. Abiejų Tautų Respublikos (ATR) Seimas nutarė žiemą kareivių į kaimus nesiųsti, o karališkųjų kaimų valstiečiai, užuot juos maitinę, žiemos metu turėdavo mokėti mokestį, kuris lotyniškai vadinamas *hiberna*. Tuo metu dalis kariuomenės buvo samdoma, o tai reikalavo nemažai išlaidų, todėl jas turėjo padengti iš karališkųjų dvarų gaunamų pajamų. 1658 m. Seimas nutarė, kad karališkųjų turtų valdytojai 4-ąją dalį pajamų atiduotų į karaliaus iždą kariuomenės išlaidoms apmokėti. Žodis „ketvirtis“ lotyniškai – *kvarta*, tai ir mokestis buvo pavadintas kvarta. Karaliaus iždo tvarkytojas kas keletą metų siųsdavo pareigūnus atlikti peržiūras – apskaičiuoti dvarų pajamas ir nustatyti kvartos mokesčius. „Peržiūra“ lotyniškai – *liustracija*, todėl pareigūnai buvo vadinami liustratoriais.

1655 m. vasarą rusų caro Aleksiejaus kariuomenė, vadovaujama Šeremetjevo, užėmė Vilnių, o rudenį pasiekė Nemunaičio didgirio centrą – Didžiosios Kirsnos dvarą. Tuo laikotarpiu vakariniame Sūduvos pakraštyje prie Vištyčio, įsiveržus švedų kariuomenei, susidarė karinė situacija. Gyventojai slėpėsi tarp Gražiškių ir Kirsnos esančioje miškingoje teritorijoje. Peržiemoję jie užsibuvo ilgiau, pasistatė naujų sodybų. Dauguma jų ir karams praėjus pasiliko čia gyventi. Todėl dabartinėje Akmenynų

ir Liubavo seniūnijų teritorijoje atsirado naujų kaimų, o vėliau ir dvarelių. Gražiškių parapija, į kurios sudėtį įėjo Akmenynai, labai išsiplėtė. 1653 m. Nemunaičio girininku tapo 30 metų šį kraštą valdęs Lietuvos Kunigaikštystės kancleris nominatas, Vilkaviškio, Astrinės, Volpių, Anykščių, Vištyčio seniūnas, Kirsnos ir Nemunaičio girininkas, Upytės ir Šeduvos ekonomijos administratorius Kristupas Pacas. Jis valdė daug dvarų, kaimų, o nuo 1658 m. – ir Gražiškius. Pats dirbo valstybės įstaigose, o dvarus prižiūrėjo jo paskirti ūkvedžiai. Tuo metu įkurtas ir Triobų kaimas, o šalia jo – Kalvarijos dvaras, vėliau išaugęs į miestą.

1690 m. LDK Trakų vaivadijos dūmų rejestre nurodyta Kalvarijos krašte buvus devyniolika karališkųjų dvarų. Iš šiame dokumente aprašomų dvarų 2 dūmus turėjo Aleksandravas I, po vieną – Aleksandravas II ir Piliakalniai, Trempiniai – 10, kur kas daugiau dūmų buvo Palnyčios (100 dūmų), Kirsnos, Kalvarijos (po 65 dūmus), Gražiškių (46 dūmai), Orijos (38 dūmai) dvaruose (5).

Dvarų kūrimosi Sūduvoje procesą sulėtino 1709–1711 m. siautusi maro epidemija. Tik jai pasibaigus, dvarai palaipsniui pradėjo stiprėti. Jie visi priklausė Alytaus ekonomijai arba Lietuvos iždui. Pagraužių, Trempinių, Piliakalnių, Aleksandravo dvarai buvo pavaldūs Kadariškių seniūnijai. Šių dvarų baudžiauninkai turėjo po 30 margų, arba 1 valaką, žemės. Už 1 valaką „mokėjo činšo 38 auksinus, o duoklės – 1 žąsį, 2 vištas, 20 kiaušinių, po gorčių riešutų ir uogų, 10 gorčių rugių, vainiką grybų, 2 sruogas linų. Taip pat turėjo „atlikti vieną pastotę“, t. y. arkliais nuvežti prekes į Vilnių arba Karaliaučių. Kas savaitę nuo pusvalakio tekdavo dvi dienas dirbti dvare, jei vėluodavo, gaudavo 15 rykščių. Jei kuris nors sekmadienį dirbdavo ir neidavo į bažnyčią, būdavo nubaustas 45 rykštėmis ir bažnyčiai privalėjo duoti 3 svarus vaško. Kariuomenei išlaikyti mokėjo kvartos ir hibernos mokesčius“ (6).

Po trečiojo ATR padalijimo

Plėtojantis ekonominiams santykiams, dvaras susiformavo kaip atskiras privatus ūkinis vienetas. Dvarų stiprėjimui didelės įtakos turėjo tai, kad po trečiojo ATR padalijimo 1795–1807 m. Sūduvą valdė Prūsija. Naujoji valdžia pasiuntė daug matininkų, kurie išmatavo visų dvarų ir kaimų žemes, sudarė žemėlapius, apskaičiavo žemės derlingumą, pajamingumą. Konfiskavo dalį dvarininkų žemių. Tik kai kurių dvarų savininkai palikti tie patys. Valdžia apkarpė bajorų teises, apskaičiavę, kad dvaruose „prievolinėmis“ dienomis galima daugiau padaryti, negu yra darbo, todėl už likusias dienas įvedė privalomą činšą. Valstiečių gyvenimas pasunkėjo, nes reikėjo uoliau dirbti, kad sutaupytų laiko činšui užsidirbti. Dvarai ir kaimai buvo dviejų rūšių – karaliaus, arba valstybės, ir nuosavi (7).

To meto valdžia skatino molinių trobesių statybą, už tai skirdavo premijas. Kaimuose įsakyta užveisti sodus, kurie pirmiausia būdavo sodinami prie dvarų.

1807–1812 m., Sūduvą valdant Napoleonui, panaikinta baudžiava. Įsigaliojo Napoleono kodeksas, pagal kurį po vyro mirties ūkis atitekdavo vaikams, o ne našlei, nes pagal Prancūzijos įstatymus moterys ir vyrai neturėjo lygių teisių.

Po Vienos kongreso Sūduvą prijungus prie Rusijos, baudžiava nebuvo sugrąžinta. Sūduvos dvarai turėjo ekonomines galimybes stiprėti, plėtojant kapitalistinį žemės ūkį. XIX a. antroje pusėje pietų Sūduvoje prasidėjo sunkmetis. 1865–1866 m. kraštą alino sausra, 1867 metai buvo labai lietingi, 1867–1868 m. užklupo badas. Suvalkų gubernijos gyventojai valgė pelų duoną, medžių žievę. Sunkmetis paskatino 1868 m. prasidėjusią emigraciją į JAV (8). Tuo laikotarpiu Sūduvos kaimuose vyko svarbus procesas – kaimai atsiskyrė nuo dvarų ir išsiskirstė į vienkiemius, pasak senųjų gyventojų, „išėjo ant kolonijų“. XIX a. pabaigoje dvaro

sąvoka pakito. Dvaru buvo vadinama dvarininko sodyba su nemažu žemės plotu, kuriame naudojamas samdomasis darbas. 1931 m. laikraštis „Suvalkietis" apie permainas Sūduvos kaime rašė: „XIX a.–XX a. dvarai ir ūkiai tvarkomi daug naujoviškiau. Kiemai formuojami vokiečių keturkampiu, kurių supratimu kiemas turi atrodyti visai kitaip – su gražiu gėlių darželiu. Labai smarkiai pradėjo mažėti šiaudinių stogų. Labai daug matyti žibančių skardos ar raudonuojančių čerpių stogų. (...) Tradiciškai svarbiausia visuose dvaruose žemės ūkio kryptis buvo grūdinių kultūrų, linų, arklių auginimas, o tarpukaryje siekta vystyti gyvulių auginimo ir pieno ūkį, ypač bekonų ir sviesto" (9).

XIX–XX a. visų Liubavo valsčiaus dvarų savininkai buvo lenkai, tik nepriklausomos Lietuvos laikais vienas kitas lietuvis valdininkas įstengė nusipirkti dvarą (Stasys Jakubauskas – Pagraužių dvarą) ar įgyti santuokos būdu (Vaclovas Goštautas – Makauskų dvarą).

XX a. – dvarų naikinimo amžius

Jeigu nuo įvykdytos valakų reformos iki Pirmojo pasaulinio karo dvarai tik stiprėjo, tai XX a. pasižymėjo kaip jų naikinimo Lietuvoje amžius. Galima išskirti keturis dvarų naikinimo laikotarpius. Pirmasis – 1922–1924 m. vykdant žemės reformą, kuriai vadovavo Lietuvos žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos ministeris, prelatas kunigas Mykolas Krupavičius. Dvarai buvo išparceliuoti, paliekant kiekvienam po 80 ha žemės. Aprašomi Kalvarijos krašto dvarai nebuvo ekonomiškai stiprūs, išskyrus pavyzdinį Aleksandravo II dvarą, valdomą Z. Glinskio. Kiti vertėsi sunkiai, vos išvengdami varžytinių, ir sustiprėjo tik prieš Antrąjį pasaulinį karą.

Antrasis dvarų naikinimo laikotarpis – dvi sovietų okupacijos. 1940 m. sovietų valdžia nacionalizavo dvarus, juose kūrė mašinų-arklių nuomos punktus, apgyvendino pasieniečius. Da-

lis dvarų savininkų pabėgo į Lenkiją, kiti buvo ištremti į Sibirą. 1941–1944 m. vokiečiams užėmus Lietuvą Makauskų, Pagraužių, Aleksandravo II dvarai sugrąžinti savininkams, kurie 1944 m. rugpjūtį, artėjant sovietų kariuomenei, bijodami represijų pasitraukė į užsienį. Prasidėjus kolektyvizacijai, dvarų ūkiniuose pastatuose laikyti kolūkių gyvuliai, įkurti kolūkių ir gamybinių brigadų centrai, sandėliai. Kai kur mediniai pastatai nugriauti ir perstatyti kitose vietose. Išlikusiuose dvarų pastatuose buvo apgyvendinami žmonės, iškelti iš Lietuvos-Lenkijos pasienio zonos. Vėliau šie dvarų gyventojai iš kolūkių pastatus išsipirko arba statėsi naujus.

Trečiasis laikotarpis – 7 dešimtmečio pab.–9 pr., kai, vykdant melioracijos arba vienkiemių kėlimo į gyvenvietes programą, naujieji gyventojai nugriaudavo likusius pastatus, gaudavo piniginę išmoką ir dauguma jų išsikeldavo gyventi į kolūkio centrą arba į miestą.

Paskutinis dvarų naikinimo laikotarpis po 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pradėtos atstatyti buvusių dvarų savininkų palikuonių žemės nuosavybės teisės, tačiau tik Makauskų dvaro žemę susigrąžino paveldėtojas. Pagraužių dvaro nuosavybę buvo bandoma susigrąžinti, tačiau mirus savininkams tai nebuvo padaryta. Dėl Aleksandravo ir Trempinių dvarų nuosavybės atstatymo niekas nesikreipė, Vykstant privatizacijai, buvusi dvarų žemė atiteko vietos gyventojams.

ALEKSANDRAVO I (RAUDONDVARIO) DVARAS

Aleksandravo dvarvietė yra prie senojo Kalvarijos–Vištyčio kelio, tiksliau, šio ir Krijobalių–Aleksandravo–Liubavo kelių sankirtoje, ant Rausvės upelio kranto, apie du kilometrus į rytus nuo Aistiškių gyvenvietės. Čia pat stūkso Taubižiškio kalnas, prie jo prisišliejęs Eglinsko ežeras ir giraitė.

Daug kam gali kilti neaiškumų dėl netoliese esančių dviejų Aleksandravo dvarų pavadinimų kilmės. Norint atsakyti, kaip jie buvo vadinti XVII–XIX a., reikia didesnių tyrinėjimų. Tarpukario Lietuvos žemės tvarkymo dokumentuose nurodomi Aleksandravo I ir Aleksandravo II dvarai. Matyt, kad būtų aiškiau, gyventojai Aleksandravo I dvarą tuo metu ir dar dabar tebevadina Raudondvariu. Tikriausiai dėl to, kad *pakajai* buvo pastatyti iš raudonų plytų. Aleksandravo II dvarą vadino Eglinsko (Aglinsko, Glinskio) vardu, nes nuo XIX a. iki 1944 m. jį valdė Glinskių giminė. Vienodi pavadinimai įneša tam tikros painiavos, kai norima identifikuoti atskirus dvarus.

Gražiškių bažnyčios sąrašuose, visose mokesčių mokėjimo suvestinėse minimas Aleksandravas, tuo metu ekonomiškai buvęs pakankamai stiprus. Kadangi Aleksandravo II dvaras arba toje vietoje kitas žemės laikinys nenurodomas, tai galima manyti, kad Aleksandravo I (Raudondvario) dvaras įkurtas anksčiau. Prūsijos valdžios darytame 1795–1800 m. Naujosios Rytų Prūsijos provincijos karo žemėlapyje Aleksandravo I vietoje nurodyti Alexandravo, o Aleksandravo II vietoje – Budszask pavadinimai ir į rytus esantis Būdviečių kaimas – Budwedcze (10). XVIII a. pab.–XIX a. pr. Aleksandravo II dvaras, kurį valdė totorių Bušackių giminė, vadinamas Parausių dvaru. Šis vardas galbūt kilęs nuo šalia tekančio 48,6 km ilgio Rausvės upelio. XIX a. jis vadinamas Aleksandravu (Parausiais). Zigmas Glinskis, valdęs

Aleksandravo II dvarą, 1927 m. rašytame prašyme taip pat nurodo, kad valdo Aleksandravo (Parausių) dvarą.

Istorikas Benjaminas Mašalaitis Aleksandravo vietovardžio kilmę aiškina taip: „Tikėtina, kad jis buvo kitų dvarų ūkinis vienetas. XVII a. pab. minima Aleksandravičių vietovė, kuri galėjo būti kitaip vadinta – Aleksandravo dvaras. Manoma, kad vietovė pavadinimą gavo nuo kažkurio dvarininko vardo. XVIII–XIX a. dvaras priklausė totorių Bušackių giminei. Tarp tose apylinkėse šeimininkavusių totorių bajorų nepavyko aptikti nė vieno dvarininko, turėjusio tokią pavardę. Žinant, kad totoriams dvarus administruoti skirdavo LDK didieji kunigaikščiai, galima šį vietovardį sieti ir su didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru. O gal vietovardis kilo nuo minėtų Aleksandravičių pavardės?"

Aleksandravas istoriniuose dokumentuose

LDK Trakų vaivadijos padūmės 1690 m. registro mokestiniame sąraše paminėti du Aleksandravai. Aleksandrowicze, kuriame buvo du dūmai, kaip ir Trempinius, valdė Kristupas Jonas Eidziatavičius (miręs 1712 m.), kuris nuo 1689 m. rūpinosi Smolensko gynyba, o nuo 1702 m. buvo šio miesto žemės teisėjas. Ten pat minima žemės valda Aleksandrow, turinti 1 dūmą, kurią valdė Kršyštofas Biberšteinas Kazimirskis (Krzysztof Bibersztein Kazimirski) (11).

XVIII a. pr. Nemunaičio girininkijoje, Gražiškių parapijoje, tarp Akmenynų ir Dotamų, buvo du karališkųjų turtų laikiniai: Aleksandravo ir Būdviečių, arba Pelenynės (Popielowo), kartais valdomi atskirai, kartais vieno valdytojo. 1738 m. birželio 10 d. Būdviečių (Pelenynės) laikytojas Trakų sargybinis Benediktas Maleckis Gardino mokesčių įstaigai parašė tokį pranešimą: „Dėl silpnos sveikatos negalėdamas pats atvykti į Gardiną, siunčiu savo inventoriaus aprašymą. Čia po maro praėjus 12 metų, nebuvo nei žmogaus, nei trobelės, nei pasėlių. Apie tai

visi kaimynai gerai žino. Kai paskelbiau, kad gali laisvai kurtis be jokių prievolių, tai septyni valstiečiai ėmėsi kurti sodybas. Pagal 1717 m. įstatymą šie valstiečiai privalo iždui mokėti žiemos mokesčio 80 zl. Aš pats už juos tą mokestį moku, svarbu, kad jie tik kurtųsi. Pagal sutartį jie man turi mokėti činšo 60 zl, bet nemoka. Už pievas gaunu 8 zl, likusias šienauju savo naudai, o samdomi valstiečiai man padeda apsėti lauką. Turiu pasėjęs 4 statines rugių, 1 statinę miežių, avižų 4 statines, žirnių visai nesėju, nes jie čia nedera, neturiu galvijų, nei smuklės, nei bičių nelaikau. Derliaus iš pasėlio gaunu už 200 zl, bet iš to apmoku darbininkams ir maitinu juos. Rugių gaunu 15 kapų. Esu jau visai senas, todėl šį laikinį valdo ūkvedys Mykolas Narutavičius. Numatau iš derliaus turėti apie 268 zl naudos" (12).

1765 m. liustracijos dokumentuose rašoma, kad Būdviečius (Pelenynę) valdė husarų leitenantas Stasys Damanskis. Kitą laikinį – Aleksandravą, Olšanką, Kumečius, Šulus – valdė sutuoktiniai rotmagistras Adomas Zabarauskas ir Kristina Bereckaitė. Karaliui sutinkant ir aniems perleidus, abu laikinius valdė totoriai sutuoktiniai – rotmagistras Mustafas Korickis ir Elžbieta Baranauskaitė. Lentelėje pateikti duomenys apie 1765 m. gautas dvaro pajamas.

Rugių	6 statinės ir ketvirtis	po 16 zl	iš viso 100 zl
Rugių	iš trečpėdžio pasėtų gauta 8 kapos, tai pusantros statinės		iš viso 24 zl
Miežių	3 ir aštuntadalis statinės	po 12 zl	iš viso 37,15 zl
Avižų	5 statinės	po 8 zl	iš viso 40 zl

Už dirvonuose pasėtas avižas	gauta trečpėdžio 8 kapos, prikulta pusantros statinės		iš viso 12 zl
Prišienauta iš dvaro pievų	50 dvikinkių vežimų	po 2 zl	iš viso 100 zl
Mokestis iš valstiečių, kurie atsisako atlikti prievolę (nevažiuoja prekybinėn kelionėn į Karaliaučių)	11 kelionių	po 8 zl	iš viso 88 zl
Už Būdviečių smuklės nuomą			iš viso 100 zl
Už Aleksandravo smuklės nuomą			iš viso 50 zl
Už valstiečiams nuomojamas pievas			iš viso 25 zl
Iš viso surinkta pajamų			696,15 zl

Pagal 1717 m. įstatymą „valstiečiai turi mokėti: žiemos mokesčių iš visų kaimų 115 zl, už nebegalinčius mokėti dvaras prideda 40 zl, algas ūkvedžiui, tijūnui ir ūkvedei – 136 zl 15 gr. Lieka 520 zl, iš jų reikia sumokėti 130 zl činšo. Dvaro laikytojui lieka 390 zl“ (13).

Keturiuose kaimuose – Aleksandrave, Olšankoje, Šuluose ir Būdviečiuose – buvo keturi daržininkai ir aštuoni gerai gyvenantys valstiečiai ūkininkai. Daržininkai dvare turėjo atidirbti po vieną dieną per savaitę, o ūkininkai po dvi (14). Mirus Mustafui Korickiui, dvaru rūpinosi jo žmona. Vėliau sūnui Jokūbui vedus Mariją Bielekaitę, E. Korickienė pagal to meto paprotį paprašė karaliaus, kad žemę leistų valdyti sūnui. 1774 m. lapkričio 28 d. ne abu, o tik vienas Būdviečių laikinys

buvo pavestas sutuoktiniams Jokūbui ir Marijai Korickiams. Jiems perduoti šią vietovę atsiųstas Lietuvos kunigaikštystės Trakų vaivadijos iždo tvarkytojas rotmagistras Boguslavas Bomsdorfas (15). Būdviečių inventoriaus dokumente rašoma: „Laikinio sienos: šiaurinė, pradėjus nuo kaupo Aleksandravo žemės, kurią laiko ponas Bučackis, eina į rytus tarp dešinėje Būdviečių, o kairėje karaliaus pulkininko Baranausko valdomų Vladislovovo ir Smalnyčėnų laukų. Priėjus pietinį kaupą pasukama pietų kryptimi ir einama laikantis Kalvarijos seniūnijos kaimo, vadinamo Akmuo, pro laukus iki kertinio kaupo prie Trempinių laukų ežios. Čia pasukama vakarų kryptimi ir einama pro Trempinių dvaro laukus ligi kaupo ant Aleksandravo laukų ežios, o Aleksandravo ežia einama šiaurėn iki kaupo, nuo kurio buvo pradėta eiti“ (16).

J. Reitelaitis „Gražių-Gražiškių istorijoje“ rašo: „1744 m. Gražiškių parapijai, vienai iš geriausių ir turtingiausių Seinų vyskupijoje, tarp priklausiusių kaimų ir dvarų yra minimas Aleksandravo dvaras su kaimu ir Būdviečių kaimas" (17).

1774 m. Būdviečių kaime (jis dar buvo vadinamas Pelenyne) gyveno 14 ūkininkų. Lentelėje pateiktas ūkių savininkų bei jų šeimų narių vyrų sąrašas, taip pat nurodytas jaučių bei arklių, kuriuos jie naudojo žemei arti, skaičius.

Eil. Nr.	Ūkininkas	Arklių sk.	Jaučių sk.	Sūnus ar kitas šeimos narys ir jo amžius
1.	Andrius Zanoza	4	2	
2.	Jonas Žvirblis	3	2	
3.	Kazys Taubis	1	2	Stasys (3 m.), brolis Laurynas (18 m.)
4.	Jonas Ivanavičius	3	2	Juozas (23 m.), Šimas (10 m.), Jonas (8 m.)

5.	Jonas Pečiulevičius	2	2	Brolis Jokūbas, posūniai Lauras (25 m.), Kazys (16 m.)
6.	Martynas Stankus	2	1	Brolis Motiejus (23 m.)
7.	Jurgis Bobinas	3	0	Jonas (1 m.), brolis Mikas ir jo sūnus Baltrus (2 m.)
8.	Jurgis Bobinas	3	0	Andrius (3 m.), Kazys (20 m.), brolis Vaitiekus (26 m.)
9.	Kazys Žiemis	4	2	Kazys (11 m.), broliai Matas ir Laurynas
10.	Juozas Meišukas	2	0	Juozas (8 m.), Mikas (3 m.)
11.	Lauras Balanis	2	1	Juozas (10 m.)
12.	Kazys Ivanavičius	2	0	Vaitiekus (13 m.), Kazys (2 m.)
13.	Jokūbas Lipnickas	4	0	Jonas (6 m.), Jurgis (4 m.), Jokūbas (1 m.)
14.	Andrius Augustavičius	4	0	posūnis Šimas Balunis

„Kiekvienas Būdviečių kaimo ūkininkas turėjo po trečdalį valako (10 margų) žemės ir dvarui mokėjo po 6 zl ir valstybei padūmės po 9 zl. Iš viso keturiolika ūkininkų valdė 4 ir du trečdalius valako. Bendra činšo suma 84 zl ir padūmės 126 zl. Kaime buvo smuklė, kuri žemės valdytojui mokėjo 200 zl nuomos. Kaime gyveno daržininkas Juozas Ragažinskas. Jis turėjo arklį, kurį išsiganydavo bendrose ganyklose. Augino tris sūnus: 14 m. Simoną, 9 m. Jurgį ir 8 m. Kazį. Moterys ir dukterys pono turtan neįskaitytos. Daržininkas, net ir turėdamas nuosavos žemės, norėdamas išgyventi buvo priverstas dirbti pas ūkininkus. Kiti valstiečiai po dvi dienas eidavo į dvarą dirbti nuo saulėtekio iki

saulėlydžio darbo, koks būdavo nurodytas. Prie rugių ir vasarojaus nuėmimo eina visa šeimyna, tik vieną palieka namuose saugoti ugnį. Pasėliams paruošti dirvas eina tris kartus per savaitę su savo žagre ir pakinktais. Kiekvienas ūkininkas su savo vežimu privalo dvaro krovinius nuvežti į Karaliaučių, Vilnių ar kitur tolygaus ilgumo atstumą. Pagal seną paprotį privalo paeiliui eiti į dvarą sargybon. Neprievolinėmis, bet savo dienomis, privalo pavasarį pasodinti daržoves, vasarą jas apravėti ir rudenį nuimti, taip pat prausti ir kirpti avis“ (18).

1805 m. Aleksandrave I buvo kaimas, karčema, 2 valstiečių dūmai, 3 žemės neturėję valstiečiai kampininkai. Nuo jo kitoje Rausvės upelio pusėje Aleksandravas II – 4 dūmos, 3 kampininkai, karčema, o Būdviečių k. – 13 dūmų, 4 kampininkai, smuklė.

XIX a. I pusėje dvarui priklausė 360 ha žemės.

XIX a. pab. istoriniuose šaltiniuose nurodoma, kad Kalvarijos apskrities Liubavo valsčiaus Gražiškių parapijoje buvo Aleksandravo palivarkas ir kaimas, nuo kurio artimiausia pašto stotis – Kalvarijoje. Dvaro valdomų žemių teritorijoje XX a. pr. buvo dvi karčemos: viena Būdviečių kaime, nuo kapinių į vakarų pusę ant kalno, prie kelių Vištytis–Kalvarija ir Girkantai–Būdviečiai–Trempiniai sankryžos, o kita *traktiernė* prie Aleksandravo–Aistiškių kelio. Dabar čia stovi 1906 m. pastatytas kryžius. Vieni sako, kad jis skirtas toje vietoje nužudytam žmogui atminti, kitų teigimu, norėta, kad išgėrusiems užeigos lankytojams nesivaidentų. Nuo XVIII a. šiame krašte svaigalus gamino ir smukles valdė žydai. 1865 m. „į varžytines paleistos nuomojamos smuklės tų kaimų, kurių žemė atiduota valstiečiams, o kitos smuklės paliktos valstybės iždo žinioje. Būdviečių smuklė mokėjo 52 rub. 50 kap. mokesčių, Aleksandravo – 12 rub. 60 kap.“ (19).

XIX a. pab. caro valdžios išleistame leidinyje „Suvalkų gubernijos gyvenamųjų vietų sąrašai“ pateikti duomenys apie Kalvarijos apskrities Liubavo valsčiaus gyventojus (20).

Aleksandravo siaurasis geležinkelis

Šiandien mažai kas težino išlikusį, niekuo neišsiskiriantį Kalnėnų kaime per Rausvės upelį buvusio siaurojo geležinkelio (siauruko) sampilą. Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu Vokietijos kariuomenė Lietuvoje nutiesė platų karo lauko 600 mm pločio vėžės geležinkelių tinklą. Šie geležinkeliai buvo skirti karo amunicijai transportuoti bei užgrobtai produkcijai išvežti.

Kalnėnų kaimo gyventojas Vincas Burinskas prisimena: „Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, kai frontas ilgai laikėsi prie Kalvarijos, vokiečiai nuo Darkiemio iki Aleksandravo dvaro nutiesė siauruką geležinkelį. Jo linija nuo Vištyčio 6-7 km ėjo Kybartų link, kirto Lietuvos-Vokietijos valstybinę sieną, suko pro Beibelio malūną, Gražiškius, Dotamų ežero pietinę pusę, Vaitkabalių dvarą, Vidgirius, Liepalotus, praėjo Aistiškių kaimo pietine dalim, kirto Kalnėnų kaimą iki Liubavo sankryžos, kaip vietiniai gyventojai sakydavo, iki Tanskio pelkės“.

Pasak istoriko B. Mašalaičio, „1914 m. vokiečiai iš Vaitkabalių dvaro atvedė plieno kelią į Aleksandravą I ir taip prijungė jį prie 23-24 km turėjusio Gražiškių–Vištyčio–Pilupėnų (dabar Karaliaučiaus sritis) siauruko. Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečiai toliau tiesti geležinkelio, deja, nespėjo. Vietiniai senoliai dar ilgai pasakojo apie rusų karo belaisvius, tiesusius ar remontavusius šį geležinkelį, apie trumpus vagonų sąstatus, gabenusius iš Aleksandravo dvarvietės medieną, aliejų ir kitus gaminius. 500 m geležinkelio linija galėjo sujungti abu Aleksandravo dvarus. Tai vienintelė Lietuvoje geležinkelio linija, jungusi du dvarus. Pilupėnų-Aleksandravo siauruko geležinkelio linija užfiksuota 1916 metų vokiečių žemėlapyje. Apie galimą geležinkelio linijos atkūrimą 1919 m. rudenį rašė respublikiniai laikraščiai. 1924 m. Vištyčio valsčiaus taryba priėmė sprendimą atkurti sugadintą siauruką. Tarpukariu jis nebuvo naudojamas. 1931 m. bėgiai buvo panau-

doti tiesiant Šakių–Gelgaudiškio liniją į Gelgaudiškio žvyrynus. Prasidėjus pirmajai sovietų okupacijai, gyventojai ardė geležinkelį, nešėsi pabėgius ir bėgius, tačiau rusai už tai pradėjo bausti".

Sukūrus kolūkius, galutinai buvo išstumdytos bėgių sankasos, žemė suarta. Kalnėnų kaime vienoje vietoje per Rausvės upelį dar tebėra išlikusi sankasos dalis.

Dvaras tarpukariu

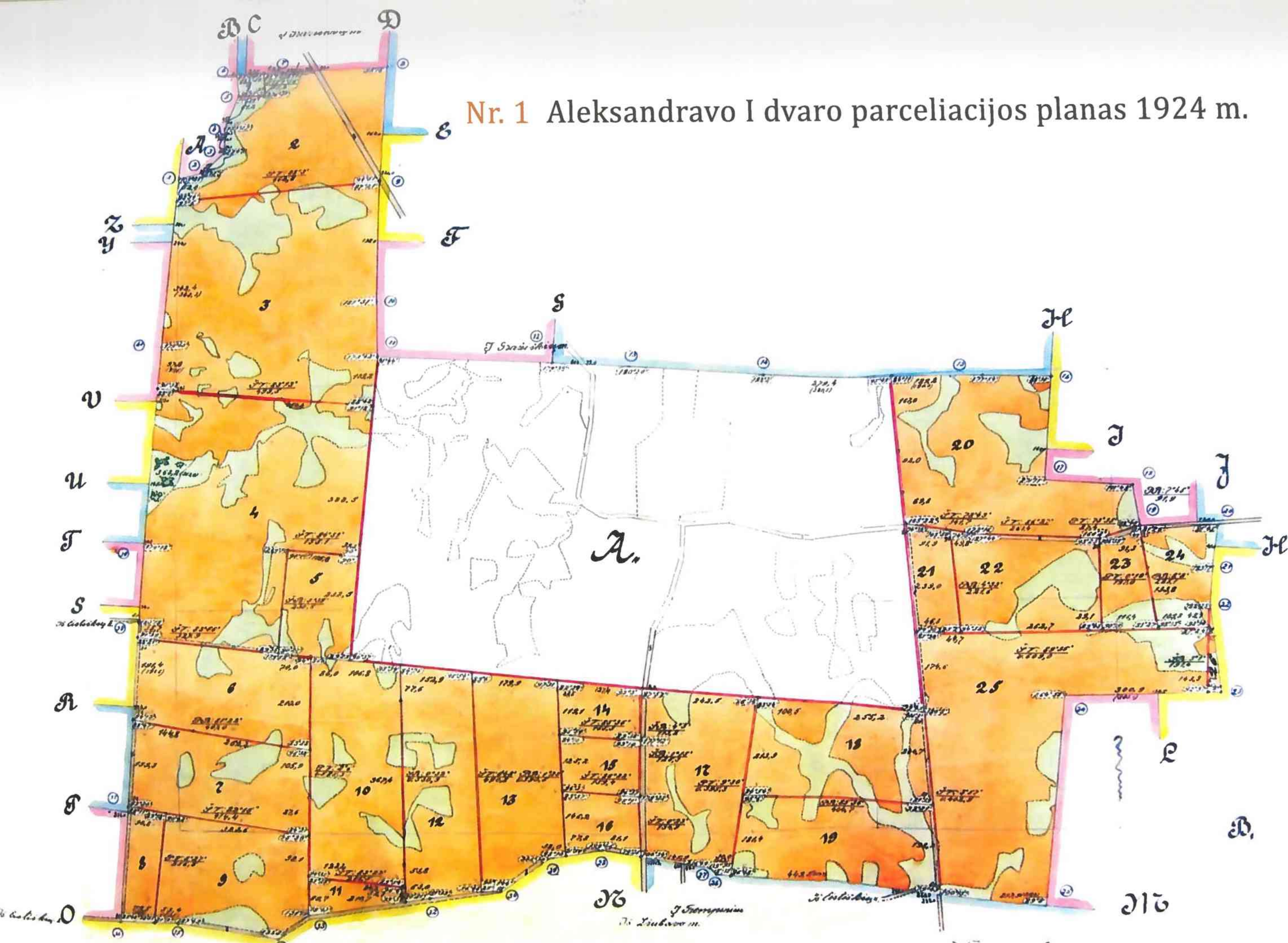
Vykstant Lietuvos ir Lenkijos konfliktui dėl pasienio teritorijų, 1922 m. lapkričio mėn. 9 d. lenkai užpuolė Liubavo miestelį ir nužudė 5 žmones: Liubavo vlsč. sekretorių P. Mikulevičių, mokytoją P. Černių, policininkus Žvairaitį ir Lenkaitį bei parduotuvės savininką J. Žilinską. Viršaitis Petras Leskauskas valsčių laikinai perkėlė į Aleksandravo dvarą, esantį 5 km atstumu nuo Liubavo (21).

Tarpukariu dvaro pastatus sudarė senoviškų raudonų plytų *pakajai*, dengti čerpėmis, arčiau kelio Vištytis–Kalvarija stovėjo dviejų aukštų akmeninis *magazinas*, medinis kluonas, kuris sudegė apie 1922 m., mediniai *kašarai*, kuriuose turėdamos po vieną kambarį gyveno keturios šeimos. Beje, senesni žmonės prisimena įdomų faktą apie kumečių buitį. Sūduvoje jau XIX a. pab. retai kur tebuvo galima rasti dūminę pirkią, tačiau Aleksandravo dvaro kumečiai tarpukariu dar naudojosi tokio tipo virtuve.

Prieš karą dvaro kalvėje dirbo kalvis Kazys Zygmanta. Jis, kaip dvarui svarbaus amato specialistas, buvo gavęs net du kambarius. Vėliau K. Zygmanta Būdviečių kaime gavo žemės ir pasistatė savo kalvę.

Būdviečių kaime driekėsi 30 ha durpynas. Durpes kasė dviejų rūšių – kastines ir mintines. Iškastas durpes naudojo dvaro ir vietinių gyventojų poreikiams, o dalį parduodavo Kalvarijos rinkoje.

Iki 1924 m. parceliacijos Aleksandravo dvaro, kurį valdė Stasys Patekas, žemės (planas Nr. 1) ribojosi su sąraše pateiktų savininkų žemės sklypais: AB Alšenkos k. Adolfo Neibacherio;

Nr. 1 Aleksandravo I dvaro parceliacijos planas 1924 m.

BC Alšenkos k. Augusto Neibacherio; CD Alšenkos k. Edvardo Abromaičio; DE Aleksandravo II dv. Z. Glinskio; EF Aleksandravo k. Juozo Povilaičio; FG Aleksandravo k. Motiejaus Gleso; GH Aleksandravo II dv. Z. Glinskio; HJ Būdviečių k. ūkininkų daržai; IJ Būdviečių k. Antano Kailiukaičio; JK Būdviečių k. Jono Tačilausko; KL Būdviečių k. Jono Anelausko; MN Pagraužių k. J. ir A. Murauskų; NO Beržynų k. ūkininkų žemė; OP Aistiškių k. Zdancevičiaus; PR Aistiškių k. Adomo Bobino; RS Aistiškių k. Katrės Vasiliauskienės; ST Aistiškių k. Juozo Žiemelio; TU Aistiškių k. Nikodemo Kušlevičiaus; UV Aistiškių k. Leono Žukausko; VY Aistiškių k. Jono Merkevičiaus; YZ Aistiškių k. Prano Šleserio; ZA Aistiškių k. Andriaus Zubavičiaus.

Kitas nedidelis Aleksandravo dvaro žemės sklypas, buvęs prie Būdviečių kaimo kapinių, ribojosi su šių savininkų žemėmis:

AB Būdviečių k. Jono Anelausko; BC Būdviečių k. Miko Gurskio; CD Būdviečių k. Vinco Kirilevičiaus; DE Būdviečių k. Miko Žiemelio; EA Būdviečių k. Petro Gavėno.

1924 m. parengtas Aleksandravo dvaro parceliacijos planas. Žemės reformos valdybos nutarimu 1927 m. šis planas patvirtintas ir sudaryta komisija, kurios nariai buvo K. Norkevičius iš Aleksandravo kaimo, J. Anelauskas iš Būdviečių ir kiti. Gyventojas, turintis kokį nors amatą, kaip batsiuvys, siuvėjas, kalvis, vykdant reformą iš dvaro gavo po 2 ha, o kiti po 8 ha žemės (planas Nr. 1).

Žemės savininko vardas, pavardė	Sklypo Nr. plane	Žemės savininko vardas, pavardė	Sklypo Nr. plane
Augustas Neibacheris	1	Aistiškių kaimo mažažemiai	14
Jonas Tamošaitis	2	Vincas Bilbokas	15
Laikinai valdžios žinioje	3	Jankelis Kremeris	16
Petras Radomskis	4	Jonas Varnagiris	17

Jokūbas Kupstas	5	Jonas Arbačiauskas	18
Antanas Berteška	6	Jonas Kazimierskas	19
Jurgis Salatka	7	Laikinai valdžios žinioje	20
Jonas Merkevičius	8	Viktė Tačilauskienė	21
Agota Balevičienė	9	Jonas Žukaitis	22
Marijona ir Martynas (aut. past. – pavardės neįskaitomos)	10	Kazys Zygmanta	23
Jurgis Kvašnauskas	11	Kazys Zygmanta	24
Jonas Kondziulevičius	12	Laikinai valdžios žinioje	25
Petras Rainys	13	Jonas Anelauskas	26

Prie Būdviečių kaimo kapinių buvęs dvaro žemės sklypas paskirtas Būdviečių ir Akmenynų kaimų pradžios mokykloms (22). Išdalijus Aleksandravo dvaro žemę, įkurtas Kalnėnų kaimas. Tai paliudija Aleksandravo I dvaro parceliacijos plane, patvirtintame Žemės reformos departamento direktoriaus antspaudu, esantis įrašas: „Žemės Reformos Valdybos nutarimu 1927 m. Nr. 2249 kaimas pavadintas Kalnėnai“.

Apie 1939 m. didžioji dalis šio kaimo gyventojų buvo vokiečiai, kurių dauguma, paklausę A. Hitlerio kvietimo, išvyko į Vokietiją.

Aleksandravo I dvaro savininkas buvo Stasys Patekas, tačiau jis čia negyveno, o valdė jį iš Pagraužių dvaro atvykę Ksaveras Norkevičius su žmona Marija. Amžininkų teigimu, prieš karą Aleksandravo I dvare gyveno Jurgis Glinskis. Tikriausiai šį dvarą jis nuomojo iš S. Pateko. 1990 m., atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir vykdant žemės reformą, buvo sudaromi dvarų ir ūkių savininkų sąrašai, kuriems priklauso grąžinti sovietų okupacijos metu nusavintą žemę. Kalvarijos žemėtvarkos skyriuje viename iš tokių sąrašų įrašytas Aleksandravo I dvaro savininkas S. Patekas,

kurio įpėdiniams nuosavybės teise dabar priklauso 80,67 ha žemės, tačiau dėl jos grąžinimo niekas prašymo nepateikė.

Kad Glinskių šeima gyveno Aleksandravo I dvare ir vedė ūkį, patvirtina Teklė Balčiūnienė, gyvenusi Vidgirių kaime:

„Prisimenu vieną susitikimą su jaunesniu ponu Aglinsku (aut. past. – Jurgiu Glinskiu). 1939 m. aš mokiausi Kaune prekybos mokykloje. Rudenį vieną šeštadienį mes su drauge iš Kauno traukiniu parvažiavome į Marijampolę ir pėsčiomis ėjome į namus, buvusius prie Vartelinės miško, Vidgirių kaime. Paėjus nuo miesto apie kilometrą, mus pasivijo vežimas, vadinamas *lineika* arba *kiaule*. Furmonas pasisiūlė pavėžyti. Mudvi su drauge džiaugsmu neatsidžiaugėm, kad nereikės tokį ilgą kelią eiti. Jis mus pradėjo šnekinti, kur mes tokią rudenio pavakarę einame. Visą kelią praplepėjome. Kai privažiavome Aleksandravo dvarą, buvusį prie vieškelio, ponas Aglinskas kalbino mus, kad liktume nakvoti. Jis sakė: „Jau vėlus vakaras. Pavaišinsiu obuoliais, atsigersit pieno, pailsėsit, išsimiegosit ir rytoj prašvitus pareisit namo“. Mudvi nakvoti atsisakėme ir, padėkoję ponui Aglinskui už pavežimą, nuėjome link Aistiškių miško. Iki Vidgirių dar buvo likę septyni kilometrai.

Aleksandravo dvare Aglinskai turėjo kažkokias fabrikines audimo staklės. Visai ne tokias, kaip tuo metu visi kaimų gyventojai turėdavo. *Mandresni*, turtingesni žmonės važiuodavo į dvarą užsisakyti, kad išaustų įvairių medžiagų. Ausdavo platų, be siūlės lininį, *bovilninį*, vilnonį audinį, kaip visi sakydavo, kraitinę medžiagą, kuri tiko staltiesėms, lovatiesėms, rankšluosčiams, gal ir suknelėms, kostiumams“.

Birutė Vitkauskienė, nuo vaikystės gyvenusi prie pat dvaro, pasakoja: „Kažkiek laiko Aleksandravo I dvarą buvo išsinuomoję Zigmas ar Jurgis (Jurakas) Glinskiai. Kai sugrįžo ūkvedys Norkevičius, sutvarkė labai apleistą dvarą, įrengė *pakajus*, sudėjo grindis. Tvartuose įruošė *stonias*, nors dvare buvo tik pora arklių.

Nedirbamus laukus, atliekamas ganyklas išnuomojo aplinkinių kaimų gyventojams. Kai paskelbė, kad pievose leidžiama ganyti gyvulius, tai ūkininkai suvedė daug veršių. Kiti ganė ir karves. Už ganyklą vieni atidirbdavo, kiti užmokėdavo pinigais.

Mano broliai ganė gyvulius. Sunkiausia būdavo karštomis dienomis, kai puldavo vabzdžiai. Gyvuliai pradėdavo gyliuoti, sunkiai sekdavosi juos suvaldyti. Tada ir kiti šeimos nariai eidavome padėti. Naktį gyvulius laikydavo tvarte.

1940 m. rusai išdalino mažažemiams dvaro ir vietinių vokiečių ūkininkų, išvykusių į Vokietiją, žemę. Naujakuriai pasisėjo javus. Užėjus vokiečiams, į savo ūkius sugrįžo buvę savininkai. Jie kartu su vokiečių valdžia išvijo naujakurius ir neleido net javų nusikirsti.

K. Norkevičių visi vadino dvarponiu. Jis turėjo šeimininkę Janulevičienę. Mačiau, kaip 1941 m. birželio mėn. atvažiavę rusai K. Norkevičių suėmė, išvežė į Sibirą. Ten jis ir mirė. Karo pradžioje dvarą prižiūrėjo Janulevičienė“.

Dvaras be šeimininkų

1944 m. rudenį ilgai užsitęsę karo veiksmai padarė daug žalos dvarui ir vietiniams gyventojams. Vienur kitur riogsojo pamušti tankai, kita karinė technika. Liko užminuoti, apkasų tranšėjomis išraizgyti laukai, suniokotas javų, bulvių derlius. Dvaro laukuose žuvo daug rusų karių, kurie buvo palaidoti Liubavo karių kapinėse. Gyventojai pasakoja, kad visus žuvusius karininkus rusai surinko ir palaidojo, o kai kuriuos eilinius kareivėlius užkasė ten, kur rado. Žmonės toje vietoje Visų Šventųjų dieną uždegdavo žvakutes.

Pasibaigus karui, rusai pro Aleksandravo dvarą einančiu Vištyčio–Kalvarijos vieškeliu iš Rytų Vokietijos varydavo karves, arklius, avis, ožkas. Kartais jie čia apsistodavo nakvoti, dvaro laukuose ganydavo gyvulius. Kitą dieną varydavo kaimenę Kalvarijos link.

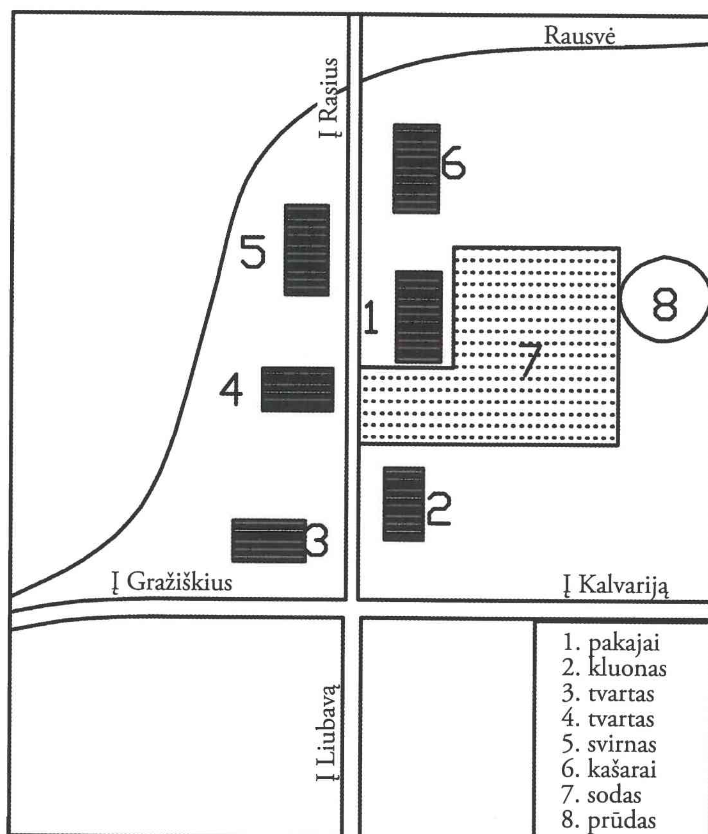
Gyvulių varovai buvo vyresnio amžiaus civiliai gyventojai, dažniausiai moterys. Dauguma jų turėjo šautuvus. Iš Vokietijos rusai į dvarą vežė žemės ūkio inventorių, padargus, trąšas.

Buvusią Aleksandravo dvaro žemę sovietų valdžia 1948 m. dalino mažažemiams ir bežemiams valstiečiams. Liubavo valsčiaus naujakurių, gavusių žemės, sąrašuose nurodyta, kad Marija Žiūrienė gavo 15,68 ha, Viktoras Rainys – 8,43 ha, Tanskis – 8 ha, Petras Radomskis – 4 ha ir kt. (23). Kolektyvizacijos metu Būdviečių ir Girkantų kaimų, Raudondvario ir Aleksandravo buvusiose dvarų žemėse įkurtas „Jaunosios gvardijos" kolūkis. Beržynų ir Kalnėnų kaimai sudarė atskirą kolūkį, kuris vėliau buvo prijungtas prie Aistiškių kolūkio. Išlikę dvarų pastatai tapo kolūkio nuosavybe. Didelius akmeninius dvaro tvartus ir dviejų aukštų akmeninį sandėlį iš „Jaunosios gvardijos" kolūkio nupirko Vilkaviškio plentų valdyba, pastatus nugriovė, o akmenis išsivežė.

7-ajame dešimtmetyje buvusio dvaro sode vykdavo kultūriniai renginiai. Keletas kolūkių organizuodavo bendras šventes, kurių metu surengdavo įvairias varžybas, koncertus, šokius, atvažiuodavo automobilis-parduotuvė, prekiaujanti maistu, gėrimais. Vėliau tarpkolūkinės šventės būdavo organizuojamos prie Rasių gyvenvietės, ant Piliakalnių piliakalnio.

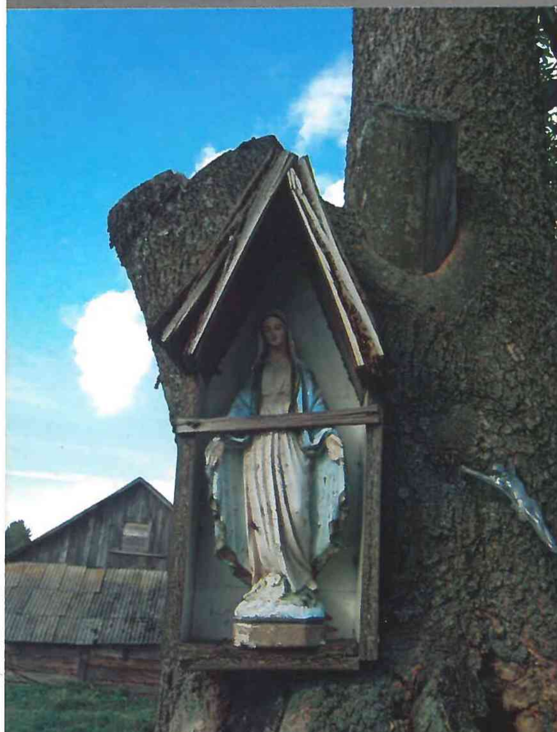
Po karo Aleksandravo dvaro pastatuose gyveno iš Lenkijos pasienio, vadinamosios zonos, iškelti Antanas Grabauskas, Kazys Zubavičius, Jonas Jarašiūnas. 1956 m. čia apsigyveno ir Jono Skamaročiaus šeima. Vėliau A. Grabauskas ir J. Skamaročius buvusioje dvarvietėje pasistatė namus. Šiuo metu nelikę jokių buvusio dvaro pastatų.

Aleksandravo I dvaro planas 1940 m.

Planas sudarytas pagal Birutės Vitkauskienės
ir Petro Vitkausko pateiktus duomenis
Braižė Almantas Babeckas

Aleksandravo I dvaro vieta

Švč. Marijos koplytėlė
Aleksandravo I dvarvietėje

Rausvės upelis skyrė
Aleksandravo dvarus

Kalnėnų kaimo kryžius.
XIX a. čia buvo karčema

Kalnėnų kaimo gyventojas Vincas Burinskas (viduryje) su Akmenynų pagrindinės mokyklos kraštotyrininkais

Akmenynų pagrindinės mokyklos muziejuje galima susipažinti ir su dvarų istorija

ALEKSANDRAVO II (PARAUSIŲ) DVARAS

Iš toli matoma vešli medžių siena patraukia praeivio akį ir kviečia stabtelėti kiekvieną, pravažiuojantį keliu Kalvarija–Vištytis. Dešimtajame šio kelio kilometre, kairėje pusėje, pasukus į senąjį kelią, vedantį Pagraužių ir Liubavo link, šiek tiek tolėliau, už Eglinsko ežerėlio, galima surasti didelę teritoriją užimančią Aleksandravo dvarietę, išsidėsčiusią ant gražaus kalnelio.

Aleksandravo II dvaras buvo 0,5 km į šiaurę nuo Aleksandravo I dvaro. Šiaurinėje dalyje pro dvarą ėjo Aistiškių–Būdviečių kelias, kuris prasukęs pro Eglinsko ežerą susikirto su Smalnyčėnų–Būdviečių–Makauskų keliu. Dvarvietė išsiskiria didžiuliais maumedžiais, liepų alėjomis, supančiomis sodą, išlikusiais įvairių rūšių augalais. Pietinėje sodo pusėje buvo dvaro pastatai. Tebėra išlikęs šulinys, *pakajų* ir kluono pamatai, du apgriuvę rūsiai, ledainė. Buvusio dvaro teritorija užima keletą hektarų. Nuo sodo į vakarus yra prancūzų kapinaičių liekanos.

1677 m. Trakų pavieto dūmų rejestre nurodyta, kad Alytaus ekonomijos Kalvarijos krašte karališkoji valda Parausiai su 4 dūmais išnuomota iki mirties Gardino maršalkai Aleksandrui Valavičiui. Gyventojai šiose apylinkėse išnyko per 1709–1711 m. marą. J. Reitelaitis rašo: „Maras viską sunaikino. Paliko pliką lauką, be jokio pastato. Čia prirašyta sunki baudžiava. Kad nauji gyventojai įsikurtų, šešerius metus nemokėjo jokių mokesčių, o po to turėjo mokėti tik činšą, bet nereikėjo atlikti kitų prievolių“ (24).

1765 m. ir 1774 m. liustratorių aprašytas karališkasis 10 valakų dvarelis, esantis Gražiškių parapijoje, vadinamas Aleksandravu arba Parausiais, kurį karaliaus Augusto III pavedimu valdė rotmagistras totorius Elijas Bušackis su žmona Felicija. „Ketvirtadalį valako dirbo keturi valstiečiai, mokėjo žiemos mokesčio 40 zl ir atliko reikalingus darbus dvaro laukuose ir pievose. Dva-

ras turėjo pasėjęs 2 statines rugių – 32 zl, 1 statinę miežių – 12 zl, 1 statinę avižų – 8 zl. Prišienavo 11 vežimų šieno – 22 zl. Iš viso liustratoriai priskaičiavo 74 zl pajamų, o išlaidų – 34 zl. Iš jų 14 zl algoms, 20 zl žiemos mokesčiui. Iš likusių 40 zl paskyrė mokėti 10 zl kvartos mokesčio“ (25).

Lenkiškos kultūros dvasia

Vienos seniausių ir garbingiausių Lietuvos bajorų Glinskių giminės, nuo XIX a. valdžiusios Aleksandravo (Parausių) dvarą, palikuonys didžiuojasi senu giminės herbu bei teigia, kad viena Glinskytė buvo ištekėjusi už Rusijos carų Romanovų dinastijos atstovo. Galbūt gilesni tyrinėjimai padėtų nustatyti Glinskių ir kitų garsių didikų giminystės ryšius. Gražiškiuose pavyko rasti seną Glinskių giminės kapą, kurio paminklinėje metalinėje ovalo formos plokštėje įrašyta: „S. P. Aleksandra z Glinskich Gosztowtt 1824–1887“. Kitoje kapavietėje yra įrašas: „S. P. Liudwika z Rozmyslowiczow Glinska“.

Būdviečių kaimo gyventojai kaip seniausią Glinskių giminės atstovą prisimena Julianą Glinskį. Vacius Burokas pasakoja: „Mano tėvas Vladas Burokas daug metų gyveno ir dirbo Eglinsko dvare. 1944 m., Glinskiams pasitraukus iš Lietuvos, jam atiteko dvarininkams dovanota unikali dvaro puošmena – aukšta peleninė su įrašu „Julianui Glinskiui. 1910 m.“

Julianas Glinskis turėjo sūnų Zigmą, kuris paveldėjo šį dvarą. 1924 m. Aleksandravo II dvaro parceliacijos planuose nurodoma, kad jo savininkas yra Z. Glinskis. Jis valdė 128 ha Paliubavės dvarą, buvusį prie Lenkijos sienos, kuris 1925 m. išparceliuotas, ir nuomojo Pagraužių dvarą.

T. Balčiūnienė, būdama paauglė, sekmadieniais lankydavosi Gražiškių bažnyčioje ir dažnai matydavo Aleksandravo dvaro ponus Teofiliją ir Zigmą Glinskius bei jų vaikus. Ji pasakoja: „Aleksandravo dvaro ponai Aglinskai Gražiškių bažnyčios

presbiterijoje turėjo savo asmenines vietas – gražiai puoštas, tik dviem žmonėms skirtas *lonkeles,* įrengtas kairėje ir dešinėje altoriaus pusėse. Daugiau tokių *lonkelių* Gražiškių bažnyčioje nebuvo. Kiek pamenu, Aglinskai buvo vieninteliai ponai bažnyčioje iš visos Gražiškių parapijos. Į mišias jie įeidavo per zakristiją, kai tuo tarpu visi tikintieji – per didžiąsias arba šonines duris. Mano atmintyje labiau išlikęs smailą barzdelę nešiojęs Z. Aglinskas. Jis bažnyčioje lankydavosi su žmona ir tokia keistokai atrodančia panele (aut. past. – su dukra Aldona), kuri visada dėvėjo juodus drabužius ir juodą skrybėlaitę. Mums, vaikams, išgirdus žodį „ponas" net pagaugai eidavo per nugarą, kažkaip iškart pradėdavom bijoti. Ponas yra ponas. Daugiau tokių ponų kaip Aglinskai aš nepažinojau".

Natalija Gudonytė, kilusi iš Liubavo, ne kartą lankėsi pas Glinskius. Ji pasakoja: „Aleksandravo I dvarą valdė Jurgis Glinskis (Ježi Glinski) su žmona Jadvyga. Savo vaikų Glinskiai neturėjo, todėl įsidukrino mergaitę, vardu Kristina. Netrukus mirė žmona. Vėliau jis vedė antrą kartą.

Aleksandravo II dvaro savininkas Z. Glinskis buvo teisėjas, turėjo tik važiavimui skirtus arklius, kuriuos pasikinkęs į *bričkutę* važiuodavo į Kalvariją ar Suvalkus spręsti bylų arba į svečius. Žilabarzdis ponas laikėsi oriai, sveikindamasis nusilenkdavo, mėgo, kad jam pabučiuotų ranką. Visus žavėjo jo intelektas, tolerantiškumas, aristokratiškos manieros. Valgydamas prie stalo laikėsi tam tikrų ritualų. Jis pats pirmiausia patarnaudavo žmonai, nors tai galėjo padaryti tarnaitės. Kol šeimininkas nepavalgydavo ir neatsistodavo, tol nuo stalo nepakildavo šeimos nariai, svečiai. Lietuvos dvaruose vyravo per keletą šimtmečių susiformavusi dvarų kultūra, kuriai didelę įtaką turėjo lenkai. Daugelis žmonių iš kartos į kartą pasakodavo, kaip dvaruose išdidžiai vaikščiodavo povai, plaukiodavo gulbės, kiti reti paukščiai. Kambariuose stovėjo iš uosio, ąžuolo pagamintos masyvios

indaujos, lovų galus puošė gražūs raižiniai, užtraukiami baldakimai, iš gramofonų skambėdavusi polifoninė muzika. Dvare vyravo aristokratiška dvasia, manieros.

Pono Glinskio dvaras buvo tvarkingas, pakankamai turtingas. Šeimininkas galėjo didžiuotis savo giminės praeitimi, tradicijomis. Dvarą supo gražus, didelis sodas. Jį prižiūrėjo sodininkas. Sode buvo tvenkinys, fontanėlis su vandens lelijomis. Dvaras aptvertas tvora. Į kiemą vedė dveji vartai – paradiniai ir ūkinės paskirties. Pro gražius paradinius vartus atvykdavo svečiai. Įėjus pro juos atsiverdavo puikus vaizdas – *pakajai* stovėjo medžių paunksmėje. Priešais namą gėlių klomba, nuo čia tęsėsi takai gilyn į sodą. Šalimais augo įvairios gėlės, dekoratyviniai krūmai, išdidžiai vaikščiojo povai.

Pro paradinį įėjimą atvykusius svečius priimdavo prieangyje. Prieangis šviesus, didelis. Jame keletas durų. Vienos jų – į menę, kurioje stovėjo senoviniai baldai, ant langų kabojo spalvingo brokato užuolaidos. Didelis kilimas dengė grindis. Gale menės stalas ir foteliai. Sienas puošė paveikslai. Menėje židinys, klavesinas. Ponia mėgo muzikuoti, turėjo gražų balsą. Menėje, kaip ir kituose kambariuose, buvo koklinės krosnys. Patalpoms apšildyti naudojo malkas ir durpes. Ponios svetainė – nedidelis, šviesus buduaras. Šis kambarys skirtas artimiesiems priimti. Prie sienos stovėjo sekreteras su stalčiais, veidrodis, nedidelis stalas, prie jo pufai. Čia pat ant stalelio gulėjo knygos lenkų, prancūzų kalba.

Pono kabinetas didelis. Prie lango didelis masyvus rašomasis stalas. Ant jo biuvaras, graži rašalinė ir rašymo reikmenys. Čia pat gulėjo kelios pypkės ir kvepiantis tabakas. Akį traukdavo graži žvakidė ir stalinė lempa. Prie biuvaro ant padėklo gulėjo dramblio kaulo peilis vokams atplėšti. Pasieny stovėjo odinė žema sofa. Sienas puošė protėvių portretai. Stalo dešinėje knygų spinta. Dvare buvo didelė biblioteka.

Valgomojo kambario indaujoje buvo išdėstyti pietų ir arbatos, kavos indų rinkiniai, skirti tam tikram svečių skaičiui. Indai porceliano, stalo įrankiai pasidabruoti. Deserto įrankiai sidabriniai. Kiaulienos, vištienos, žuvies patiekalams skirtingi peiliai, šakutės, šaukštai. Jie skyrėsi savo forma ir dydžiu. Stiklinės, stikliukai, *fužerai*, grafinas – gero stiklo, paauksuotais kraštais. Indų daug, skiriami pagal poreikius. Stalas didelis, kėdės masyvios. Ant stalo žvakidės. Nuo lubų kabojo didelė *kliošinė* lempa, kurią buvo galima nuleisti ir pakelti. Ponia Glinskienė didelį dėmesį skyrė etiketui. Kiekvienas dvaras turėjo savas tradicijas, kurioms nusižengti negalima. Tai etiketo taisyklės – kaip sėdėti, kaip pasisveikinti, kaip elgtis prie stalo ir t. t. Ponų miegamuosiuose – balti baldai. Svečiai mėgo žaisti biliardą, pokerį, sode buvo įrengta kroketo aikštelė.

Dvaro teritorija didelė. Atokiau nuo rūmų kitoje pusėje buvo *kašarai* – ilgas moliu plūktas namas. Kadaise ten gyveno baudžiauninkai, nepriklausomybės metais – samdiniai. Buitinės sąlygos geros. Aplink didelį kiemą – ūkio pastatai: arklidės, karvidės, javams laikyti jauja, paukštidės, klėtis, malkinė, du rūsiai. Įrengta ledainė ir vyninė. Vienoje patalpoje stovėjo karietos, lengvas vežimas su atlošiamu viršumi – fajetonas, čia buvo laikomi odiniai arklių pakinktai.

Dvaras turėjo savo agronomą ir ekonomą. Ponas Glinskis važiuodavo lengvu ekipažu. Gaila, kad karas sunaikino šį gražų dvarą, liekanas išdraskė pakeleiviai".

Pavyzdinis kultūrinis ūkis

XX a. pradžioje dvaruose augindavo daugiausia javų ir linų. Itin pelninga verslo rūšis buvo arklių auginimas ir pardavimas. Tačiau po Mykolo Krupavičiaus įvykdytos žemės reformos buvo siekiama žemės ūkį pertvarkyti – iš grūdų ūkio į gyvulių ir pieno ūkį. Apie 1930 m. kaimo ūkininkai ir dvarininkai ėmė keisti au-

ginamų kiaulių veisles: vietoj lašininių pradėta auginti bekonus, kuriuos noriai pirko Anglija, Vokietija. Be įprastinių ūkininkavimo formų, Aleksandravo II savininkas Z. Glinskis daug dėmesio skyrė pažangesniam ūkininkavimui, ieškojo būdų, kaip plėtoti kaimo sąlygomis prieinamą verslą. Tam reikėjo nemažų investicijų, tačiau ūkio tobulinimo idėjoms įgyvendinti trūko lėšų.

Aleksandravo kaimo gyventojas Petras Vitkauskas prisimena: „Didžiausią įspūdį vaikystėje man paliko vaizdas, kai Zigmas Glinskis važiuodavo apžiūrėti laukų *lineika,* traukiama vieno arklio. Vežimas buvo trumpas, be *drobynų,* per visą jo ilgį padaryta sėdynė, aptraukta tamsia oda, kurią apžergę, sėdėdavo *furmonas* ir šeimininkas".

Savininkas pardavė 50 ha dvaro žemės. Už gautus pinigus pasistatė aliejaus spaudyklą, gyventojų vadinamą *aliejnyčia*, pieninę, malūną, kuris sausringos vasaros laikotarpiu, trūkstant vandens, neveikdavo. Čia kaimų gyventojai galėjo išsispausti aliejų, susimalti grūdus.

P. Vitkauskas pasakoja: „Dažnai lankydavausi dvaro *aliejnyčioj*. Joje arklių sukamas maniežas valcuodavo sėmenis. Po to pildavo į piestas, kaitindavo, karštus sėmenis suvyniodavo į stiprų audeklą ir sudėdavo į keturkampes dėžutes. Gaudavo sėmenų išspaudų plytą – sikę. Po presu dėdavo keturias sikes. Vyrai, laikydami už preso rankenos, eidami aplink jį ratu, sukdavo.spaudimo mechanizmą. Buvo gaunamas auksinės spalvos aliejus, daug skanesnis už dabartinį. Iš centnerio linų sėmenų išbėgdavo 30-35 l aliejaus. *Aliejnyčioj* eilės būdavo nuo ryto iki vakaro".

Z. Glinskis kaimynams rodydavo didesnį dėmesį negu kitiems. Savo bernams liepdavo Būdviečių kaimo gyventojus, atvažiavusius spausti aliejaus, aptarnauti be eilės. Linai, kaip ir rugiai, buvo viena svarbiausių kiekvieno ūkininko auginamų kultūrų. Šeimos poreikiams pasėdavo apie 50 arų linų.

Dvaro pieninė tapo grietinės supirkimo punktu, turėjo ants-

paudą „Aleksandravo pieninė“. Artimiausių kaimų ūkininkai atsiveždavo pieną, patys jį išseparuodavo, grietinę, iš kurios buvo gaminamas sviestas, palikdavo pieninėje, o liesą pieną išsiveždavo namo. Pieno separatorius buvo sukamas ranka, todėl susidarydavo eilė, nes čia suvažiuodavo daug ūkininkų. Vėliau sukti ranka nereikėjo, nes buvo nupirktas benzininis variklis. Tuo metu aplinkinių kaimų gyventojų didžiąją pajamų dalį sudarydavo lėšos, gautos už parduotą grietinę.

Aleksandravo II dvare augo didelis sodas. Rudenį jį prižiūrėjo *sodaunykas*. Saugodavo nuo vagių obuolių derlių, naktimis budėdamas sodo namelyje. Derlių už sutartą kainą nupirkdavo Kalvarijos žydai, kurie samdydavo žmones nuskinti obuolius. Nuo dvaro į rytus tyvuliavo 2,5 ha ežeras, kurį dvaras išnuomodavo.

Lietuvos centriniame valstybės archyve pavyko surasti Marijampolės apskrities kultūrinių ūkių bylą, kurioje tarp dvylikos kitų ūkių yra ir Aleksandravo II dvaras. Dokumentuose pažymima, kad 1927 m. Liubavo valsčiaus Aleksandravo II dvaras naudoja 172 ha žemės: iš jų Teofilei Glinskienei priklauso 40 ha, Zigmui Glinskiui – 81 ha, likusi žemė nuomojama. Ji ribojasi šiaurėje su Vladislavo dvaro valdomis, vakaruose su Aleksandravo I dvaro ir Alšankos kaimo žeme, pietuose ir rytuose su Aleksandravo kaimo bei ūkininko Miliausko žeme. Žemės reformos departamento Marijampolės-Seinų apskrities žemės tvarkytojas nurodo, kad Z. Glinskiui kultūriniam ūkiui kurti palikta 81 ha žemės ir kad po 1861 m. įvykdytos carinės Rusijos žemės reformos atimtos žemės ir nuomininkų trobesių nėra. Dvaras neišparceliuotas, žemės kalvotos, molingos. Kai mažiau lyja, dirva išdžiūsta ir ją sunku įdirbti. Nors ir menkesnės vertės žemė – priemolis ir priesmėlis, tačiau tinkama rugiams, kviečiams, miežiams, avižoms ir bulvėms, dalį sudaro užliejamos pievos. Grūdų derlių veždavo į Kalvariją ir parduodavo Isero Romanovo malūne įkurtai „Lietūkio“ bendrovei.

Prašymą dvarą palikti kaip kultūrinį žemės ūkį savininkas Z. Glinskis padavė 1924 m. Jame nurodė, kad turi vieną sūnų Jurgį, kuris tarnauja Lietuvos kariuomenėje. Kai baigs tarnybą ir grįš namo, ūkis bus pavestas valdyti jam. Prašyme nurodomas 15 metų kultūrinio ūkio vedimo ir žemės nuomos laikas – nuo 1927 m. iki 1942 m. Jeigu per tą laiką įvykdys įsipareigojimus pagal Žemės ūkio ministerijos patvirtinto projekto sutartį, ministerija pasižada ją pratęsti dar 12 metų, t. y. iki 1954 m. 1 ha antros rūšies žemės įkainotas 600 Lt. Sutartyje numatyta: „Dvare bus laikomi olandų veislės galvijai ir jorkšyrų veislės kiaulės. 1928 m. bus išauginta 20 paršelių arba parduota suaugusių kiaulių veislei arba bekoninių kiaulių skerdykloms bei parduota 2 tonos javų. 1929 m. bus išauginta 30 paršelių arba parduota suaugusių kiaulių veislei arba bekoninių kiaulių skerdykloms bei parduota 3,8 t javų. 1930 m. ir po to kiekvienais metais bus užauginta po 2 veršelius arba suaugusius galvijus ir po 40 kiaulių bei parduota po 3,8 t javų sėklos“. Taip pat numatyta išnuomotame 69 ha žemės plote, kuriame yra 43,7 ha ariamos ir 25,1 ha pievų, ten, kur reikės, nudrenuoti žemę uždaru drenažu. Nuomos mokestis per metus 15 Lt už 1 ha, arba 1041 Lt už 69 ha. Pirmus penkerius metus mokestis nemokamas, bet per antrąjį penkmetį reikės sumokėti už 10 metų (26).

Dvare gyveno aštuonios kumečių šeimos. Kumečiais tapdavo daugiausia jaunos šeimos, kurios neturėdavo kur gyventi. Jas dvarininkas apgyvendindavo kumetyne. Šių šeimų suaugę nariai nudirbdavo didžiąją dvaro ūkio darbų dalį, o vaikai ganydavo gyvulius, žąsis. Samdinius darban kviesdavo *kemeris.* Kumečių šeimoms ponas leisdavo laikyti po karvę. Gyvulius ganydavo kartu, tik kiekviena šeima pasimelždavo savąją. Kumečiai turėjo atskirą tvartą savo gyvuliams laikyti.

Iš visų šiame leidinyje aprašomų dvarų prieš Antrąjį pasaulinį karą Aleksandravo dvaras buvo ekonomiškai stipriausias ir turtingiausias.

Sunaikinimo keliu

1940–1941 m. Z. Glinskis buvo pasitraukęs į Lenkiją, o vokiečių okupacijos pradžioje ūkvedžiu paskyręs Petrą Povilaitį. Vėlesniais okupacijos metais gyvenimas ir darbai dvare vėl vyko įprastu ritmu. Sugrįžo Zigmas ir Jurgis Glinskiai. Veikė aliejaus spaudykla, kurioje mechaniku dirbo Pijus Burinskas. Vasarą jis turėjo prižiūrėti ir 10-15 bičių šeimų. Vokiečių valdžia iš dvarų reikalavo duoklės, bet jei neužaugdavo derlius, tai buvo galima atiduoti kitais metais. Kad dvaro savininkas gražiai sutardavo su kaimų gyventojais, rodo šis pavyzdys. Karo metais Akmenynų gyventojai nutarė pasistatyti koplyčią, naudojant rusų kareivių barako medieną. 1944 m. Z. Glinskis parapijos reikalams paskyrė 6 ha žemės sklypą, tačiau antroji bolševikų okupacija sutrukdė atlikti darbus.

Z. ir J. Glinskiai artimai bendravo su netolimo Rasių dvaro savininkais, dažnai vieni pas kitus lankydavosi. Pačiais geriausiais žodžiais apie Glinskius atsiliepdavo Trempinių kaimo kalvis Juozas Babeckas, kuris remontavo dvaro inventorių, gamino karietas. Savininkai juo labai pasitikėjo.

1944 m. rusų armijai artėjant prie Sūduvos, Glinskiai, tikėdamiesi dar sugrįžti, patikimiems žmonėms paliko saugoti dalį turto ir pasitraukė į Lenkiją.

Neprižiūrimas dvaro turtas pateko pas atsitiktinius žmones. Vykstant fronto mūšiams vienas dvaro *pakajų* galas buvo apgriautas. Dar labiau pastatas nukentėjo, kai po karo rusai rinkdami metalo laužą sprogdino užsilikusį pamuštą sovietų tanką.

Marijampolės archyve Liubavo vlsč. konfiskuoto turto bylose yra aktas, kuriame rašoma: „1944 m. gruodžio 5 d. komisija, susidedanti iš Liubavo valsčiaus mokesčių inspekcijos padėjėjo Juozo Juškevičiaus, Liubavo valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo Juozo Gobo, milicijos įgaliotinio Pagrau-

žių dvare Stasio Kubeldos, nežinia kur esant Jurgiui ir Zigmui Glinskiams, rado tokį turtą: dviejų galų gyvenamas mūrinis namas, kurio dengtas raudonomis čerpėmis stogas sudaužytas, apdraskyta lentinė kalvė ir malūno stoginė, aliejinė, keturi plūgai, dvejos spyruoklinės akėčios, sėjamoji, dvi pjaunamosios, viena kertamoji, grėblys, maniežas, kauptuvas, lėkštės velėnoms smulkinti, senas arklys. Visą šį turtą saugoti įpareigotas dvare gyvenantis Vladas Burokas" (27).

1948 m. Liubavo valsčiaus naudojamos žemės sąrašuose nurodoma, kad yra 83,34 ha valstybinio fondo žemės, kuri buvo Aleksandravo II dvaro nuosavybė (28).

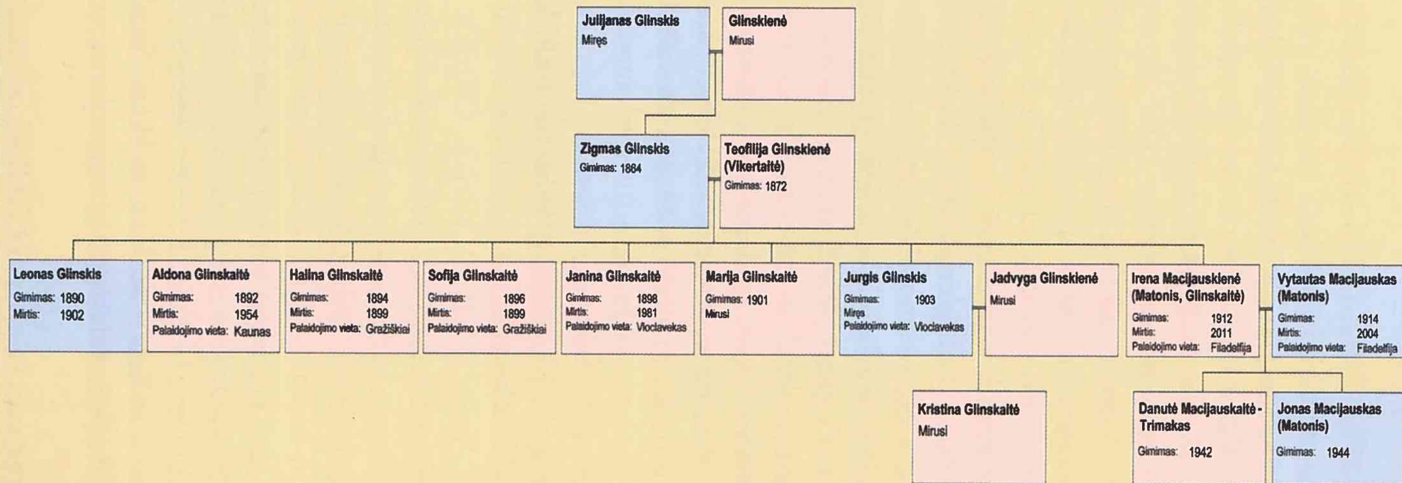
Nuo 1959 m. buvusio dvaro vietoje gyveno Ksavero ir Onos Kondziulevičių šeima.

Zigmo Glinskio šeima

Pagal archyvuose rastus dokumentus ir žmonių pasakojimus buvo daug neatitikimų, neaiškių faktų apie Glinskių giminę. Tik suradus Filadelfijoje gyvenantį Zigmo Glinskio vaikaitį Joną Matonį, pavyko daug ką išaiškinti, sužinoti išblaškytų po Lenkiją ir Ameriką giminaičių likimus.

Juliano sūnus Zigmas (1864–?) – pati ryškiausia Kalvarijos krašte XIX–XX a. gyvenusios Glinskių giminės figūra. Jis Liubavo ir Gražiškių parapijose 1920–1940 m. laikotarpiu yra valdęs keturis dvarus. Baigęs Tartu universitetą, dirbo Kalvarijos teismo teisėju. Z. Glinskis buvo aktyvus žmogus, noriai dalyvavo politinėje, ekonominėje, bažnytinėje veikloje. 1939 m. atgavus Vilnių, važiuodavo į sostinę ir Pilies gatvėje dalyvaudavo kažkokiuose susirinkimuose. Jo žmona Teofilija Vikertaitė-Glinskienė, gimusi Seinuose, baigė mergaičių vidurinę mokyklą. Sukūrę šeimą Glinskiai gyveno Seinuose, po keleto metų persikėlė į Aleksandravą. Susilaukė 8 vaikų: dviejų berniukų ir šešių mergaičių, iš jų užaugino penkis. Vaikystėje mirė Leonas (1890–1902), Halina

Glinskių šeimos medis

(1894–1899), Sofija (1896–1899). Jie palaidoti Gražiškiuose, ten vėliau atgulė ir jų motina .

Marija Glinskytė-Zinoveski (1901–?) baigė gimnaziją, buvo aktorė, dirbo sekretore, ištekėjusi gyveno Varšuvoje. Kol nepasitraukė iš Lietuvos, buvo geriausia Makauskų dvaro savininkės Liucijos Goštautienės draugė.

Dukra Aldona (1892–1954) būdama maža susižeidė galvą, buvo ilgai gydoma, lankė specialią mokyklą. Ją tėvai ir kaimynai vadindavo įvairiais vardais: Dona, Danka, Domkė. 1940 m., artimiesiems laikinai pasitraukus į Lenkiją, pasiliko gyventi pas Gražiškių kleboną, kad galėtų lankytis Aleksandravo dvare. Po karo ji vienintelė iš visos šeimos liko Lietuvoje, gyveno Kalvarijos senelių prieglaudoje, gaudavo iš Lenkijoje gyvenančių giminaičių laiškus.

Janina (Vanda) (1898–1981), baigusi gimnaziją, mokėsi medicinos mokykloje, tapo medicinos sesele. Ištekėjo už lenkų karininko. Rusai, tęsdami Lenkijos kariuomenės naikinimą, 1940 m. jį areštavo, pasodino į kalėjimą, kankino, po kiek laiko išvežė į Sibirą, ten jis ir mirė. Vanda suimta po karo, apie 13 metų gyveno tremtyje. Nors buvo tik medicinos seselė, bet Igarkoje dirbo kaip daktarė. Paleista iš Sibiro, labai išsekusi, silpnos sveikatos grįžo į Lenkiją, gyveno pas brolį Jurgį. Palaidota Vloclaveke (Wloclawek).

Sūnus Jurgis (1903–?), kurį Z. Glinskis labai mylėjo, baigė gimnaziją, agronomijos mokslus Vokietijoje, Bambergo mieste. Buvo vedęs du kartus. Su pirmąja anksti mirusia žmona Jadvyga vaikų neturėjo, todėl įsidukrino mergaitę Kristiną. 1940 m. sovietai jį suėmė ir laikė Marijampolėje ar Kalvarijoje, tačiau pirmąją karo dieną po vokiečių bombardavimo jam pavyko pabėgti. Prieš antrąją sovietų okupaciją 1944 m. su 4–5 metukų dukrele išvyko į Lenkiją. Kristina tapo gerai žinoma aktore. Gyvendamas Lenkijoje vedė antrą kartą. Susilaukė dviejų vaikų. Mirė Varšuvoje, palaidotas giminės panteone Vloclaveke.

Irena Glinskytė-Macijauskienė-Matonis (1912–2011) baigė gimnaziją, politikos mokslus Kauno Vytauto Didžiojo universitete, dirbo buhalterių mokykloje dėstytoja, mokėjo šešias kalbas. 1938 m. ištekėjo už Vytauto Macijausko (1914–2004). Lietuvą paliko 1944 m. Gyveno Vokietijoje, vėliau JAV. Užaugino dukrą Danutę (g. 1942 m.) ir sūnų Joną (g. 1944 m.). I. ir V. Macijauskai-Matoniai palaidoti Filadelfijoje.

Danutė Macijauskaitė ištekėjo už Gedimino Trimako, užaugino du vaikus.

Jonas Macijauskas-Matonis su žmona Cynthia gyvena Filadelfijoje, vaikų neturi. Gerai kalba lietuviškai, nors yra gimęs Vokietijoje, nuo 1949 m. gyvena JAV. Jonas pasakoja:

„1944 m. vokiečiai Aleksandravą naudojo kaip bazę, čia buvo kariuomenės štabas. Sovietai jau atakavo Kalvariją, kai vokiečių atsakingas pareigūnas davė Glinskių šeimai vieną valandą susirinkti savo asmeninius daiktus ir liepė jiems bėgti. Senelis Zigmas Glinskis, dėdė Jurgis su Anija (Kristina), mano tėvas ir sesuo paliko Aleksandravą. Visa manta turėjo tilpti į vežimą, kurį traukė vokiečių paliktas vienintelis pusiau aklas arklys.

Jie bėgo į Vištytį, iš ten pasiėmė manęs besilaukiančią mamą, gulėjusią ligoninėje. Vištytyje keliai išsiskyrė. Mūsų šeima bėgo į Vokietiją, o dėdė ir senelis keliavo į Lenkiją. Vėliau jie gyveno Vloclaveke.

Aš gimiau Vokietijoje. Raudonojo kryžiaus pabėgėlių stovyklose Rebdorfe ir Ansbache praleidome apie 5 metus. Tėvai gavo dokumentus, kurie šeimai leido išvykti į JAV. Su kitais lietuviais atplaukėme laivu į Niujorką.

Mūsų lietuviška pavardė Macijauskas buvo per ilga, todėl ją teko sutrumpinti ir amerikietiškuose pasuose įrašyta Matonis.

Man mama daug pasakojo apie Lietuvą, šeimos gyvenimą Aleksandrave. Močiutė Teofilija Glinskienė, kurios aš nepažinojau, kalbėjo lenkiškai, senelis Zigmas Glinskis kalbėjo ir lietuviš-

kai, ir lenkiškai. Jis buvo geras ūkininkas, laikė didelius, stambius baltus belgų veislės arklius, kurie dvare traukdavo vagonus.

Tėvelis Vytautas Macijauskas buvo tikras lietuvis, neturėjo lenkiško kraujo, visada kalbėjo tik lietuviškai. Kas peržengė mūsų namų slenkstį, tas kalbėjo lietuviškai. Mano senelis iš tėvo pusės Antanas Macijauskas – inžinierius, publicistas, Didžiojo Vilniaus Seimo delegatas, kovojo už lietuvybę, nepriklausomos valstybės sukūrimą. Glinskių giminės atstovai, likę gyventi Vloclaveke, save laiko grynais lenkais, o mano mamos šaka – lietuviais. Todėl tarp mūsų yra tam tikrų prieštaravimų ir artimų ryšių vieni su kitais dabar nepalaikome. Kol buvo gyvas dėdė Jurgis, mes bendravome laiškais. Kartą davėme pinigų, kad jis kartu su augintine Anija, nuostabiai gražia mergina, atvyktų į Ameriką. Susitikimas su jais – vienas maloniausių prisiminimų mano gyvenime.

Jurgiui ir kitiems giminaičiams mano tėvai dažnai į Lenkiją rašė laiškus ir siuntė siuntinius su maistu, rūbais, pinigais, o dėdei mirus siųsdavo Anijai pinigų, kad sutvarkytų senelio Zigmo ir kitų artimųjų kapus Vloclaveke.

Mano tėvai dėl daugelį metų trukusios komunistinės eros nenorejo keliauti nei į Lietuvą, nei į Lenkiją, bijodami, kad gali būti suimti. Tačiau jie giliai išgyveno dėl prarastos tėvynės, sugriautų likimų.

Aš Lietuvoje lankiausi vieną kartą 2004 m., kai Pabiržėje mano seneliui A. Macijauskui buvo atidengiamas paminklas. Apsilankiau ir Aleksandrave, tarp medžių radau išlikusį senelio Zigmo ir dėdės Jurgio statytą 8-10 pėdų aukščio kryžių, aplankiau Gražiškių bažnyčią, kurioje susituokė mano tėvai.

Nors aš esu amerikietis, tačiau mano šaknys visada buvo ir bus Lietuvoje. Labai gaila, kad per Hitlerį ir Staliną, nacius ir komunistus ji labai nukentėjo, patyrė daug skriaudų, o labiausiai jauni žmonės. Užtruks daug daug laiko, kol visos žaizdos užgis“.

Aleksandravo II dvarvietė prie Eglinsko ežero

Dvaro rūsys

Z. Glinskio girnos,
išsaugotos A. Babecko

Išlikusią ledainę apžiūri N. Gudonytė

Dvarvietėje tebeauga didingas maumedis

Irenos Glinskytės vestuvės Aleksandravo dvare. Pirmoje eilėje iš kairės Vanda Glinskytė, Teofilija Glinskienė, Irena Glinskytė, Zigmas Glinskis, Irenos vyras Vytautas Macijauskas, jo motina ir tėvas Antanas Macijauskas. Antroje eilėje Aldona Glinskytė, Jurgio žmona Jadvyga, Jurgis Glinskis. 1938 m.

Jurgis Glinskis. 1939 m.

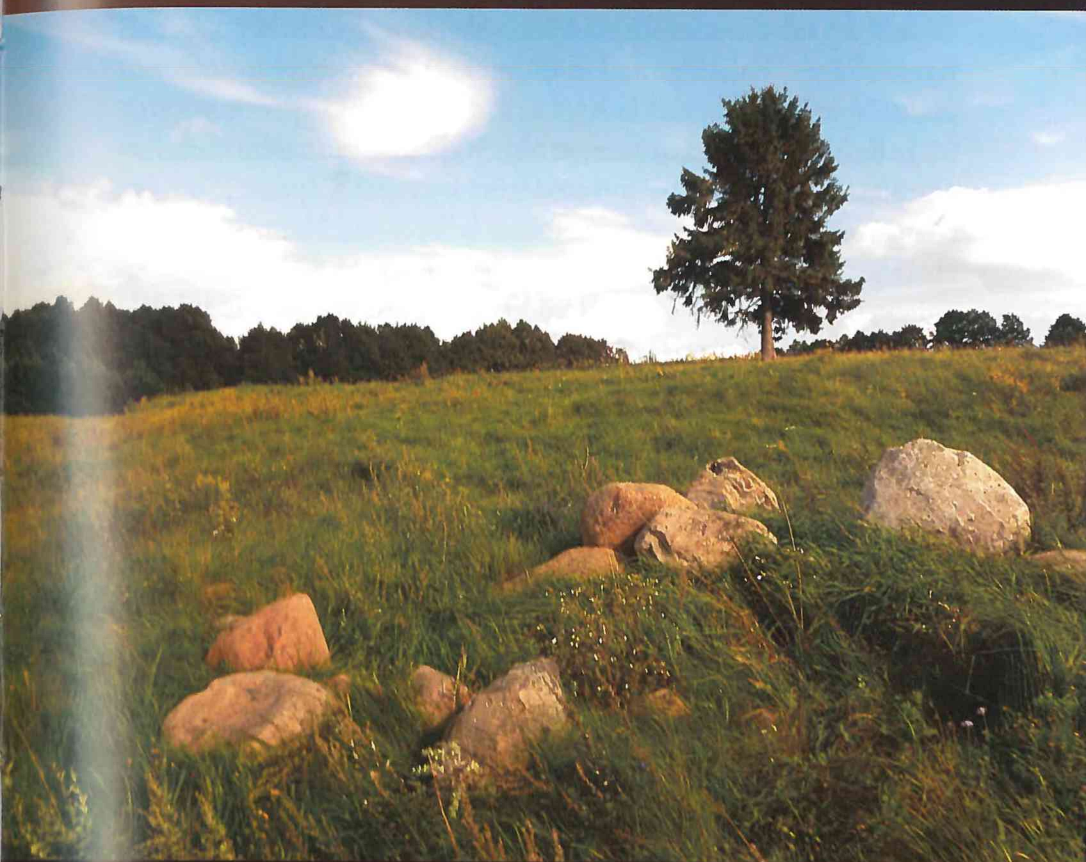

Glinskių šeima.
Pirmoje eilėje iš kairės sėdi Marija, jos vyras, Vanda, Teofilė ir Zigmas Glinskiai, Jurgio žmona Jadvyga. Antroje eilėje stovi Aldona, Vandos vyras, Irena ir Vytautas Macijauskai, Jurgis su dukra Kristina

Teklė Balčiūnienė prie Glinskių giminės kapų Gražiškiuose

Glinskių giminės kapo paminklinis užrašas

Šalia dvaro buvusių kapinaičių kalnelis

MAKAUSKŲ (PILIAKALNIŲ) DVARAS

Makauskų dvaras, kartais vadinamas Piliakalnių, buvo Liubavo seniūnijos Makauskų kaime, prie kelio Akmenynai–Pagraužiai. Pirmieji dokumentai, kuriuose aptinkamos žinios apie šį dvarą, siekia XVI a.

J. Reitelaičio išlikusiame rankraštyje „Nemunaičio didgirio smulkiosios karališkos gyvenvietės dvareliai Paprūsėje" rašoma: „Gardino *pakamorė*, Perstūno laikytojas, Nemunaičio girininkas Grigorijus Masalskis, matydamas, kad Prūsijos savavaliautojai lenda į Nemunaičio giria ir daro valdovo iždui žalą šaudydami žvėris ir darydami kitokius nuostolius, davė Bogdanui Verbauskui 12 valakų nekirsto miško brūzgyną, vadinamą Piliakalniai, esantį prie Kristupo Radvilos, Biržų ir Dubingių kunigaikščio, dvaro sienos, kurią sudaro Merkinės ir Nemunaičio didgirių skiriamoji biržė, Seinų ir Vižainio sienos. Iš girininko gautą raštą B. Verbauskas nusinešė pas karalių, kuris patvirtino 12 valakų nekirsto miško žemės laikinį, kurį vadino Piliakalniai, leidžiant iškirsti mišką ir įdirbti laukus, apgyvendinti žemdirbius ir naudotis žeme, kol gyvas bus pats ir jo žmona Sofija Klimotaitė. Už naudojimą to gabalo valdovo iždui nieko daugiau nereikės mokėti, tik saugoti ir ginti nuo įsibrovėlių. Privilegija rašyta 1593 m. gegužės 14 d." (29).

Makauskai istoriniuose dokumentuose

LDK Trakų vaivadijos padūmės 1690 m. registro mokestiniame sąraše jau įvardijamas naujai įsikūręs Piliakalnių kaimas (Noviny Pilokalska, z Piliokalnia), kuriame yra vienas dūmas, o jį valdo Pavelas Makauskas. Tikėtina, kad iš Piliakalnių laikinio išaugęs Piliakalnių dvaras dėl ilgai jį valdžiusio šeimininko pavardės vėlesniais laikais pradėtas vadinti Makauskų dvaru (30). 1738 m. dokumentuose rašoma: „Tarp smulkiųjų karališkųjų

žemės valdų, dvarelių ir kaimų Nemunaičio girininkijos paprūsės dalyje yra laikinys Piliakalnis, kurį karaliaus pavedimu laikė Pavelas Bronišas Makauskas (Makowski). Jam prirašytas tik vienas dūmas, iš kurio kariuomenės reikalams kasmet mokama žiemos mokesčio 14 zl ir kvartos 10 gr. Visas laikinys užėmė 7,5 valako ir turėjo kaimelį. 1738 m. žemės laikytojas turėjo pasėjęs 3 Vilniaus statines rugių, 1 statinę miežių, 1 statinę avižų ir prisišienavęs 20 vežimų šieno. Visus javų plotus sėja ir derlių nuima samdiniai, o ūkio reikalams kasmet dar nusiperka po 50 vežimų šieno. Pavelas Makauskas atkreipia mokesčių komisijos dėmesį, kad Piliakalnių laikinys ir Papiliakalnių kaimas, esantys Kalvarijos parapijoje netoli Šešupės, duoda menkas pajamas“ (31).

1765 m. rugpjūčio 23 d. protokole Nr. 67 pateikti šie duomenys: „Hiberninis dvaras Piliakalniai yra Nemunaičio girininkijoje, Liubavo parapijoje. Jo trijuose sėjomainos laukuose yra 15 valakų žemės su ypatinga pieva, vadinama Bebrine (Bobryne). Piliakalnių dvarą valdo totorius, kariškis, vėliavininkas Juozas Chlembikas su žmona Felicija Ulonaite-Baranauskiene-Chlembikiene. Turi 10 žemdirbių valstiečių, dirbančių po 2 dienas per savaitę, du daržininkus, dirbančius po 1 dieną. Dvarelio pajamos nurodomos tokios: Bebrinėje prišienaujama 40 dvikinkių vežimų šieno po 2 zl, iš žydo gaunama už karčemos nuomą 15 zl, už 3 Karaliaučiaus keliones po 10 zl, pasėjama 11 ir ¼ statinės rugių po 16 zl, žirnių ¼ statinės po 16 zl, miežių 6 ir ¼ statinės po 12 zl, grikių ¼ statinės po 8 zl. Iš viso 442 zl. Išlaidos – 142 zl. Valdytojui lieka 300 zl. Iš jų kvartos mokestis – 75 zl“ (32).

Prūsijos sudarytame XIX a. pr. Sūduvos žemėlapyje pažymėta, jog Makauskų kaime, nutolusiame nuo Kalvarijos 12 varstų, yra 9 dūmai, 2 valstiečiai kampininkai, karčema, netoli Asijavičiaus ežero – Makauskų palivarkas. Sodybos išsidėsčiusios dviejose vietose. 1827 m. Makauskų kaime buvo 13 dūmų, 87 gyvento-

jai, 1882 m. – 28 dūmai, 140 gyventojų, palivarke – 7 dūmai, 73 gyventojai. Piliakalnių dvare 1897 m. gyveno 18 lietuvių ir 15 lenkų (33). 1923 m. dvare gyveno 41 žmogus, o Makauskų kaime 9 šeimose 51 žmogus (34).

Dvaro valdytojai – kilmingų bajorų palikuonys

1903 m. Makauskų (Piliakalnių) dvarą nebrangiai, už 25 000 rub., iš Jono Zaleckio (Ivan Zaleski) nupirko Stanislovas Skotnickis. Jo žmona Liucija Verbickaitė-Skotnickienė, kilusi iš Varšuvos. Skotnickiai 1905 m. susilaukė vienintelės dukters Liucijos.

S. Skotnickio vaikaitis Stasys Goštautas savo prisiminimuose apie senelį rašo: „Jis turėjo būti tikras šlėkta, šimtaprocentinis lenkas, lietuviškai turbūt nemokėjęs. Visa šeima buvo uolūs katalikai ir Lenkijos patriotai. S. Skotnickis buvo turtingas Gardino gubernijos dvarininkas. Turėjo labai didelį dvarą, gal apie 2000 ha žemės, kurį, atrodo, per vieną naktį pralošė, nes buvo aistringas kortuotojas. Mama sakydavo, kad senelis, kurio nepažinojau, nemokejo ūkininkauti tokiame mažame 237 ha Piliakalnių dvare.

S. Skotnickis save laikė svarbiu Liubavo valsčiaus gyventoju, vaizdavo didelį poną, nes jo motinos Anielos Lesčinskos kilminga giminaitė Marija Lesčinska buvo Prancūzijos karaliaus Liudviko XV žmona, ji palaidota Paryžiuje. Jo tėvas Aleksandras Skotnickis kilęs iš garsios lenkų bajorų giminės. Skotnickių koplyčia yra Krokuvoje. Vieno šios giminės atstovo Michailo Skotnickio portretas eksponuojamas Krokuvos nacionaliniame muziejuje. Jį 1806 m. nutapė prancūzų dailininkas Chavier Fabre.

Skotnickiai turėjo turtingą biblioteką. Skaitydama knygas mano mama Liucija įgijo literatūrinių ir socialinių žinių. Ji, rodos, buvo baigusi gimnaziją Varšuvoj, gerai mokėjo prancūziškai. Todėl originalo kalba skaitė Stendalio, O. Balzako, G. Flobero ir kitų garsių prancūzų rašytojų knygas. Taip pat labai mėgo

rusų rašytojus, ypač F. Dostojevskį. Įvykus Spalio perversmui, ji buvo susižavėjusi komunizmu, kurio dėl ateistinių dogmų greit atsisakė. Deja, biblioteka ir visi namai Piliakalnių dvare buvo sunaikinti 1944 m., rusų ir vokiečių karo metais.

Senelio nepažinojau, o močiutę mažai teprisimenu. Labiausiai atmintyje išlikęs pasimatymas su ja karo metais, kai mane pasitiko geležinkelio stotyje, tik nepamenu, ar Varšuvos, ar Vilniaus".

Liubavo bažnyčios šventoriuje, garbingoje vietoje, kiekvieno praeivio dėmesį patraukia neįprastos formos pilkas paminklas, kuriame nurodyta, kad čia palaidotas Stanislovas Skotnickis (Stanislaus Skotnicki), gimęs 1862 m. vasario 25 d., miręs 1938 m. kovo 28 d. Čia pat 1944 m. palaidota jo žmona Liucija Skotnickienė. Šalia S. Skotnickio paminklo yra nedidelis paminklas, papuoštas angeliuko bareljefu, įrašas neišlikęs. Vietiniai gyventojai teigia, kad čia gali būti palaidoti dukros Liucijos ir žento Vaclovo Goštautų prieš laiką gimę ir neišgyvenę vaikai.

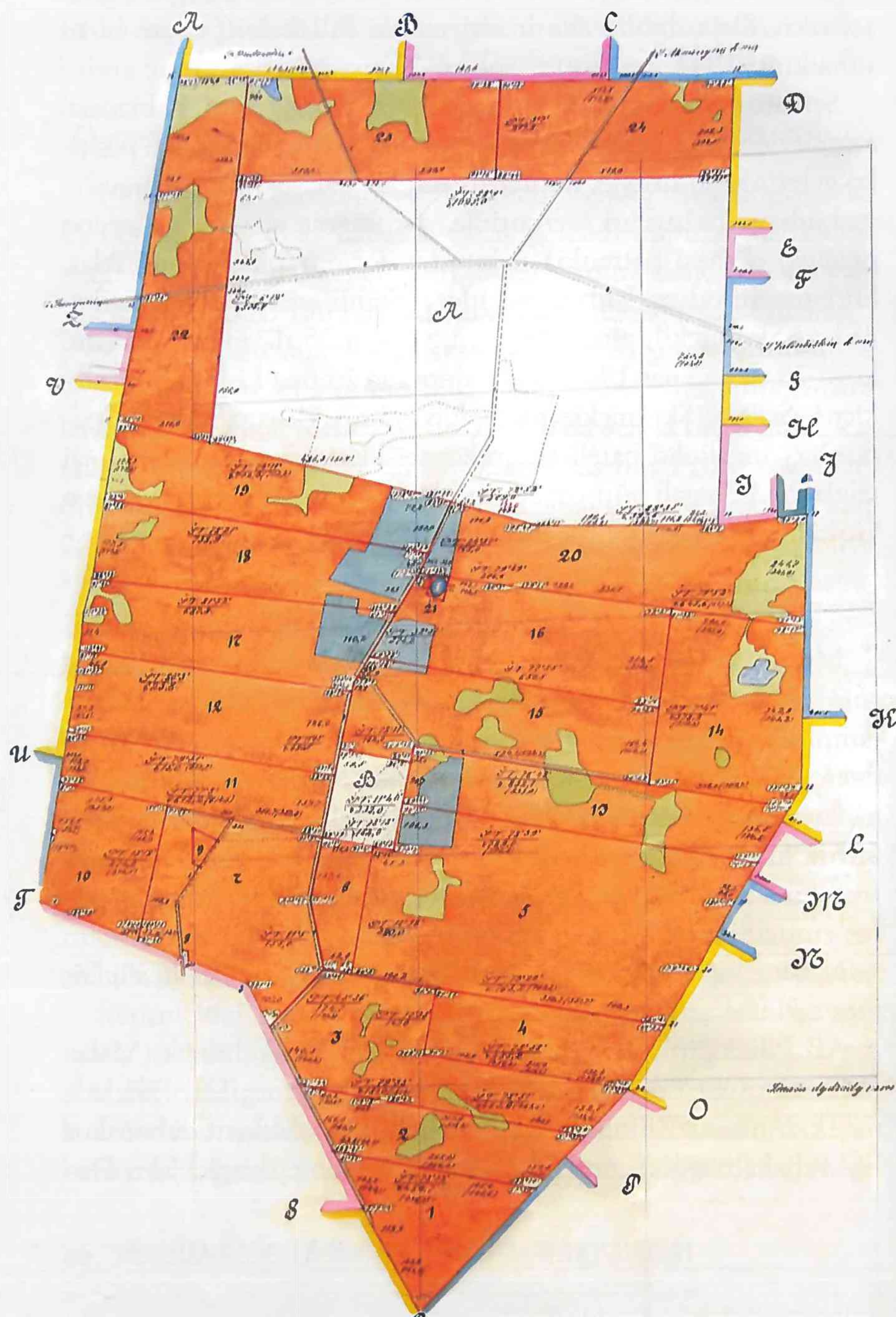
Žemės reforma Makauskų dvare

Makauskų (Piliakalnių) dvarui iki žemės reformos priklausė 237 ha. Archyvuose rastame dokumente nurodoma: „Marijampolės apskrities, Liubavo valsčiaus Makauskų, Piliakalnių dvaro, buvusio S. Skotnickio nuosavybe, Makauskų kaimo ūkininkų nuosavybės teise, parceliacijos ir išskirstymo vienšėdžiais žemės planas, sustatytas Žemės Tvarkymo Departamento matininko Veito Viktoro 1924 m., sulig magnetinės adatėlės parodymo 1923 m."

Makauskų dvaro žemių ribos iki reformos ribojosi su šių žemės savininkų sklypais (planas Nr. 2):

AB Piliakalnių k. Juozo Vaičiulio; BC Piliakalnių k. Malarenkaitės; CD Piliakalnių k. Jokimo Jankeliūno; DE Piliakalnių k. Antano Žilinsko; EF Piliakalnių k. Miko Grabausko; FG Piliakalnių k. Jono Kraukšlio; GH Valinčiškių k. Juro De-

Nr. 2 Makauskų dvaro parceliacijos planas 1924 m.

Makauskų dvaras 1924 m. Eksplikacija

Eilės N.N.	Vardai ir Pavardės sklypų savininkų	Sklypų N.N.	Tinkamos: Sodybų ha	Sodybų kv.m	Ariamos ha	Ariamos kv.m	Pievų ha	Pievų kv.m	Viso tinkamos ha	Viso tinkamos kv.m	Netinkamos: Kelių ir balų ha	Kelių ir balų kv.m	Viso netinkamos ha	Viso netinkamos kv.m	Viso žemės ha	Viso žemės kv.m	Jam skaičių dvaro žemės ha	Jam skaičių dvaro žemės kv.m
1	Goštautas Vacius	23			10	0368	2	4200	12	4568	0	2740	0	2740	12	7308	12	7308
2	Matlauskas Juozas	3			11	6155	0	5700	12	1855	0	2456	0	2456	12	4311	12	4311
3	Babinskienė Barbora	1			7	0466			7	0466	0	1408	0	1408	7	1874	7	1874
4	Asijavičius Vladas	2			6	5390	0	6500	7	1890	0	1328	0	1328	7	3218	7	3218
5	Vasiliauskas Jonas (tėvas)	4			7	1807			7	1807					7	1807	7	1807
6	Činkauskas Andrius	10			7	1443			7	1443					7	1443	7	1443
7	Gulbinavo k-mo mažaž.	22			11	6214	2	7900	14	414	0	1552	0	1552	14	5666	14	5666
8	Pilekalnio k-mo mažaž.	24			10	8585	0	0400	10	8985	0	1524	0	1524	11	0509	11	0509
9	Matlauskas Antanas	7			12	3666			12	3666	0	5721	0	5721	12	9387	9	1693
10	Matlauskas Jurgis	12			11	1527			11	1527	0	1484	0	1484	11	3011	3	9223
11	Knygauskas Jonas	17	1	3800	9	1310	0	5300	11	0410	0	1568	0	1568	11	1978	4	3078
12	Pacevičius Mikas	18	1	5700	9	2897	0	1700	11	0297	0	1145	0	1145	11	1442	7	6491
13	Burokienė Marijona	15	0	2680	9	9709	1	3900	11	6289	0	3635	0	3635	11	9924	8	7724
14	Sarulis Kazys	16	1	0000	11	1709	0	0102	12	1811	0	0240	0	0240	12	2051	6	5414
15	Parulis Andrius	14			10	4301	1	1000	11	5301	0	3000	0	3000	11	8301	7	8501
16	Brilius Jonas	13	0	8700	8	2579	1	1300	10	2579					10	2579		
17	Liudkevičius Ignas	11			7	4937			7	4937	0	1699	0	1699	7	6636		
18	Kaulauskas Mikas	19	1	6500	8	0473	1	3900	11	0873	0	0480	0	0480	11	1353		
19	Jokubauskas Stasys	20	0	5100	11	7538	1	9400	14	2038	0	0660	0	0660	14	2698		
20	(Mokykla) Švietimo Ministerija	6			2	8890			2	8890	0	0310	0	0310	2	9200	1	5900
21	Bendro kaimo nuos. (prūdas)	21									0	1610	0	1610	0	1610		
22	Valdžios žinioje ~~kaimo ir dvaro nuo.~~ (šulinys)	8									0	0229	0	0229	0	0229	0	0229
23	Bendro Makauskų kaimo nuos. (molynės)	9									0	2499	0	2499	0	2499		
24	Brilius Jonas ~~Valdžios žinioje~~	5	0	9000	26	8680	0	9100	28	6780	0	0976	0	0976	28	7756	28	7756
	Iš viso		8	1480	210	8644	15	0402	234	0526	3	6264	3	6264	237	6790	158	2135

Pastaba: Sklypai „A" ir „B" Žemės Reformos įstatymo neliečiama žemės ūkio norma priklausanti Stasiui Skotnickiui.

Sklype „A" yra žemės tinkamos 76 ha 6232 kv. mtr. netinkamos 1 ha 6618 kv. mtr. viso 78 ha 2850 kv. mtr.
" „B" " " " 3 ha 1925 " " " " — " 3 ha 1925 kv. mtr.

Viso " 79 ha 8157 " " " " 1 ha 6618 kv. mtr. " 81 ha 4775 kv. mtr.

renčiaus; HI Piliakalnių k. Tomo Bagdono; IJ Valinčiškių k. Antano Virbicko; IK Valinčiškių k. Juro Derenčiaus; KL Pavyžupio k. Petro Geldoto; LM Pavyžupio k. Simanavičiaus; MN Pavyžupio k. Jono Briliaus; NO Pavyžupio k. Ališausko; OP Papiliakalnių k. M. Asijavičiaus; PR Papiliakalnių k. Antano Karsoko; RS Skaisčių k. Antano Kvietkausko; ST Valstybinis Skaisčių dvaras; TU Trempinių k. Juozo Stašausko; UV Gulbinavo kaimo daržininkai; VZ Trempinių dvaro Mečislovo Aušlekos; ZA Gulbinavo k. daržininkai.

Lentelėje pateikti duomenys apie dvaro žemės paskirstymą gyventojams po reformos (planas Nr. 2).

Žemės savininko vardas, pavardė	Sklypo Nr. plane	Gauta iš dvaro žemės (ha)
Vaclovas Goštautas	23	14
Juozas Matlauskas	3	12
Barbora Babinskienė	1	7
Vladas Asijavičius	2	7
Jonas Vasiliauskas	4	7
Andrius Čiukauskas	10	7
Gulbinavo k. mažažemiai	22	14
Piliakalnių k. mažažemiai	24	11
Antanas Matlauskas	7	9
Jurgis Matlauskas	12	3
Jonas Knygauskas	17	4
Mikas Pacevičius	18	7
Marijona Burokienė	15	8
Kazys Savulis	16	6
Andrius Parulis	14	7
Jonas Brilius	13	-

Igno Liutkevičiaus įpėdiniai	11	-
Mikas Kazlauskas	19	-
Stasys Jakubauskas	20	-
Švietimo ministerija (mokyklai)	6	1
Bendroje kaimo nuosavybėje	21	-
Valdžios žinioje (šulinys)	8	-
Makauskų k. nuosavybė (molynas)	9	-
Jonas Brilius	5	28

Visi sklypų savininkai su nuosava ir iš dvaro gauta žeme turėjo iki 20 ha. S. Skotnickiui palikta A ir B sklypai po 78,28 ha ir 3,19 ha (35).

Išparceliavus Makauskų (Piliakalnių) dvarą, iš jo buvusių pietinių Liepyno žemių, prie kelio Liubavas–Skaisčiai–Kalvarija buvo suformuotas naujakurių kaimas, kuris 1926 m. Žemės reformos valdybos nutarimu Nr. 4120 pavadintas Kalnelių kaimu. Dalis dvaro žemės buvo skirta Gulbinavo kaimo ūkininkams, nes 1933 m. Žemės departamento matininko padarytame Marijampolės apskr. Liubavo valsčiaus Gulbinavo kaimo žemės išskirstymo vienkiemiais plane nurodoma, kad kaimas užima 106 ha žemės plotą, į kurį įeina 14,57 ha pridėtos iš Makauskų (Piliakalnių) dvaro. Visus naujakurių žemės nuosavybės klausimus sprendė Žemės reformos valdyba per Marijampolės-Seinų apskrities žemės tvarkytojo leidimų skyrių. Norint žemę parduoti, reikėjo gauti šios institucijos sutikimą. Naujakuriai žemę gavo be išperkamųjų mokesčių. Jiems buvo suteikiamos paskolos ūkiui įkurti, miško medienai įsigyti, pavasario sėjai ir kt. Jei neraštingas naujakurys imdavo paskolą, už jį turėjo laiduoti trys žmonės.

Dvaras – S. Skotnickio pasididžiavimas

Prie Makauskų dvaro kirtosi keliai: Pagraužiai–Juodeliai, Būdviečiai–Makauskai ir Akmenynai–Skaisčiai. Pastarojo kelio rytinėje pusėje buvo išsidėstę visi Makauskų dvaro pastatai: ledainė, rūsiai, ilgas akmeninis tvartas, du kluonai – vienas didesnis, kitas mažesnis, vadinamas kluoneliu, *magazinas*, kuris iki pusės buvo sumūrytas iš akmenų, tolėliau nuo kelio, prie sodo, buvo mediniai *pakajai* su *gonkomis*. Jų pietiniame gale gyveno Skotnickių šeima. Šiauriniame gale – didelė virtuvė, tarnaičių ir ūkvedžio kambariai. Stogams dengti panaudotos Sargėnų dirbtuvių čerpės. Dvaro teritoriją juosė akmeninės tvoros. Už kluono buvo didelis tvenkinys, kurio vietą, apaugusią vešlia augmenija, ir dabar galima lengvai surasti. Dvarvietėje išlikę tik *kašarai,* kuriuose gyveno dvi kumečių šeimos. Rytinėje sodybos pusėje dar tebeauga sodas, apsuptas medžių alėjos.

S. Skotnickis didžiavosi savo dvaru, lygiais laukais, kurie išsiskyrė iš kitų to krašto dvarų žemių, pasižyminčių labai kalvotu reljefu. Šeimininkas dėvėjo švarką su kišenėmis, tačiau kitokį negu įprasta tų laikų Lietuvoje. Jį vadino fraku. Vasarą nešiojo trumpas kelnes, tuo labai visus stebindamas. Prie diržo kabojo tabokinė. Vaikščiodavo pasiramsčiuodamas kriukiu, kurį atlenkus pasidarydavo kėdutė. Laisvalaikiu jis mėgdavo ją pasistatyti ir sėdėdamas stebėti savo dvaro laukus. Dažnai gėrėdavosi, kaip šienpjoviai ar rugių kirtėjai guldo pradalgę po pradalgės. Tuo metu per tris darbo dienas samdinys galėjo užsidirbti centnerį grūdų. Suaugusiems darbininkams S. Skotnickis mokėjo po du litus už darbo dieną, o nepilnamečiams – po vieną litą. Nuolatiniams darbininkams, kurių darbo laikas sutartas metams, algas mokėdavo prieš šv. Kalėdas.

Kaimynai, mokantys lenkiškai, dažnai ateidavo pas poną pasikalbėti, pasiklausyti radijo. S. Skotnickis jiems sakydavo, kad Lietu-

vos laikrodis laiką rodo „pagal Varšavą“. Šeimininkas buvo tvarkingas, kiekvieną vakarą maudydavosi vonioje šaltokame vandenyje.

S. Skotnickis labai mylėjo šunis, kaip kiekvieno kilmingo bajoro palydovus. Laikė medžioklinius kurtus. Pasakojama, kad verdant mėsą vienas šuo buvo įsigudrinęs atsidaryti virtuvės duris ir iš puodo pasičiupti mėsos, todėl net jo snukis buvo nuplikęs. Nugaišusius šunis laidodavo eglynėlyje. Juos susukdavo į drobę, paguldydavo ant paklodės ir įleisdavo į duobę. Tai, kad dvaro šeimininkas gerbė ir mylėjo šunis, bylojo sode buvęs akmuo su iškalta šuns galva.

Naujasis dvaro savininkas V. Goštautas

Prieš Antrąjį pasaulinį karą Liucija Skotnickaitė ištekėjo už Vaclovo Goštauto. Tada Piliakalnių dvaru ėmė rūpintis jos vyras. Jis gimęs 1900 m. birželio 4 d. Panemunėje, Vlado Goštauto ir Augustinos Stočkutės šeimoje. Vėliau jie apsigyveno Kretingoje. Tėvas dirbo grafo Tiškevičiaus dvare ūkvedžiu. Vaclovas mokėsi Kretingoje, baigė Skuodo gimnaziją. Būdamas nepilnametis, įsijungė į kovą dėl Lietuvos nepriklausomybės. Valstybės Tarybai paskelbus 1918 m. Vasario 16-osios valstybingumo atkūrimo aktą, V. Goštautas platino atsišaukimus, supažindinančius gyventojus su šiuo nutarimu. Už tai 1918 m. vokiečių žandarų uždarytas į nepilnamečių politinių kalinių stovyklą Šiauliuose. Iš ten jam ištrūkti padėjo Sofija Chodakauskaitė, Antano Smetonos žmona, todėl visą gyvenimą jautė dėkingumą A. Smetonos šeimai. Išsilaisvinęs stojo savanoriu į besikuriančią Lietuvos kariuomenę. 1919 m. baigė karo mokyklą ir buvo paskirtas kavalerijos jaunesniuoju leitenantu į pirmąjį husarų pulką. Kovojo su lenkais Salako-Turmanto fronte. 1920–1925 m. buvo antrojo ulonų pulko vado adjutantas ir eskadrono vadas. 1925–1931 m. dirbo Vidaus reikalų ministerijoje policijos referentu, 1929–1930 m. vadovavo pasienio policijai Vokietijos pasienyje Klaipėdos krašte.

1931 m. paskirtas Raseinių apskr. viršininku, vėliau tapo Vilkaviškio, o 1939–1940 m. Marijampolės apskr. viršininku (36). Buvo apygardos tarėjas. 1940 m. liepos 13 d. suimtas Kaune, 1940–1941 m. kalintas Marijampolės kalėjime. SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato ypatingojo pasitarimo 1941 m. gegužės 24 d. sprendimu nuteistas 8 metams lagerio, planuota išvežti birželio 25 d. Jo byloje pažymėta, kad išvežtas į Sevostlagą, Magadano sritį. Tačiau iš tiesų tremtyje nebuvo, nes, 1941 m. birželio 22 d. prasidėjus karui ir kalėjimo sargybai skubiai pasitraukus, iš Marijampolės kalėjimo išsivadavo. 1941–1944 m. V. Goštautas Lietuvos laikinosios vyriausybės sugrąžintas į Marijampolės apskrities viršininko pareigas. 1944 m. iš Makauskų (Piliakalnių) dvaro traukėsi į Vokietiją. Iš pradžių automobiliu ir arkliais nuvažiavo į Karaliaučių. Vokiečiams konfiskavus transportą, traukiniu pasiekė Berlyną, vėliau gyveno Regensburge, Viurcburge, po karo – Miunchene. 1949 m. išvyko į Kolumbiją. 1962 m. persikėlė į Čikagą ir tų pačių metų gruodžio 29 d. mirė (37).

Permainos dvare

Makauskų (Piliakalnių) dvaro savininku tapęs Vaclovas Goštautas daug ką pakeitė. Buvo diegiami naujesni ūkininkavimo metodai, naudojama pažangesnė technika – bulves kasė, šieną pjovė arklių traukiamomis mašinomis. Tokių kaimo ūkininkai neturėjo. Kai V. Goštautas nusipirko traktorių, tai visi išgirdę burzgimą bėgdavo ant kalvų ir stebėdavo, kaip dirba šis technikos „stebuklas", nes aplinkiniuose dvaruose niekas traktoriaus neturėjo. Dvaras didele prabanga nepasižymėjo, baldai kuklūs, paprasti. Laikė daug paukščių, kiaulių, visus stebino olandų veislės stambios karvės. Jų laikė apie 20-30, melžė dvi melžėjos. Daug metų dvaro reikalus tvarkė ūkvedys Vladas Asijavičius.

Goštautai laikydavo nemažai arklių, kuriuos labai mylėjo ponia Liucija. Ji, pasikinkiusi į fajetoną arklius, pavadintus

gražiais lietuviškais vardais – Saule, Rūta arba Mėta, – važiuodavo pas kaimynus.

Dvare augindavo daug pomidorų, kai tuo metu ši kultūra kaimuose dar nebuvo paplitusi. Sode augo braškės, dideli serbentų krūmai, nuo kurių būdavo galima po kibirą uogų priskinti, pasodinta daug jaunų obelaičių, kriaušių „Doana". Vaisių derlių nuskinti padėdavo Makauskų ir Piliakalnių kaimų moterys. L. Goštautienė skynėjoms visada pasiūlydavo valgyti uogų bei vaisių, o dažnai dar liepdavo prisirinkti ir namo parsinešti. Ponią prisimenantys kaimynai ir dabar ją mini geru žodžiu.

Goštautų šeima bendravo su Vilkaviškio ir Marijampolės kunigais, vyskupu. Ona Kriščiūnaitė-Kerevičienė, gaminusi dvaro svečiams maistą, pasakojo: „Dvare rengdavo priėmimus, vaišes. Čia lankydavosi svečiai iš Lenkijos, dažnai tarp jų būdavo Liubavo kunigas Jonas Babilius, kurį *pajatonu* atveždavo *furmonas*, Liubavo policijos viršininkas Ašmonas. Jiems maistą ruošdavo dvi virėjos, kartais atsiveždavo šeimininkę iš Marijampolės, nes ponams reikėjo patiekti ypatingas vaišes. V. Goštautas svečiams aprodydavo ūkį, nusiveždavo prie netoliese esančio Asijavičiaus ežero".

O. Kerevičienei ypač gerai atminty išliko prisiminimai apie ponų įsigytą automobilį: „Didžiausias Marijampolės apskrities ponas Goštautas nusipirko vežimą be arklių. O jau visiems įdomu, koks tas naujasis vežimas! Susirinko iš aplinkinių kaimų žmonių jo pažiūrėti. Kai kurie tik iš tolo stebėjo, bijojo prieiti arčiau, nes atrodė, kad nematytas daiktas spjaudo ugnimi. Kai vairuotojas papypino, daug kas atsitraukė atgal, o kiti išsigandę bėgo šalin".

Dažną savaitgalį kaimo žmonės laukdavo V. Goštauto, tuo metu Vilkaviškio apskrities viršininko, grįžtančio baltu automobiliu į Piliakalnių dvarą. Kai važiuodavo per Akmenynų kaimą, tai paskui jį kartu su dulkių debesimi bėgdavo ir būrys kaimo vaikų. Makauskų kaimo gyventojai, apibūdindami V. Goštauto automobilį, sakydavo: „Atvažiuoja ponas su guminiais ratais".

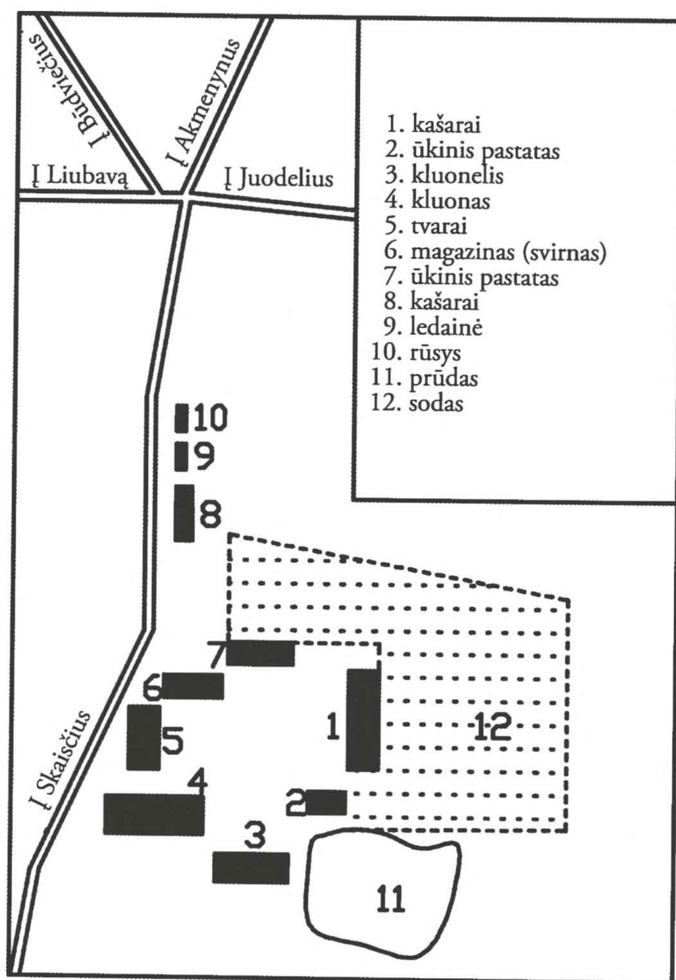
1940 m., rusams okupavus Lietuvą, Žemės tvarkymo valdybos matininkai Vilniaus braižykloje parengė Liubavo valsčiaus Makauskų (Piliakalnių) dvaro 91 ha žemės pertvarkymo planą. 1941 m. vasario 25 d. jis patvirtintas techninėje komisijoje. Suformuota 15 sklypų. Žemė paskirta kaimo mokyklai, išdalinta trylikai bežemių ir mažažemių naujakurių nuo 0,93 iki 7,89 ha, o S. Skotnickio įpėdiniams palikta 30,36 ha. 1941 m. pavasarį iš dvaro savininkės L. Goštautienės atimta visa žemė ir paskirta steigiamam mašinų-arklių nuomos punktui (38) (planas Nr. 3).

Naujos valdžios leidimu iš dvaro gautose žemėse kai kurie mažažemiai pradėjo statytis namus. Kadangi V. Goštautas buvo aukštas Lietuvos valdininkas, okupacinė valdžia jį suėmė ir uždarė į Marijampolės kalėjimą. Dvare liko gyventi L. Goštautienė ir jos motina L. Skotnickienė, kurios netrukus kažkur pabėgo, galbūt į Lenkiją. Vėliau grižo į Marijampolę, nes Liucija norėjo būti arčiau kalinamo vyro.

Rusų pradėtas permainas 1941 m. sustabdė vokiečiai. Pirmąją karo dieną prie dvaro žuvo septyni vokiečių kareiviai, o Gulbinavo ir Makauskų kaimuose keletas rusų pasieniečių. Vokiečių okupacijos metais V. Goštautas vėl sugrįžo į savo dvarą, o gyventojams, užėmusiems jo žemę, paliepė pasitraukti. Dvaras ėmė atsigauti. Vokiečių valdžia dvaro darbams atlikti skyrė rusų karo belaisvių. Kartu su jais dirbo ir samdiniai, kurie už darbo dieną dvare gaudavo po 1 markę. Vokiečiai kontroliuodavo darbuotojų skaičių. Jei pagal dirbamos žemės plotą dvaruose buvo per daug darbininkų, tai veždavo juos priverstiniams darbams į Saksoniją. Iš Piliakalnių dvaro taip pat išvežė keletą vyrų.

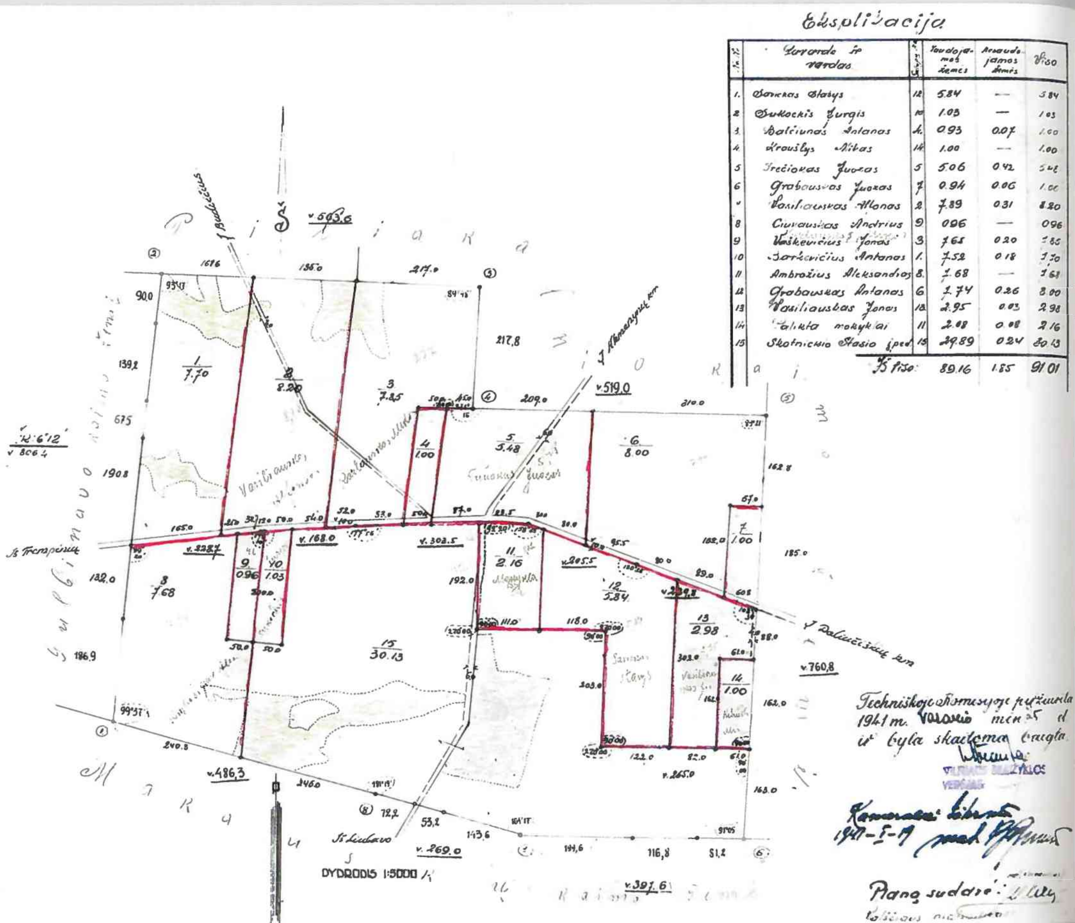
V. Goštautą vokiečių okupacinė valdžia paskyrė Marijampolės apskrities viršininku. Dvaro ūkvedžiu dirbo Antanas Gurevičius. Tuo metu dvare gyveno L. Skotnickienė. Kartais ilgesniam laikui apsistodavo ir L. Goštautienė.

Makauskų (Piliakalnių) dvaro planas 1940 m.

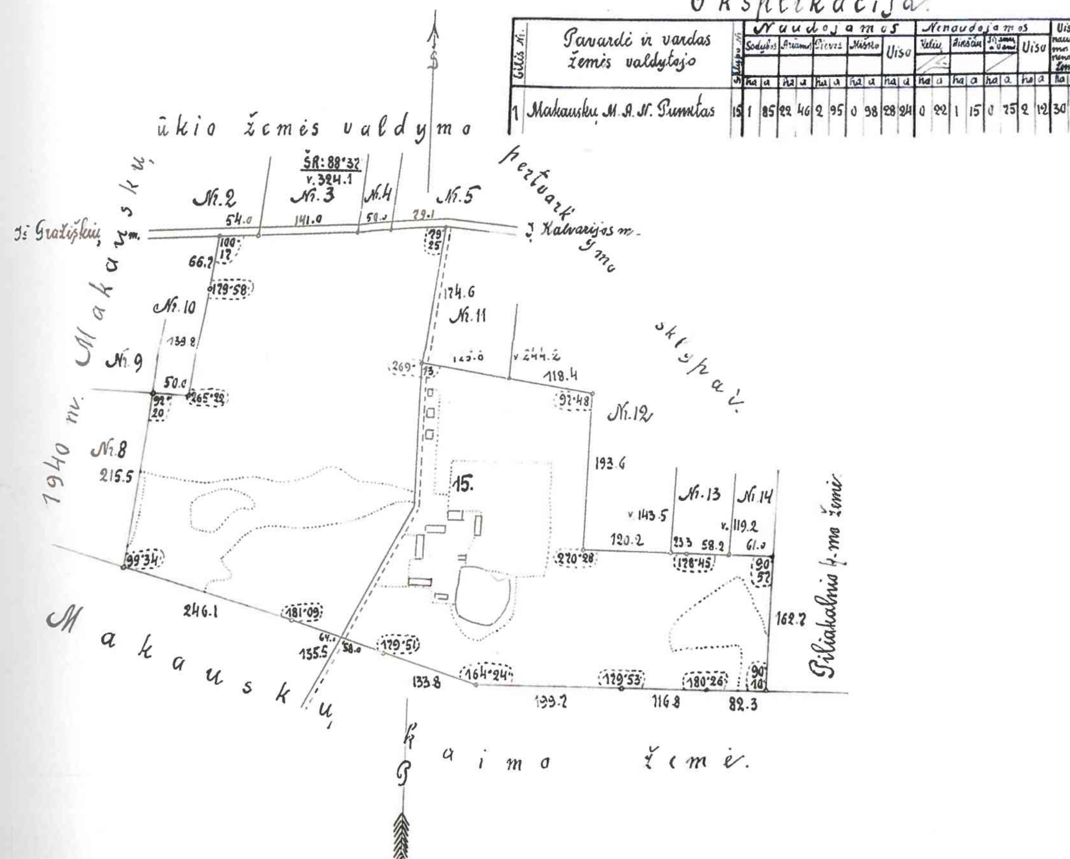
Planas sudarytas pagal Onos Salatkienės pateiktus duomenis
Braižė Almantas Babeckas

Makauskų (Piliakalnių) dvaro 1940 m. žemės pertvarkymo planas

Nr. Nr.	Pavardė ir vardas	Sklypo Nr.	Naudojamos žemės	Nenaudojamos žemės	Viso
1.	Šarkas Stasys	12	5.84	—	5.84
2	Sukockis Jurgis	10	1.03	—	1.03
3.	Balčiunas Antanas	4.	0.93	0.07	1.00
4.	Kraušlys Nikas	14	1.00	—	1.00
5	Trečiokas Juozas	5	5.06	0.42	5.48
6	Grabauskas Juozas	7	0.94	0.06	1.00
7	Vasiliauskas Antanas	2	7.89	0.31	8.20
8	Civauskas Andrius	9	0.96	—	0.96
9	Vaškevičius Jonas	3	7.65	0.20	7.85
10	Jarkevičius Antanas	1.	7.52	0.18	7.70
11	Ambrožius Aleksandras	8.	7.68	—	7.68
12	Grabauskas Antanas	6	7.74	0.26	8.00
13	Vasiliauskas Jonas	13	2.95	0.03	2.98
14	Palikta mokyklai	11	2.08	0.08	2.16
15	Skotnickio Stasio įpėd.	15	29.89	0.24	30.13
		Iš viso:	89.16	1.85	91.01

Nr. 3 Makauskų kaimo žemės pertvarkymo planas 1941 m.

Eksplikacija

Eilės Nr.	Pavardė ir vardas žemės valdytojo	Sklypo Nr.	Naudojamos: Sodybos ha	a	Ariamos ha	a	Pievos ha	a	Miško ha	a	Viso ha	a	Nenaudojamos: Kelių ha	a	[illegible] ha	a	[illegible] ha	a	Viso ha	a	Vis[illegible] ha
1	Makauskų M. A. N. Puntas	15	1	85	22	46	2	95	0	98	28	24	0	22	1	15	0	75	2	12	30

1944 m. pradžioje mirė L. Skotnickienė. Ji buvo prisakiusi dukrai: „Tik nepalaidok manęs gyvos". Pildydama mamos prašymą, duktė pasirūpino, kad kiekvieną naktį prie karsto budėtų po kelis žmones. Degė daug žibalinių lempų. Buvo suabejota, kad galbūt velionė užmigusi letargo miegu, todėl iškvietė gydytoją. Tik šiam apžiūrėjus mirusiąją, įvyko laidotuvės. Velionės kūnas su karstu įdėtas į antrą karstą, tada vežimais nuvežtas į Liubavo kapines. Ją palaidojo šalia vyro. Laidotuvėse dalyvavo šio krašto dvarininkai, ūkininkai. Ruošti maistą šermenims buvo pakviestos net aštuonios šeimininkės.

Artėjant rusų kariuomenei, visa Goštautų šeima pasitraukė į Vokietiją. Prieš išvykdama iš Lietuvos L. Goštautienė ėjo atsisveikinti su kaimynais, o kiti patys atėjo atsisveikinti. Liucija buvo geros širdies moteris – jiems padovanojo įvairių dvaro daiktų, gėlių.

Artėjant karo veiksmams vokiečių valdžia stiprino gynybą. Buvo kasami apkasai. Prieštankinis griovys tęsėsi nuo Cibavo pro Makauskus Liubavo link. Piliakalnių dvare ir pas gyventojus nakvodavo žmonės, iš tolimesnių kraštų atvaryti kasti griovių. Rugpjūčio pradžioje į Liubavo, Akmenynų, Gražiškių apylinkes persikėlė fronto linija. Čia karo veiksmai užtruko du mėnesius. Frontui pasislinkus tolyn į vakarus, vietiniai gyventojai sugrįžę į namus rado sunaikintus, sulindusius į žemę, sudygusiomis varpomis javus. Makauskų dvaro laukuose styrojo dideli nekirstų rugių ir kviečių plotai. Gyventojai pjovė juos ir vežėsi juos kepti duonai, gyvuliams šerti, tikėjosi išlaikyti kitų metų sėklai. Kadangi ilgai nebuvo sniego, tai net žiemą dvaro laukuose, pievose ir pelkėse žmonės pjovė nurudusią žolę ir vežė į kluonus, šėrė gyvulius.

Marijampolės archyve saugomas 1944 m. gruodžio 4 d. Liubavo valsčiaus komisijos protokolas: „Nežinia kur esant Vaclovui Goštautui, surašytas Makauskų dvaro turtas: mūrinis gyve-

namasis namas, vidus išplėštas, gyvenimui netinkamas, klėtis, molinis-mūrinis tvartas, gyvenamasis namas – kumetynas. Visi pastatai dengti čerpėmis. Mūrinis gyvenamasis namas dengtas skiedromis. Sėjamoji, traktorius, trys plūgai, trys žagrės, akėčios – ketverios (šešių palų, dviejų palų, vienos palos, medinės geležiniais virbalais), ravėtuvas, kultivatorius, arklinis grėblys, bulviakasė, velėnoms pjaustyti lėkštės, *drapakas*, akselinė, kalvės ventiliatorius, du priekalai, volas, *fukteris* grūdams valyti" (39). 1945 m. į Valstybinį žemės fondą paimta 93,5 ha V. Goštautui priklausiusios žemės. Kolektyvizacijos metu buvusio Makauskų (Piliakalnių) dvaro ir kaimo ūkininkų žemės tapo V. Mickevičiaus-Kapsuko kolūkio nuosavybe.

Po karo dvaro *kašaruose* gyveno „liaudies gynėjai" Vitalius Kazlauskas ir Juozas Vaitiekūnas, kuriuos vėliau partizanai pradangino Adombalėje. Ilgai Makauskų dvare gyveno S. Skotnickį prižiūrėjusi tarnaitė Marija Jakuckaitė. Čia apsigyveno Savulių, Vaitiekūnų, Kazlauskų šeimos, o Marija ir Andrius Misiukoniai bei Petronėlė ir Aleksandras Filipovič čia gyveno ilgiausiai. 1975 m. išsikėlus Misiukoniams, jų namai vykdant melioraciją buvo nugriauti, o mirus P. ir A. Filipovič, tėvų namuose gyveno sūnus Levas Filipovič.

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, 88,81 ha buvusios Makauskų dvaro žemės susigrąžino JAV gyvenantis Stasys Goštautas.

S. Goštautas – žymus rašytojas, meno ir literatūros tyrinėtojas

Vaclovo Goštauto giminę pratęsė ir jos vardą garsina sūnus Stasys Goštautas, gimęs 1939 m. sausio 3 d. Kaune. Lietuvos meno ir literatūros tyrinėtojas, kritikas, filosofijos mokslų daktaras. 1944 m. Stasys su tėvais pasitraukė į Vakarus, 1949 m. išvyko į Kolumbiją ir 12 metų ten gyveno. Baigė gimnaziją ispanų

kalba, pradėjo dėstyti meną. 1958–1961 m. dirbo mokytoju Bogotos mokyklose, 1961–1962 m. studijavo Bogotos Los Andes universitete. Nuo 1962 m. gyvena JAV. 1962–1965 m. Fordhamo (Niujorkas) universitete studijavo ispanų, prancūzų ir Pietų Amerikos literatūrą, 1966–1968 m. Niujorko universitete baigė magistrantūros ir doktorantūros studijas. 1968–1969 m. Harvardo universitete studijavo literatūros kritiką. 1964–1966 m. dirbo UPI žinių agentūroje, 1966–1968 m. – Niujorke Lotynų Amerikai ispanų kalba leidžiamo žurnalo „Vision" redakcijoje. Nuo 1966 m. bendradarbiavo „Encyclopaedia Britannica" redakcijoje. 1968–1977 m. dėstė ispanų ir Lotynų Amerikos literatūrą „Wellesley" kolegijoje, 1977–1980 m. – Bostono universitete, 1981–1982 m. – Hiustono Lafajeto kolegijoje. 1972 m. apsigynė daktaro disertaciją. 1982–1984 m. Teksaso universiteto literatūros vertėjų sąjungos ALTA vykdomasis direktorius, žurnalo „Translations Review" vienas redaktorių, bendradarbiavęs beveik visuose JAV lietuvių kalba leidžiamuose laikraščiuose ir žurnaluose. Ispanų ir anglų kalba JAV ir Pietų Amerikoje paskelbė straipsnių bei knygų apie dailę ir literatūrą. Anglų kalba sudarė įvairiomis pasaulio kalbomis 1911–1989 m. skelbtų publikacijų apie M. K. Čiurlionį rinktinę „Čiurlionis: tapytojas ir kompozitorius".

Nuo 1979 m. PEN klubo Emigrantų centro JAV valdybos narys, atstovavo lietuvių rašytojams PEN suvažiavimuose Barselonoje, Rio de Ženeire, Karakase, Niujorke, Madeiroje, Meksikoje, Bogotoje ir kt. Parašė knygų apie dailę ir literatūrą ispanų, anglų ir lietuvių kalba. Bendradarbiauja žurnaluose „Aidai", „Metmenys", „Lithuanus", „Amerikos lietuvis", „Draugas" ir kt. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, dėstė žurnalistiką ir ispanų kalbą Kauno Vytauto Didžiojo universitete, kuriame įkūrė Žurnalistikos katedrą. 2008 m. Lietuvoje S. Goštautui paskirta kultūrinė spaudos darbuotojo premija (40). 2009 m. buvo atvykęs

į Marijampolę. Dalyvavo susitikime su Marijampolės apskrities viršininke Birute Kažemėkaite. Domėjosi apskrities istorija, nes jo tėvas buvęs Marijampolės apskrities valdytojas. Dažnai lankosi Lietuvoje ir Liubavo seniūnijos Makauskų dvare.

Makauskų dvaro paveldėtojo S. Goštauto prisiminimai

Nelabai daug ką prisimenu apie savo vaikystę Lietuvoje, nes iki pasitraukimo į Vakarus man nebuvo nė penkerių metų. Tačiau tai, kas užsifiksavo atminty, išliko visam gyvenimui.

Vienas pirmųjų prisiminimų, kai kažkas prikėlė mane vidurnaktį ir davė skaniai pavalgyti. Kodėl vidurnaktį? Kada tai buvo? Dvi moterys atėjo manęs iš kažkur pasiimti ir palydėjo ar parvežė į namus. Viena buvo vyresnė. Aš nežinojau, kad tai mano močiutė. Aš vos dvejų metų buvau saugojamas tarnaitės, kurios vardas Marijona. Įdomu, kad visos tarnaitės, kurias prisimenu, buvo Marijos.

Daug ko tada neišmaniau ir negalėjau suprasti. Dabar susimąstau ir prisimenu vaikystę, prabėgusią kažkur tarp karų, bombų sprogimų. Tada aš visiškai neturėjau jokio supratimo, kas yra karas, pabėgėliai, belaisviai, kareiviai, bet man viskas buvo įdomu.

Prisimenu, kai mama mane parsivežė traukiniu iš Varšuvos (ten mane buvo išvežusi tarnaitė) į Vilnių ir automobiliu važiavome pas tėvą į Marijampolės ligoninę. Tėvas pirmosios sovietų okupacijos metais, rodos, po apendicito operacijos gulėjo ligoninėje. Sovietai tučtuojau jį suėmė ir nugabeno į kalėjimo lavoninę, nes nemanė, kad jis išliks gyvas. Bet išgyveno... Mama, kaip ir visos moterys, kurių vyrai buvo suimti, stovėjo su maisto maišeliais prie kalėjimo durų laukdama ir tikėdamasi, kad gal kaip nors pasiseks perduoti nors trupinėlį duonos.

Tardytojas Aronas Greisas, apie kurį vėliau sužinojau iš tėvo pasakojimų, 1940–1941 m. buvo Marijampolės apskr. operatyvinis įgaliotinis. Pasak tėvo, tai bjaurus žmogus, kuris naktimis pasistatęs nuogą savo auką tardymo izoliatoriuje, nesvarbu, šilta ar šalta, valandų valandas tardydavo, lyg neturėtų ką daugiau veikti. Kartais jidiš kalba pats postringaudavo arba klausydavo mano tėvo anekdotų jidiš kalba, mat tą kalbą jis mokėjo. Beje, tėvas kalbėjo lenkiškai, vokiškai, rusiškai, ispaniškai, tik angliškai nemokėjo, didžiavosi kalbėdamas žemaitiškai.

Tėvas kalėjime praleido visus metus. Kai birželio 22 d. prasidejo karas, visi sargybiniai pabėgo, palikdami kalinius uždarytose kamerose. Dėl greito vokiečių puolimo rusai nespėjo išvežti ar sunaikinti kalinių. Tėvas pamatęs, kad kalėjimo sargybiniai pabėgo, suprato, jog prasidėjo karas, ir nutarė išsilaužti iš kalėjimo. Bombos krito Marijampolės mieste ir kalėjimą galėjo subombarduoti. Turėdamas karinės patirties, jis su vyrais surado būdą ištrūkti ir išsigelbėjo. Paskui per radiją išgirdo laikinosios valdžios pranešimą, kuris skelbė, kad visi valdžios tarnautojai grįžtų į savo darbovietes. Tėvas pradėjo dirbti Marijampolės apskrities viršininku. Šias pareigas ėjo iki 1944 m. Žinau, kad jis tuo laikotarpiu nuo vokiečių išgelbėjo nemažai žmonių, tarp jų vyskupą Vincentą Brizgį. Buvo ir daugiau kunigų bei veikėjų, rusų, lenkų, kuriems vienais ir kitais būdais tėvas sudarė galimybę pasislėpti. Deja, buvau per mažas, kad suprasčiau, kas tada darėsi. Žinau, kad mama ruošdavo specialius pietus vokiečių viršininkams, kai reikėdavo ką gelbėti. Mama ir vėliau kartais apie tai kalbėdavo.

Kai man buvo ketveri metukai, mūsų šeima gyveno Marijampolėje, čia tėvai nuomojo butą. Atsimenu, kai tėvas, paėmęs mane už rankos, vesdavosi pasivaikščioti. Mudu visados pasukdavom gatve, vedančia link baltos bažnyčios su aukštu bokštu. Man ji atrodydavo labai įspūdinga. Tie pasivaikščio-

jimai būdavo įdomūs, nes daug ką tėvas papasakodavo, supažindindavo su supančiu pasauliu. Aš, kaip vienintelis vaikas šeimoje, neturėjau su kuo nei pasikalbėti, nei pažaisti. Bet, būdavo, kartais išbėgdavau į kiemą ant žolės, kur susirinkdavo daugiau bendraamžių. Čia turėjau tikrai gerą progą išmokti kalbėti savo draugų kalba – vokiečių, lenkų. Tai mano pirmosios kalbos, išmoktos kieme. Prancūzų kalbos mane mokė mama. Man girdint tėvai kartais kalbėdavo viena ar kita kalba. Kartą tėvas pasakė mamai, kad laikas vaikiščiui išmokti lietuviškai. Dabar suprantu, kad man lietuvių kalba nebuvo pirmoji, o kokia ketvirta. Nesuprantu, kodėl tėvui šovė į galvą mokinti mane lietuviškai tuo laiku, kai jau grėsė pavojus bėgti iš Lietuvos. Man visai nerūpėjo išmokti dar vieną kalbą, bet tai nebuvo sunku. Nesimokiau iš vadovėlių, bet nuo to laiko tėvas su manim kalbėdavo ne lenkiškai, o lietuviškai, taip ir išmokau. Pagal anų laikų tradiciją tėvai rašė gudų, lenkų, lotynų, prancūzų kalbomis.

Marijampolėje tuo laiku maišėsi visokių žmonių – kareivių, belaisvių. Jie buvo įvairių tautybių: lietuviai, lenkai, žydai, vokiečiai. Tik aš, mažas vaikas, niekaip negalėjau suvokti, kas, kur ir kodėl vyksta. Tada nesupratau, kodėl gatve varė ilgiausią eilę žmonių, nežinojau, kad jie kaliniai, ir nesuvokiau, kodėl juos varo ištroškusius ir išbadėjusius. Mama man su tarnaite duodavo mažą kibiriuką vandens ir puodelį, kad duočiau jiems atsigerti, ir pridėdavo padėklą priraikytos duonos. Suimtiesiems bandydavo pagelbėti ir kiti gyventojai. Mama mane siųsdavo, nes, matyt, manė, kad mažo vaikiščio vokiečiai nenuskriaus ir nenustums. Atsimenu, porą kartų mane vokiečiai pavarė, bet dažniausiai man visai gerai sekdavosi ir patikdavo dalinti duoną ir vandenį. Aš jaučiausi toks svarbus, tik prisimenu, kad kartą tėvas mane išbarė už tokį pavojingą darbą, nors čia buvo mamos sumanymas.

Toli nuo Lietuvos

Tėvas labai mėgo ūkininkauti, tad radęs progą į mūsų Piliakalnių dvarą važiuodavo mašina. Ji buvo su dideliu juodu kaminu. Aš laiką leisdavau prie *prūdo*, jame maudydavausi, bėgiodavau po nepaprastai gražų sodą, pasiskindavau įvairių uogų, vaisių. Vienas paskutinių prisiminimų iš Lietuvos, kai tėvas paliepė: „Eik, pasiskink vyšnių, nes turbūt greitai tokių negausi". Aš jų prisiskyniau. Netrukus buvom pasiruošę važiuoti su nežinau kiek vežimų, traukiamų arkliais. Tėvas paklausė, kaip aš noriu važiuoti, su juo automobiliu ar su arkliais. Aš, be jokios abejonės, pasirinkau arklius, nes visada juos mėgau. Sėdau į vežimą. Man turbūt buvo įdomiau su Gavėnų Arvydu, nes galėjau žaisti. Sėdėjau ant Magdalenos Gavėnienės kelių ir norėjau griebti vadžias, bet ji man neleido (aut. past. – M. Gavėnienė, dabar JAV gyvenanti Marijampolės garbės pilietė, meno mecenatė Magdalena Birutė Stankūnė-Stankūnienė). Kartu važiavo Pranas Gavėnas, su kuriuo tėvas susipažino Marijampolės kalėjime ir kuris jam parūpino išvykimo į Vokietiją dokumentus. Tėvui ši kelionė buvo labai skaudi. Jis suprato, kad išvykstam ilgam, o privažiavęs Prūsijos sieną apsiverkė, nes nujautė, kad jau nebegrįš. Mama bandė raminti, bet tėvas žinojo: pervažiavus sieną– kelio atgal nėra.

Vokietijoje gyvenome Regensburgo, Viurcburgo, Sigliungo darbo poilsio stovyklose. 1945 m. vasario mėn. britai naktį subombardavo visą Viurcburgo miestą. Aš išėjau su pižama vidury žiemos ir žiūrėjau, kaip ant kalno degė pilis. Tada dingo mūsų daiktai, dokumentai, nuotraukos. Miunchene tėvai nutarė nuomoti butą ir gyventi atskirai. Nors pagal metus buvau per mažas, Augsburge išlaikiau egzaminus ir pradėjau mokytis aukštesnėje klasėje negu man, mažam kaip nykšukui, priklausė pagal amžių. Besimokydams turėjau problemų, buvau didelis nenuorama, nemokėjau bendrauti su bendraamžiais.

Atsimenu, kaip kartą įsiprašiau skautų, kad priimtų mane dalyvauti iškyloje kažkur prie ežerų Bavarijoje. Lietuviai priėmė, globojo ir net leido paburiuoti laivą, kurį aš per neatsargumą apverčiau ir visi atsidūrėm vandeny. Aš dar nemokėjau plaukti, bet kažkas mane ištraukė iš vandens. Bendražygiai dėl tokio nevykusio elgesio supyko ir paliko mane ant kranto. Tėvai sužinoję davė tiek pylos, kad net visi kaimynai girdėjo. Už per griežtą bausmę kažkas tėvą apskundė. Atsimenu, kad jis gavo kvietimą į miesto savivaldybę pasiaiškinti dėl netinkamo elgesio su sūnumi. Teko kartu eiti ir man. Tėvas pamokė, kaip aš turėsiu meluoti. Rodos, pareigą gana sėkmingai atlikau, nes tėvas negavo jokios baudos.

Netrukus su tėvais iš Vokietijos išvykome į Pietų Ameriką – Kolumbiją. Tėvas, palikęs mane jezuitų gimnazijos bendrabutyje, su mama iškeliavo vadovauti tropikų ūkiui. Todėl visą mokymosi gimnazijoje laikotarpį man teko gyventi bendrabučiuose. Jeigu iki dešimt metų gyvenau vienas be draugų, tai kitus dešimt metų turėjau jų net per daug ir nemokėjau su jais sugyventi. Tai ne tik vienturčio sūnaus šeimoje tragedija, nes mama per daug manimi rūpinosi, prižiūrėjo, bet ir žmogaus, kuris nemokėjo bendrauti su savo bendraamžiais.

Jau buvau vienuolikos metų, vadinasi, pakankamai protingas, mokėjau ispaniškai. Jėzuitai negalėjo su manimi susitvarkyti ir už nedrausmingumą, išdykavimą išmetė iš Medeljino gimnazijos. Jų nuomone, buvau nesuvaldomas peštukas. Likimo ironija – aš po septynerių metų čia dirbau dėstytoju. Bet ką daryti 11 metų vaikui, išmestam iš mokyklos? Labai bijojau tėvų. Nutariau pabėgti į džiungles. Buvau prisiskaitęs ir Žiulio Verno romanų, ir apie Robinzoną Kruzą, ir apie piratus, todėl nutariau juos pamėgdžioti. Drąsos man tikrai netrūko ir tikėjau, kad nieko blogo neatsitiks. Nutariau džiunglėse apsigyventi visam gyvenimui, kad nuogas galėčiau maudytis kokiam kriokly ir nereiketų nei rūbų, nei jokių

daiktų. Tada susiradau kelią, kuris vedė į Amazonės džiungles. Taip prasidėjo mano avantiūra per visą Kolumbiją. Policija manęs ieškojo, nerado, o visi laikraščiai ir žurnalai aprašė, kad vargšas berniukas buvo pavogtas ir dingo. Tuo metu aš keliaudamas susirasdavau trumpalaikio darbo. Baigiantis dienai, gaudavau šiek tiek pinigų. Aš buvau patenkintas, nes man visai gerai sekėsi. Bet būdavo dienų, kai nerasdavau jokio darbo, tada parke miegodavau pusiau alkanas, bet niekad neprašydavau, kad kas nors man duotų valgyti. Po ilgų klajonių buvau sugalvojęs grįžti namo, bet patekau į policijos rankas. Išlaukiau uždarytas gal savaitę, kol tėvas atvažiavo pasiimti. Niekas, net mano tėvai, negalėjo patikėti, kad aš pats savo valia buvau pabėgęs.

Kolumbijoje tėvas ieškojo darbo. Turėdamas administracinio darbo patirties, buvo pasamdytas valdyti milžinišką atogrąžų ūkį, kuris turėjo labai daug žemės. Norint nuvykti iš vieno galo į kitą, reikėdavo lėktuvo. Neilgai jis ten dirbo, nes pirmiausia nežinojo tropikų subtilybių, nemokėjo kalbos ir nesuprato vietinių darbininkų skirtingo būdo. Tėvo gabumai buvo pamesti tarp tropikų palmių ir bandymo tvarkyti žemės ūkį kaip Lietuvoje. Tūkstančiai galvijų, kuriuos vienąkart per mėnesį reikėjo apžiūrėti, suskaičiuoti, pagydyti, susipažinti su prieaugliu... Tai buvo per sunku europietiško ūkio atstovui, tad tėvas tiesiog iš ten pabėgo ir grįžo į Medeljiną, kur jo laukė daugybė naujų egzotiškų projektų.

Jis nutarė ieškoti darbo mieste. Kaip tik prireikė mokytojo vienam iš turtingiausių Medeljino miesto jojimo klubų „Club hipico". Tėvas prižiūrėjo arklius ir mokė klubo lankytojus joti, šokinėti su žirgais per kliūtis ir pan. Šito sugebėjimo buvo išmokęs tarnybos metu Lietuvos kariuomenėje. Man tai buvo rojus, nes veltui gaudavau pajodinėti geriausiais žirgais. Tėvas tame klube dirbo dvejus metus. Palikęs šį darbą, jis norėjo grįžti prie savo mėgstamo darbo žemės ūkyje, tik šį kartą rinkosi

ne tropikus, bet ūkį kalnuose. Išsinuomotame ūkyje man teko pirmą kartą važiuoti traktoriumi, kirsti kopūstus, pjauti žolę ir prižiūrėti darbininkus. Čia tėvui gerai sekėsi, bet viską sujaukė jo partneris lietuvis, kuris, pasinaudodamas tėvo patiklumu, jį apgavo. Tėvas vėl atsidūrė samdinio vietoje.

Praėjus keletui metų, tėvas įsikūrė gražiame kalnų miestelyje Manizales. Ūkis buvo užmiestyje. Gerai prisimenu eukaliptų alėjas, karvių išmindžiotas pievas. Įsiminė man patikėti vasaros darbai – reikėdavo kiekvieną rytą sverti pieną, sugalvoti karvėms naujus vardus. Ten mano tėvas susikirto su vienu bernu, kuris norėjo jį nudėti su *machete*, bet tėvas, kaip pats sakė, ne veltui buvo išmokęs džiudžitsu veiksmų. Būdamas 55 metų sugebėjo apginti savo gyvybę. Nepamenu, kiek metų jam teko ten dirbti, bet netikėtai jis nusprendė persikelti į Cali, kur, kaip ir Manizales, lietuvių beveik nebuvo.

O aš pramokau gerai kalbėti ispanų kalba ir net gavau prizą už vieną esė, parašytą kolegijoje ispaniškai. Tada supratau, kad turiu talentą rašyti. Grižęs į Medeljiną, būdamas 16 m., pradėjau rašyti į „El Colombiano", svarbiausą miesto laikraštį. Rašydavau apie viską, nors, rodos, mano pirmi straipsniai buvo apie filmus, nes kaip tik tuo metu vyko rusų filmų festivalis. Būdamas 22 m., šį tą buvau pasiekęs – išleidęs dvi knygas, dažnai rašydavau straipsnius kultūrinėmis temomis.

Pusę metų prieš išvykstant iš Kolumbijos, tėvas išgelbėjo man gyvybę. Kažkas man miegančiam trenkė lygintuvu į veidą ir stipriai sužeidė. Mane be sąmonės tėvas skubiai nuvežė į Bogotos ligoninę. Du daktarai, kurie neseniai buvo baigę stažuotę Minesotoje, padarė operaciją. Po keleto dienų sužinojau, kas man nutiko. Gyvybę daktarai išgelbėjo, tik dar ilgai neleido pasižiūrėti į veidrodį, taip buvo sumaitotas mano veidas.

Vienas iš Bogotos universitetų pasiūlė stipendiją ir mokytis JAV. 1962 m. nutariau baigti mokslus universitete ir sugrįžti į

Kolumbiją dėstyti tame pačiame universitete. Per JAV ambasadą gavau vizą. Pradėjau studijuoti Niujorke Fordhamo universitete, tuo pat metu dirbau vienoje UPI žinių agentūroje. 1962 m. į Čikagą atvyko abu tėvai. Čikagoje jie susitikdavo su prelatu M. Krupavičiumi, P. Plechavičiumi ir daugeliu kitų Lietuvos išeivijos veikėjų. Tais pačiais metais tėvas mirė.

Mama iki pasitraukimo iš Lietuvos buvo namų šeimininkė, bet kartu ir aktyvi bendruomenės veikėja, užsiėmė labdaringa veikla. Mums gyvenant Vokietijoje, dirbo įvairius darbus, nes reikėjo išlaikyti šeimą. Kolumbijoje vėl jai teko šeiminkės vaidmuo, padėjo tėvui valdyti milžiniškus ūkius. Medeljine vadovavo jojimo klubo valgyklai, priimdavo svečius. Jos rūpestis buvo prižiūrėti darbininkus ir išmokėti jiems algas.

Mama turėjo poetišką sielą, labiau mėgo gyventi savo susikurtam pasauly, negu rūpintis kasdieniškais dalykais. Ji buvo gilios dvasios ir trapaus kūno žmogus, mylėjo gamtą, muziką, meną ir literatūrą. Klausydama H. von Karajano diriguojamų orkestrų muzikos ar skaitydama V. Mačernio, A. Kamiu, D. Mondo, T. de Kardino kūrybą užmiršdavo net pavalgyti.

Po tėvo mirties porą metų gyveno Čikagoje, vertėsi dirbdama lietuviškose parduotuvėse. Persikėlusi gyventi pas mane į Niujorką iki pensijos prižiūrėjo namus ir įstaigas. Gyveno Manhetene, čia ir mirė 1974 m. Palaidota Cypress Hills kapinėse, kuriose laidojami lietuviai.

Goštautų giminės genealogija

Giminės istorinės šaknys siejamos su Barboros Radvilaitės pirmuoju vyru Stanislovu Goštautu. Goštautai užima reikšmingą vietą XIV–XVI a. LDK valstybėje. Lietuvos centriniame valstybės archyve yra sovietų sudaryta slapta Goštautų giminės kartoteka. Ten tarp kitų asmenų yra minimas ir mano tėvas V. Goštautas. Stebėtina, kad autentišką Goštautų giminės gene-

aloginio medžio kopiją radau Paryžiuje, kai 1999 m. aplankiau labai tolimą giminaitį Pierre Gochtovtt.

Dar yra lenkiškas genealoginis medis, sudarytas 1837 m., patvirtintas 1904 m. bajorų susirinkime. Ten buvo įrašytas mano senelio Vladislovo Petro Goštauto vardas. Iš jo augintų dešimties vaikų mano tėvas buvo aštuntas vaikas šeimoje. Giminės kilmės istoriją išspausdino „Naujoji Romuva" 2001 m. (41).

2000 m. vasarą Goštautų giminės palikuonys susirinko Ignalinoje. Atvyko iš viso pasaulio apie 200 žmonių, kalbančių angliškai, prancūziškai, lenkiškai, itališkai, ukrainietiškai ir kt. kalbomis, skirtingai rašomomis pavardėmis. Per Goštautų giminės susitikimą P. Gochtovtt parengė – nė kiek neperdedu – septynių metrų genealoginį labirintą, kuriame kiekvienas dalyvis galėjo rasti savo šaką. Goštautų giminės genealoginiame medyje yra ir V. Goštauto šaka, vadinama raseiniške. Mano giminaičiai išsibarstę po Rusiją, Lenkiją ir Amerikos kontinentą. Ši šaka atsiskyrė nuo žymios Goštautų giminės maždaug XV a., kai Lietuvos kanclerio Jono Goštauto brolis Albertas Goštautas susipyko su karaliumi ir pasitraukė į Žemaitiją. Alberto anūkas Andrius davė pradžią dviem Goštautų šakoms: Jurgio – Raseinių ir Jokūbo – Kėdainių.

Beje, daug kam kyla klausimų, kur dingo Goštautų dvarai, pastatai ir sodai. Atsakymas paprastas: pagal anų laikų tradiciją tik tiesioginė giminės šaka paveldėdavo turtą ir dėl to net 258 Alberto Goštauto dvarai tapo Žygimanto Augusto nuosavybe. Kiti Goštautų dvarai buvo atimti po 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų.

Liucija su mama.
1911 m.

Liucija Skotnickaitė
pirmosios Komunijos
priėmimo dieną

Liucija Skotnickaitė-Goštautienė. 1939 m.

V. Goštautas – husarų pulko kariūnas

Vaclovas Goštautas

Stasys, Liucija, Vaclovas Goštautai Bogotoje. 1962 m.

Liucija su sūnumi Stasiu jo vestuvių dieną Niujorke. 1966 m.

L. Goštautienė su žirgais Rūta ir Mėta
bei ūkvedys Vladas Asijavičius. 1935 m.

L. ir V. Goštautai Kolumbijos džiunglėse. 1955 m.

Prof. Stasys Goštautas,
meno ir literatūros tyrinėtojas,
Marijampolėje

S. Goštautas (antras iš kairės)
Susitikimo su Marijampolės
apskrities viršininke
Birute Kažemėkaite metu.
2009 m.

Kalvarijos bibliotekos darbuotojos prie išlikusio Makauskų dvaro pastato. 2010 m.

Liucijos ir Stanislovo Skotnickių kapas senosiose Liubavo kapinėse

PAGRAUŽIŲ DVARAS

Liubavo seniūnijos Pagraužių kaimo gyvenvietėje, kuri vardą gavo nuo pro šalį tekančio Graužės upelio, dar galima pamatyti buvusio dvaro *pakajų* nedidelį fasado fragmentą – terasą su arkomis. Dvaras statytas XIX a., o gal net XVIII a. pabaigoje. Nebuvo jis architektūros įžymybė, bet apylinkę puošė. Dar nesunkiai galima atsekti dilgėlėmis, vilkdalgiais ir žilvičiais apaugusius buvusio gyvenamojo pastato pamatus. Vos įžiūrimas į sodo gilumą pietų pusėn vedęs takas, kažkada apsodintas baltosiomis akacijomis, alyvomis, bijūnais. Čia išlikusios kolūkių laikais iškastos kelios daubos, kuriose ir dabar laikosi vanduo. O kur dar kuplių liepų alėjos apsuptas bei seniai žole užžėlęs įvažiavimas, kuriuo pardardėdavo į savo dvaro valdas šeimininkas. Sunku įsivaizduoti, kad vienoje ir kitoje rūmų pusėje būta didžiulių gėlynų, išpuoselėtų takelių.

Dar ir dabar vietiniai žmonės išlikusį sodą vis dar vadina dvaro sodu.

Pagraužiai istorijos dokumentuose

1622 m. Alytaus didgiryje į pietryčius nuo Gražiškių kuriami kaimai: Pagraužiai, Beviršiai, Aleksandravas (42). Pagraužius 1660 m. valdė Kozmickis (43). Šis dvaras įkurtas anksčiau už Trempinių dvarą. Dvarų įsikūrimui didelę įtaką turėjo Merkinės girininkijos valdose prie Vižainio esančių Sudavijos, Kreivėnų dvarų valdytojų noras plėsti įtakos ribas. Tai padaryti buvo lengviau, nes Trempiniai ir Pagraužiai buvo Nemunaičio didgirio pakraštyje. Kovojant dėl įtakos naujose vietose, ne kartą kildavo konfliktų, kurie užregistruoti 1677–1679 m. Trakų pilies teismo knygose. Kalvarijos gimnazijos istorijos mokytojas Alvydas Totoris surado 1677 m. balandžio 25 d. įrašą, kuriame užfiksuotas Kreivėnų dvaro savininko skundas Trakų pilies teismui

dėl Pagraužių dvaro savininko padaryto nusikaltimo: „Skundėsi ir protestavo Trakų vaivadijos žemininkas Kijevo pastalininkis ponas Jonas Juozapas Zankevičius ir jo žmona ponia Marijona Tvarogovska, buvusi Jonienė Rikačevska, o dabar Jonienė Zankevičienė, dėl didelės skriaudos ir žalos, kurią jiems padarė Tartu pastalininkis ponas Juozapas Černikas ir jo žmona ponia Kristina Volčkova Černikienė. Būtent 1677 m. balandžio 22-ąją, per patį vidurnaktį, atvažiavę į besiskundžiančiųjų dvarą, vadinamą Kreivėnais (Kreywiany), pagrobė jų kiemą saugojusį pavaldinį Česiuką Rindalą ir nusivežė jį į savo dvarą, vadinamą Pagraužiais (Pograwże). O kai balandžio 22 dieną nukentėjusieji su ponu Petru Grodzievskiu atvykę pas pagrobėją pareikalavo grąžinti pagrobtąjį pavaldinį, šis ne tik kad nenorėjo grąžinti, bet dar ir grasino atvykėlius mirtinai primušti, o jų dvarą sudeginti. Visa tai į Trakų pilies teismo knygą surašyta" (44).

Ten pat rastas ir antras įrašas – Ukmergės pavieto teismo pareigūno Jono Danovskio reliacinis kvitas dėl J. J. Zankevičiaus ir J. Černiko bylos: „Aš, Jo Karališkosios Malonybės Ukmergės pavieto teismo pareigūnas, pasitelkęs bajorą poną Jurgį Piščikovskį ir poną Jokūbą Dimšą, remdamasis pono Juozapo Zankevičiaus ir jo žmonos Marijonos Tvarogovskos Zankevičienės skundu, nuvykau į pono Juozapo Černiko dvarą, vadinamą Pagraužiais (Pograwze), ir pareikalavau nedelsiant grąžinti pagrobtąjį. Ponas Juozapas Černikas greitai pagrobtąjį paleido, o grasinimus primušti bei dvarą sudeginti neigė. Taigi ką aš, Ukmergės pavieto teismo pareigūnas, bei mano padėjėjai matėme ir girdėjome – viską į teismo knygą surašėme. Rašyta Pagraužiuose" (45).

Iš šio dokumento kiekvieno komisijos nario parašų ir asmeninių antspaudų galima mustatyti, kad J. Danovskis buvo pakankamai raštingas pareigūnas, ko negalima pasakyti apie kitus du.

J. Totoraičio knygoje „Sūduvos Suvalkijos istorija" nurodyta, kad 1744 m. Liubavo parapijoje buvo šie dvarai ir kaimai:

Pagraužiai, Pašešupys, Vulka (Volkovizna), Kupavas, Smolnica, Kreivėnai, Novasodai, Klynavas, Skaisčiai, Trempiniai, Beviršiai (46). 1765 m. liustratoriai rašė: „Dvaras ir kaimas Pagraužiai yra Nemunaičio girinkijoje, Liubavo parapijoje, užima 15 valakų ir 77 margus žemės. Šį laikinį anksčiau valdė sutuoktiniai Mykolas Sperskis ir Karolina Viežbickaitė. Karaliui Augustui III sutinkant juodu laikinį perleido sutuoktiniams Asanui Ulonui ir Marijai Adzikytei. Kaime yra 5 valstiečiai, dirbantys po dvi dienas savaitėje". Lentelėje pateikti 1765 m. duomenys apie Pagraužių dvaro pajamas (47).

Rugių	vilniškių statinių	pusketvirtos	po 16 zl	iš viso 40 zl
Miežių	vilniškių statinių	pusantros	po 12 zl	iš viso 18 zl
Avižų	vilniškių statinių	3 ir 3/4	po 8 zl	iš viso 30 zl
Žirnių	vilniškių statinių	trys šešioliktukės	po 16 zl	iš viso 3 zl
Grikių	vilniškių statinių	trys šešioliktukės	po 8 zl	iš viso 1,15 zl
Prišienauta	20 dvikinkių vežimų		po 2 zl	iš viso 40 zl
Už smuklės nuomą				iš viso 50 zl
Iš valstiečių, kurie nevažiuoja į prekybines keliones			po 10 zl	iš viso 50 zl
Iš viso pajamų				232,15 zl

Tų pačių metų duomenys apie išlaidas: „Už valstiečius žemės valdytojas sumoka žieminio mokesčio 18 zl, kitos išlaidos – 72,15 zl, kvartos mokestis – 40 zl, lieka 120 zl" (47).

1800 m. Pagraužių kaime buvo 7 valstiečių dūmai (48). 1923 m. Pagraužių dvare gyveno viena šeima – 9 žmonės, o Pagraužių kaime šešios šeimos – 45 žmonės (49).

Dvaro žemės pertvarkymas

Pagraužių dvaro sodo viduryje apaugusios medžiais, krūmokšniais iki šių dienų yra išlikusios Hanų (aut. past. – kai kur dokumentuose rašoma Kanų) giminės kapinaitės. Pasak vietinių gyventojų, jos ne vieną kartą kasinėtos, siekiant rasti kažką vertinga. Išlikę du nedideli paminklai, kurių užrašų jau neįmanoma perskaityti. Sodo pietvakarinėje pusėje akmeninės tvoros likučiai žymi buvusias prūsų kapinaites. Vietiniai gyventojai prūsais vadino vokiečius, sukūrusius šeimas su lietuvaitėmis. Pagraužiuose tai buvo Dominas, Erbstas. Lenko ir lietuvaitės šeimos narius vadino mozūrais.

1920 m. kilus Lietuvos ir Lenkijos kariniam konfliktui, lenkai siekė užvaldyti Pagraužius, dvare buvo jų karių, tačiau to padaryti jiems nepavyko. Dar ir dabar gyventojai prisimena ano meto kalbas, kad „du lietuviai pašaudė, pašaudė ir dingo čia visi buvę lenkai".

Pagraužių dvaras iki reformos „turėjo 234 ha tinkamos naudoti žemės (sodybos, ariama, pievos, miškas), netinkamos (keliai, vandens telkiniai) – 4 ha. Iš viso 238 ha" (51). 1924 m. įvykdyta dvaro, kurį valdė Stasys Hanas ir Julijona Hanienė, žemės parceliacija. Dvarui palikta 85 ha žemės. „Iš nusavintos žemės tarp Pagraužių ir Trempinių kaimų buvo įkurtas Saulėgrąžių kaimas, kurį sudarė šeši naujakuriai-savanoriai. Jie gavo po 13 ha žemės (50)". Kaimui Saulėgrąžių vardą davė todėl, kad tą dieną, kai matavo savanoriams žemę, švietė labai skaisti saulė. Apie 1951 m. kaimas išnyko, nes dėl sovietų represijų neliko gyventojų. Tik

po 1990 m. buvusiems gyventojams atgavus teises į turėtą žemės nuosavybę, vėl sugrąžintas Saulėgrąžių kaimo vardas.

Pagraužių dvaro žemė iki 1924 m. reformos ribojosi su šių žemės savininkų sklypais (planas Nr. 4):

AB Pagraužių k. Antano Radzevičiaus; BC Pagraužių k. Prano Geldoto; CD Pagraužių k. Miko Urbanavičiaus; DE Klinavo k. Jono Barkevičiaus; EF Klinavo k. Jono Jungaičio; FG Jurgiškių k. Juozo Balulio; GH Jurgiškių k. Silvestro Burbos; HI Jurgiškių k. Juozo Taubos; IJ Jurgiškių k. Jono Jurgelio; JK Jurgiškių k. Jurgio Karaliaus; KL Pajaujų k. Juozo Pečiulio; LM Pajaujų k. Juozo Tarefenbacho; MN Beržynų k. Marės Žiurienės; NO Beržynų k. Juozo Sabaliausko; OP Beržynų k. Marės Žiurienės; PR A. ir J. Murauskų; RS Beržynų k. Sakalausko; ST Trempinių k. J. Andziulevičiaus; TU Trempinių k. Kosto Babecko; UV Trempinių k. Juozo Venclovo; VY Trempinių dvaro; YZ Trempinių k. Jurgio Karasevičiaus; ZX Trempinių dvaro; XA Trempinių k. Alekso Račylos.

Lentelėje pateikti duomenys apie Pagraužių dvaro žemės paskirstymą gyventojams po 1924 m. reformos (planas Nr. 4).

Žemės savininko vardas, pavardė	Sklypo Nr. plane	Gautos žemės dydis (ha)
Vincas Sinkevičius	4	13
Jonas Dadurkevičius	5	13
Vladas Jacevičius	7	13
Vincas Didvalis	11	13
Jonas Augustaitis	13	13
Jonas Kabelka	15	13
Vladas Balcierius	1	8
Andrius Berteška	2	7
Aleksandras Račius	3	7

Nr. 4 Pagraužių dvaro parceliacijos planas 1924 m.

Ona Kabačiauskienė	6	7
Pranas Gibas	8	8
Motiejus Anckaitis	16	8
Kostas Anelauskas	18	8
Stasys Karasevičius	10	2
Pranas Černiauskas	19	2
Jonas Jungaitis	12	0
Silvestras Burba	14	1
Vincas Simatauskas	17	3
Juozas Pečiulis	20	3
Pradžios mokyklai	9	5
Valdžios žinioje	21	81

Iki kurių metų S. Hanas valdė šį dvarą, neaišku, archyvuose pavyko rasti trumpą įrašą, kad Pagraužių dvaras priklauso S. Hanui ir jo įpėdiniams Stasiui Hanui ir Marijai Norkevičienei (52). Stasys ir Marija buvo brolis ir sesuo, kuriems galėjo atitekti dvaras. Keletas kalbintų gyventojų pateikė skirtingus faktus. Vieni sakė, kad Stasys Jakubauskas Pagraužių dvarą nupirko iš Ksavero Norkevičiaus (aut. past. – Marijos Norkevičienės vyro), kuris jį pardavęs su šeima išvažiavo į Lenkiją. Kiti teigė, kad K. Norkevičius buvo S. Hano ūkvedys. N. Gudonytė pasakoja: „Keletą metų Pagraužių dvarą valdė arba nuomojo Zigmas Glinskis. Jis žiemas su šeima praleisdavo užsienyje, o vasaras dvare. Kaip ir visa aristokratija, Glinskis globojo gimnazistus, moksleivius, kurie iš Kauno, Marijampolės atvažiuodavo į jo dvarus“.

S. Jakubauskas – naujasis dvaro savininkas

Apie 1937 m. Pagraužių dvarą nusipirko Stasys Jakubauskas (1894–1942). Jis gimė ūkininkų šeimoje, Lukošaičių kaime,

Mosėdžio valsčiuje, Kretingos apskrityje. 1915 m. baigė Dotnuvos žemės ūkio mokyklą. Prieš karą, besimokydamas Telšiuose, vėliau Dotnuvoje, dalyvavo slaptuose lietuvių moksleivių rateliuose, kurių tikslas buvo visokeriopai kelti lietuvių tautinį sąmoningumą ir kovoti dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčioje ir mokyklose.

Pirmojo pasaulinio karo metais Rusijos mieste Orenburge buvo Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto pirmininkas. Po karo grįžo į Lietuvą. Dirbo įvairiose ekonominėse ir visuomeninėse organizacijose. 1919 m. paskirtas Kauno apskr. žemės ūkio inspektoriumi, 1920 m. perkeltas į Raseinius. 1921 m. – vienas Belvederio žemės ūkio mokyklos steigėjų ir iki 1924 m. jos vadovas. 1924 m. – Gruzdžių aukštesniosios gyvulininkystės ir pienininkystės mokyklos steigimo iniciatorius ir iki 1927 m. vedėjas. 1927–1929 m. studijavo Leipcigo universitete agronomiją ir įgijo agronomo diplomą. Nuo 1929 m. Vilkaviškio apskr. agronomas, 1936 m. Lietuvos agronomų sąjungos įkūrėjas ir pirmosios valdybos narys, žemės ūkio vartotojų draugijų, pieninių Seredžiuje, Vilkijoje, Veliuonoje ir kt. steigėjas (53).

S. Jakubauskas aktyviai dalyvavo politikoje. Nuo 1934 m. buvo aktyvus Lietuvos tautininkų partijos narys, 1935–1936 m. Vilkaviškio apskr. valdybos narys, 1939 m. išrinktas į Lietuvos tautininkų partijos centro valdybą.

1936 m. išrinktas į IV Lietuvos Seimą. Kadencijos laikotarpiu daugiausia dėmesio skyrė įstatyminės bazės, reglamentuojančios Lietuvos švietimo, žemės ūkio, biudžeto, aukštųjų mokyklų veiklą, kūrimui bei tobulinimui. 1936–1940 m. – Žemės ūkio rūmų direktorius (54).

Su žmona Juze Dilyte-Jakubauskiene 1921 m. susilaukė vienintelės dukros Eglės, kuri 1944 m. išvyko gyventi į Kanadą.

J. ir S. Jakubauskai buvo paskutiniai Pagraužių dvaro valdytojai.

Buvusi Pagraužių kaimo gyventoja Salomėja Jacevičiūtė-Svipienė dar gerai prisimena, kaip tuo metu atrodė Pagraužių dvaras: „Prie senojo Aleksandravo–Liubavo kelio vakarinėje pusėje buvo dvaras. Prie įvažiavimo į jį stovėjo kalvė ir ūkvedžio namas. Gyvenamasis namas, vadinamas *pakajais*, buvo vieno aukšto, bet gana aukštas. Po pastatu įrengti rūsiai, o ant viršaus – mansarda. Į *pakajus* vedė trys įėjimai: pietinėje pusėje esančiu įėjimu naudojosi šeimininkai, šiaurinėje – tarnaitės. Trečiasis įėjimas per terasą su iki šių dienų išlikusiomis arkomis. Čia būdavo sutinkami ir išlydimi svečiai. Nuo *pakajų* į vakarus kiemo pakraštyje stovėjo tašytų akmenų sandėlis, prie jo iškastas *prūdas*, kuriame mirkydavo baudžiavos laikais Hanų įsakymu išplaktus baudžiauninkus. Samdiniai gyveno *kašaruose* – dviejuose pastatuose prie įvažiavimo į dvarą. Kiti ūkiniai statiniai buvo už *prūdo*: arklidės, *valaunė,* kluonas, daržinė, kurioje saugotas žemės ūkio inventorius. Dauguma pastatų dengti raudonomis čerpėmis“.

Pagraužių kaimo gyventoja Eugenija Leskauskienė prisimena: „Dvaro centre aukšti *pakajai* atrodė tarsi dviejų aukštų, *pakajų* vakarinėje pusėje prieangis su puošniu arkiniu išėjimu į erdvų kiemą, kuriame ratu galėjo važiuoti *bričkos*. Prie kiemo *prūdas*. Jame žydėjo vandens lelijos, viduryje tryško fontanas, kraštai apsodinti įvairiomis gėlėmis. Aplink *pakajus* ir sode augo įvairių spalvų bijūnų, jazminų, gulbinų, dideliais žiedais žydinčių skiepytų alyvų. *Pakajuose* buvo aštuoni kambariai, stovėjo balti koklių pečiai, apšildomi durpėmis ir malkomis. Sienos dažytos žalsvai, gelsvai, dekoruotos gėlėmis. Stovėjo gražūs baldai: pliušinės sofos, apvalūs stalai, komodos, indaujos, papuoštos ornamentais, kuriuose vaizduojami balandžiai ir gėlės. Svečių kambaryje ant grindų – didelis kilimas, ant sienų kabojo keturi šventųjų paveikslai, šeimos narių nuotraukos, įrėmintas Vytis. Šeimininko kambaryje buvo didelis sieninis laikrodis.

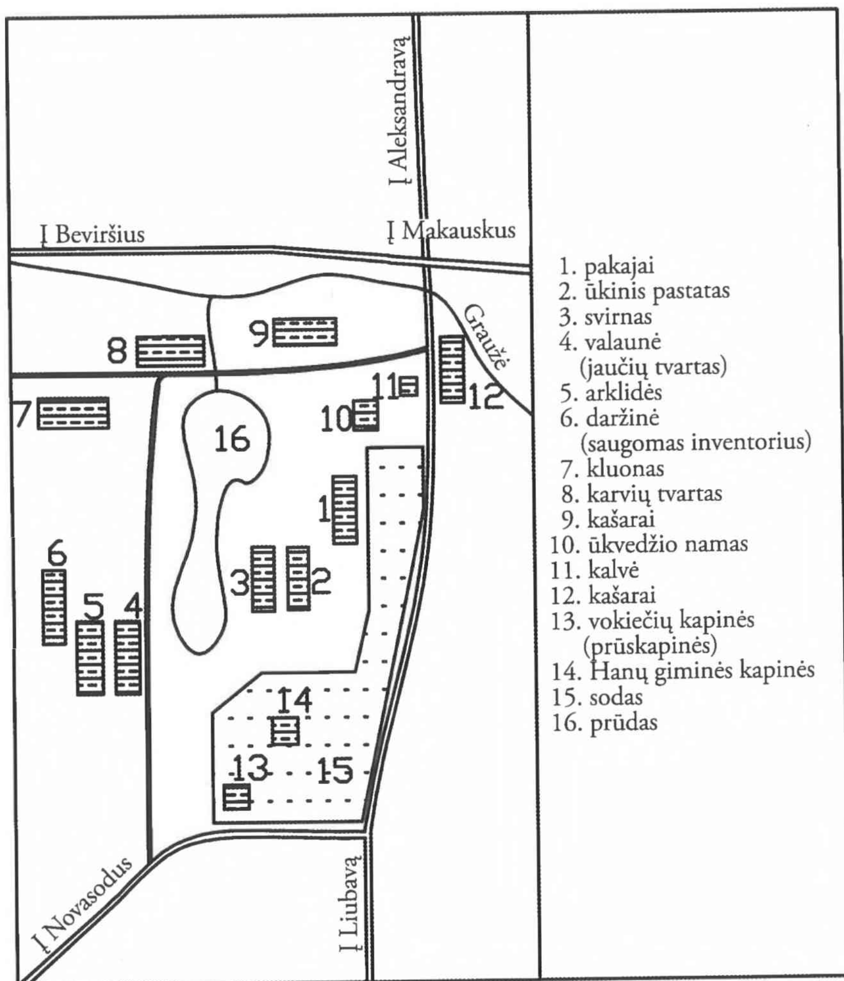
Dvaro savininkas nebuvo išrankus maistui. Mielai valgydavo paukštieną, pupeles, serbentus, agrastus, virtus specialiuose puoduose, gerdavo dvare pagamintą obuolių vyną. Uogas skinti kviesdavo kaimo moteris. Ne kartą man, mergaitei, su mama yra tekę skinti uogas.

S. Jakubauskas labai išsilavinęs, mandagus, ramaus būdo, tolerantiškas žmogus. Jis vaikščiodavo pasiramsčiuodamas kriukučiu. Su tokiais kriukučiais vaikščiojo dauguma aukštas pareigas užimančių Lietuvos valdininkų. Jis buvo vidutinio ūgio, gražios laikysenos, visada pasitempęs, nešiojo kelnes su petnešomis, kaip visi to meto dvarininkai, matyt, tokia buvusi mada. Gyveno Kaune, o į dvarą atvažiuodavo automobiliu, tačiau retai – tik keletą kartų per metus, dažniausiai vasarą. Turėjo *bričką* ir *vasangus* su minkštais sostais. Kai *furmonas* dvaro šeimininkus veždavo į Liubavo atlaidus ar vestuvininkus į *šliūbą*, tai arklius puošdavo ievų, alyvų, jazminų šakelėmis.

Dvarą pasiekė iki tol kaime negirdėtos naujovės: *pakajus* apšviesdavo elektra, kurią gamino generatorius, įvesta kanalizacija".

S. Jakubauskas rūpinosi dvaro žeme. Ji nebuvo labai derlinga, daug didesnių ir mažesnių kalnų kalnelių, ypač statūs rytinėje pusėje. Tuos kalnelius su pelkėtais kloniais, kurie tęsėsi nuo pasienio, vietiniai vadino Vižainio kalnų tįsuma. S. Jakubauskas savo žemes melioravo, daug dėmesio skyrė netradicinei žemdirbystei. Diplomuotas agronomas, turėjęs modernų požiūrį į sodininkystę, užsodino didelį sodą. Parveždavo erškėčių, įdomesnių eglaičių, liepų, topolių sodinukų. Rytinėje Pagraužių dvaro pusėje, prie senojo kelio į Liubavą, aukšta vielų tvora aptvertame medelyne augino daug naujausių rūšių obelaičių ir kriaušaičių, vyšnių, riešutmedžių. Pagraužių dvare įveistas medelynas nepriklausomybės metais buvo trečias pagal dydį Lietuvoje, kuriame auginta 60 000 medelių (55). Sodinukų pirkėjai čia visada būdavo laukiami.

Pagraužių dvaro planas 1940 m.

Planas sudarytas pagal Salomėjos Svipienės pateiktus duomenis
Braižė Almantas Babeckas

S. Jakubausko pavyzdžiu pasekė ir didelius sodus užsiveisė V. Jacevičius, J. Babeckas ir kiti ūkininkai. Daugelis vietinių gyventojų ironiškai žvelgė į naujas ūkininkavimo formas sakydami: „Užsiveisė sodą, tai pažiūrėsim, iš ko duoną valgys“.

S. Jacevičiūtė-Svipienė pasakoja: „Mano tėtė Vladas Jacevičius, kaip nepriklausomybės kovų savanoris, vykdant žemės reformą iš dvaro gavo 13 ha žemės. Dalį jos, 5 ha, paskyrė sodui, kuris ir dabar vadinamas Jacevičiaus sodu. Jakubauskas mums padėdavo įsigyti naujesnių veislių sodinukų, patardavo, padovanodavo sodininkams tinkamos literatūros. Namuose buvo supirkti sodininkui reikalingi peiliai. Medelių žaizdoms užtepti tėtis gamindavo molio skiedinį arba pirkdavo tepalą. Skiepydavo į iš obels sėklų išaugintus laukinius medelius, nes jų geresnė šaknų sistema. Tėčio meilę sodui apibūdina tas faktas, kad net po karo 1945–1946 m., sovietų okupacijos metu, tvyrant didelei įtampai, ūkininkus apkrovus nepakeliamais mokesčiais, tėtė vis tiek plėtė sodą, kruopščiai prižiūrėjo ir anksčiau pasodintą“.

Dvare dėmesys buvo skiriamas ir tradiciškai Lietuvoje paplitusioms ūkininkavimo formoms – auginami javai, gyvuliai. 1940 m. S. Jakubauskas valdė 82 ha. Laikė 12 arklių, 31 karvę, 30 kiaulių. Dvaro ūkyje nuolat dirbo 6 samdomi žmonės, o vasaros metu nuo 10 iki 22 aplinkinių kaimų žmonių (56). Dvaro *kemeris* kviesdavo žmones į darbus, skambindavo, kada pradėti dirbti, kada eiti pietauti. S. Jakubauskas gyventojams dosniai atsilygindavo: rugių rišėjai prie sutartos algos pridėdavo 5 litus, dalgiu dirbančiam kirtikui – 10 litų. Už tokį dosnumą darbininkai jį girdavo. Kas norėjo, atlyginimą galėjo gauti obelaičių sodinukais. Dvare ūkvedžiu dirbo Jakubauskų giminaitis Pranas. Pagraužių dvare gyveno Dotnuvos žemės ūkio mokyklą baigęs agronomas Račaitis. Jis prižiūrėdavo ne tik šio dvaro pasėlius, bet ir važinėdavo patarti kitų dvarų savininkams. Liubave

gyvenęs veterinarijos gydytojas Mickus, gydė Pagraužių dvare laikomus gyvulius.

S. Jacevičiūtė-Svipienė prisimena: „Dvaro laukuose ir netoliese esančiame miške vykdavo medžioklės, kuriose yra dalyvavęs ir Lietuvos kariuomenės vadas Stasys Raštikis, kiti aukšti Lietuvos valdžios pareigūnai, Marijampolės gydytojas Kaunas. Medžiotojai vilkėjo specialią aprangą – tamsiai žalios samanos spalvos lietpalčius su kapišonais.

Dvarui priklausė į rytų pusę esantis Pagraužių *ravas*, kuriuo teka Graužės upelis. Netoliese plytėjo mūsų, Jacevičių, žemė su vadinamąja Lapės uodega ir Velnio dauba, kurioje nakčiai nebuvo galima palikti gyvulių – nusitrauks grandinę ar išlauš aptvarą, bet vis tiek iš tos vietos pabėgs. Dvaro laukuose būdavo gausu kurapkų, ančių, kiškių, barsukų, stirnų, šernų. Jie prieglobstį rasdavo prie Graužinių susijungiančiuose Vartelinės ir Vosilkinės miškuose".

Iš Liubavo kilusi N. Gudonytė gerai atsimena: „Kai Jakubauskai nusipirko dvarą, Eglė kaime neturėjo draugių. Liubavo kunigas rekomendavo mane. Mes labai susidraugavome. Aš dažnai lankydavausi Pagraužių dvare. Eglė mokėsi Dotnuvos žemės ūkio mokykloje, agronomijos specialybė jai buvo nepatraukli, bet ji vykdė tėvų valią. Eglė mėgo meną, užsienio kalbas. Atostogų metu mes artimai bendravome. Žinojau jos siekius, paslaptis. Eglė buvo tolerantiška, subtiliai vertino meno ir gamtos grožį. Greitai įsijungė į Liubavo jaunimo gyvenimą, turėjo daug gerbėjų. Mėgo puoštis. Dėvėjo iš Paryžiaus parvežtas sukneles.

Jos mama – darbštumo ir gerumo pavyzdys. Ponia Juzefa (taip ją visi vadino) puoselėjo tautines tradicijas. Visi šeimos nariai turėjo namuose austus tautinius drabužius. Eglė puošdavosi lietuvaitės rūbais, abi su mama derindavo gintarinius papuošalus, kurių nemažai turėjo. Dvare dažnai lankydavosi svečių. J. Jakubauskienė rūpinosi tinkamu jų priėmimu ir vai-

šėmis, nes tėvas – aistringas medžiotojas. Medžioklės vykdavo du kartus per metus. Tada dvaras atgimdavo. Dvare buvo išskirtinis kambarys, vadinamas medžiotojų mene. Sienas puošė įvairių žvėrių kailiai, iškamšos ir medžiokliniai ginklai, kabojo elnių, stirnų kaukolės, ragai, kardas, rimbai, į medžioklę kviesti skirti ragai, trimitai.

Menės vidury stovėjo didelis valgomasis stalas su 14 kėdžių. Jos buvo aukštos, raižyto medžio, aptrauktos *barchatu*. Tai medžiotojų dovana įkurtuvių proga. Tokių medžioklių metu visiems pakakdavo darbo. Kambarinė tvarkė svečių kambarius, o virtuvėje dirbo 2-3 virėjos. Mūsų su Egle darbas – padėti tarnaitėms padengti stalus. Serviruodamos stalą, griežtai laikydavomės reikalavimų – reikėjo žinoti, kur kokias taures statyti, įdomiau sulankstyti medžiagines servetėles. Indai gražūs. Prie kiekvienos lėkštutės buvo dedamos 3-4 poros įrankių. Svečiams patarnaudavo tarnaitės, pasipuošusios baltomis prijuostėmis ir pirštinaitėmis, plaukus persirišusios baltomis juostelėmis – karūnėlėmis. Vaišių patiekalai – kepti paršeliai, fazanai, triušiai, sveiki, nesusmulkinti gabalais kiaulių kumpiai. Stalo įrankiai skirtingi – pritaikyti medžiotojų vaišėms. Gėrimui buvo naudojami stiklai, įdėti į ragą. Medžiotojai – aukšto rango Lietuvos valdininkai ir karininkai.

Kituose kambariuose akį itin traukė gražiai įrėminti artimųjų portretai. Kiti kambariai buvo kuklesni. Gražus, erdvus pono S. Jakubausko darbo kambarys. Juo naudojosi ir ponia J. Jakubauskienė. Dvare buvo turtinga biblioteka, biliardo kambarys, salonas su gražiais baldais, jaukus, šviesus Eglės kambarys. Čia svečiuodavosi Eglės draugai.

Karas viską sunaikino. Liko griuvėsiai ir pelenai... To baisaus laikotarpio neįmanoma aprašyti. 1944 m. vasarą Eglė su motina ir savo sužadėtiniu (aut. past. – E. Jakubauskaitė su 1907 m. gimusiu Jonu Vilučiu susituokė 1944 m. gegužės 6 d. Šiaulių

metrikacijos įstaigoje) aplankė mane, atsisveikinome. Jie išvyko Vakarų link. Mūsų ryšiai nutrūko. Eglė atsidūrė JAV, o aš – Sibire. Liko tik nuotraukos“.

NKVD naikinimo girnose

1940 m birželio mėn. 15 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą, liepos 1 d. paleido Seimą. Tuo metu S. Jakubauskas, nujausdamas okupantų susidorojimo grėsmę, atvyko į Pagraužių dvarą ir gyveno su šeima. Sovietų valdžios nutarimu 1940 m. liepos 11 d. dvaras nusavintas. Čia liepos 12 d. S. Jakubauskas buvo NKVD suimtas, kalintas Marijampolėje ir Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Suėmimo protokole rašoma: „1940 m. liepos 12 d. Pagraužių dvare buvo atlikta krata, kurios metu dalyvavo Kriminalinės policijos Marijampolės apygardos vadas ir liaudies milicininkai Oskaras Špėderis ir Julius Jonaitis bei gyventojai Vincas Sabaliauskas, Juozas Karasevičius. Kratos tikslas – surasti ir paimti nelegalią literatūrą, užsienio valiutą ir kitą medžiagą. Kratos metu nieko ypatingo rasti nepavyko. Rasta 10 rublių auksinė moneta, priklausiusi Juzei Jakubauskienei, paimtas dvivamzdis su futliaru šautuvas, savininkas leidimo jam laikyti neparodė, tik paaiškino, jog jis nuneštas į Liubavo policiją registruoti“.

S. Jakubauskas, gerai išmanydamas teisinių dokumentų svarbą, net tokiu ekstremaliu momentu – suėmimo metu, savo žmonai parašė skubotą raštelį, kuriuo pavedė tvarkyti ūkinius reikalus nuo jo išvežimo iš ūkio dienos.

1940 m. liepos 13 d. kalinių knygoje prie eil. Nr. 922 įrašyta: „Stasys Jakubauskas – agronomas-ekonomistas, 46 metų amžiaus, asmens žymės – 1,71 m, plaukai šviesūs, apvalus veidas, žydros akys, tėvas Antanas, motina Ona Vaičiulytė (abu mirę), brolis Antanas 54 m., sesuo Ona 44 m. gyvena Mosėdžio valsčiuje, Lukošaičių k. Žmona Dilytė Juzė, duktė Eglė 18 m. gyvena Pagraužių k., krikštytas Šačių parapijoje“ (57).

1940 m. spalio 3 d. NKVD nutarė: „Stasys Jakubauskas, būdamas laisvėje, gali trukdyti tyrimui, o taip pat pasislėpti nuo tyrimo ir teismo. Būdamas Tautininkų partijos narys, vedė aktyvią kovą prieš revoliuciškai nusiteikusius darbininkus, o kaip Lietuvos Seimo narys vedė priešišką politiką prieš SSRS ir LKP (bolševikų)".

Pagrindiniai kaltinimai buvo tokie: „Kaip fašistinės partijos vadovas ir Seimo narys įtvirtino fašistinę politiką Lietuvoje, dalyvavo kuriant įstatymus, kurie gynė buržuazijos interesus ir įtvirtino jos padėtį, vedė kontrrevoliucinę propagandą, stiprino buožių ūkius, kaip fašistinio režimo atramą. Savo politiniais įsitikinimais buvo prieš komunistų revoliucinį judėjimą ir tarybų valdžios kūrimą Lietuvoje".

1941 m. kovo 1 d. ypatingojo posėdžio prie NKVD nuteistas 8 metams kalėjimo ir išvežtas į Pečiorlagą. J. Jakubauskienė išsaugojo pažymą Nr. 23, rašytą 1941 m. rugpjūčio 4 d., išduotą Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo. Joje rašoma, kad S. Jakubauskas, kaip politinis kalinys, nuo 1940 m. liepos 12 d. iki 1941 m. balandžio 11 d. yra sėdėjęs Kauno sunkiųjų darbų kalėjime ir išvežtas į Gorkio sritį Kotlas stotį. S. Jakubauskas mirė tremtyje 1942 m. gegužės 17 d.

Teisybė atstatyta beveik po pusšimčio metų. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1989 m. sausio 16 d. įsaku „Dėl papildomų priemonių atstatant teisingumą 30-aisiais, 40-aisiais, 50-ųjų m. pradžioje vykusių represijų aukų atžvilgiu" S. Jakubauskas reabilituotas (58).

Karo verpetų sūkury

Pirmosios sovietų okupacijos laikotarpį išgyvenusi S. Jacevičiūtė-Svipienė prisimena: „1940 m. rusai nacionalizavo Pagraužių dvarą, o savininkę J. Jakubauskienę iš jo išvarė. Moteris, likusias be namų, priglaudė mano tėvai. Jie visada labai gerai

sutarė su Jakubauskais. Juzefa, dukra Eglė ir jų tarnaitė Uršulė Leitonaitė, kilusi iš Rokiškio, gyveno pas mus. Ponia su kitais daiktais atsinešė ir dalį gausios bibliotekos. Tai buvo žurnalai, knygos, bulvarinė spauda. 1947 m. Kūčių vakarą stribai, darydami kratą mano tėvo Vlado Jacevičiaus namuose, visas mūsų ir Jakubauskų knygas suvertė už namo ir padegė.

Sovietai Jakubauskų namuose įkūrė pasienio kariuomenės štabą. Rusus gyventojai vadino kazokais. Dvare ir pas mus gyveno batalionas kareivių, kuriems vadovavo Platonovas. Jie saugojo Vokietijos-Sovietų Sąjungos sieną.

Dvare laikytos ginklų atsargos, aplinkui iškasti apkasai. Birželio 22 d. rytą dvaro laukai buvo aplaistyti rusų, vokiečių ir vietinių gyventojų krauju. Vos tik prašvitus pasigirdo ūžesys. Pašokusi iš lovos mama sušuko: „Vaikai, kelkitės, jau atvažiuoja mus rusai išvežti“! Tačiau pamatę danguje vokiečių lėktuvus ir apie namus neberadę rusų kareivių, supratome, kad tai jau karas. Dalis rusų iš Pagraužių kaimo spėjo pasitraukti, o dvare liko tik keletas pasieniečių. Vokiečių kariuomenė traukė nuo Liubavo Pagraužių link. Čia jie susidūrė su dvare įsikūrusiais, gerai apsiginklavusiais rusais. Keletas jų įsitaisę medžiuose ilgai gynėsi. Sutikę pasipriešinimą vokiečiai stengėsi Pagraužių dvarą apeiti.

Netrukus mūsų kieme pasirodė raiteliai. Jie tėčio prašė parodyti kelią Trempinių dvaro link. Vokiečiai Pagraužių dvarą užėmė tik pavakare. Pietinėje dvaro pusėje buvo nušauta apie 30 vokiečių kareivių, rytinėje – 5, prie Vartelinės miško dar 10. Žuvusiųjų palaikus po kurio laiko vokiečiai išsikasė ir išsivežė į tėvynę. Dvare prie *prūdo* buvo užkasti penki rusų *politrukai* ir arklys, o jų vadas Platonovas – prie kelio į Trempinius“.

Jau pirmąją karo dieną Pagraužių dvaras labai nukentėjo: sudegė tvartai, svirno stogas, stipriai apgadinti *pakajai*, kuriuose be remonto nebuvo galima gyventi.

J. Jakubauskienė išsaugojo dvi Marijampolės apskrities Liubavo valsčiaus savivaldybės pažymas. Vienoje iš jų, išduotoje 1941 07 20, pažymima: „Birželio 22 d. sudegė visi trobesiai ir sunaikintas visas judamasis turtas". Antroji pažyma Nr. 1433 išduota 1941 10 30. Joje rašoma: „Pažymima, kad pil. J. Jakubauskienė gyv. Liubavo vlsč. Pagraužių dv. Bolševikų valdymo metu ir karo metu buvo išnaikintas bei išdalintas visas Pagraužių dvaro geresnysis gyvas ir negyvas inventorius. Vienkart pažymima, kad ji paminėtame dvare valdo 87 ha žemės. Pažymėjimas duotas J. Jakubauskienei asmeniškai prašant". Pasirašė valsčiaus viršaitis ir sekretorius (59).

Lietuvos generalinės srities Kauno generalinis komisaras Adreanas fon Rentelnas 1943 10 25 išdavė J. Jakubauskienei pažymą, kurioje rašoma: „1943 02 18 p. Reicho ministras ir 1943 02 27 p. Reicho komisaras užimtoms rytų sritims dėl privačios nuosavybės atstatymo visuose Estijos, Latvijos ir Lietuvos valsčiuose potvarkiais perduoda Juzei Jakubauskienei ir Stasiui Jakubauskui sovietų vyriausybės prievartos būdu atimtą žemės sklypą, esantį Marijampolės apskr. Liubavo vlsč., Pagraužiuose, jų nuosavybėn. Tuo nepažeidžiant kitų asmenų teisės į žemės nuosavybę. Savininkas yra atsakingas atstatytą nuosavybę naudoti bendram gerbūviui. Turi suprasti, kad jo nuosavybei prielaidas sudaro vokiečių vermachto aukos ir pergalė".

Savininkė, likusi viena be vyro, mažai ką tepajėgė atstatyti. Buvo šiek tiek sutvarkytas gyvenamasis ir ūkio pastatai. Dvaras atsigavo, tačiau turėjo okupacinei valdžiai atiduoti savo valdose išaugintos produkcijos dalį. Darbams atlikti vokiečių valdžia buvo paskyrusi dvarui šeimą ir du rusų belaisvius, iš kurių gyventojai pasijuokdavo, nes vienas buvo aukštas, lieknas, o kitas žemas, apkūnus. Ūkvedžio pareigos buvo patikėtos Broniui Žukauskui.

Dvaro savininkė belaisvių neišnaudojo ir neskriaudė. Su jais elgėsi kaip ir su kitais dvare dirbusiais ir tarnavusiais žmonėmis. Šei-

mininkė jais pasitikėjo. Jie vieni, be jokios priežiūros, nuveždavo į Kalvariją duoklę. J. Jakubauskienė mokėjo bendrauti su aplinkiniais, buvo kultūringa ir mandagi, turėjo organizatorės gabumų. Prieš šv. Velykas ir šv. Kalėdas pasikviesdavo gretimų kaimų mergaites ir su jomis rengdavo šventines programėles, gegužės mėn. aktyviai dalyvaudavo pavasariniuose giedojimuose – *mojinėse*.

Vokiečių okupacijos metu šeimininkė daug laiko praleisdavo Marijampolėje pas savo seserį Eugeniją Čėsnienę. 1944 m., artėjant frontui, J. Jakubauskienė ruošėsi trauktis į Vakarus, kalbino kaimyną V. Jacevičių vykti kartu. Laivas, kuriuo turėjo plaukti iš Klaipėdos ar Karaliaučiaus į Vokietiją, nuskendo ir ji liko neišplaukusi. Netrukus su dukra Egle ir žentu išvyko į Vokietiją, vėliau pasitraukė į Ameriką.

S. Jacevičiūtė-Svipienė pasakoja: „Ponia Juzefa vokiečių okupacijos metu, rizikuodama savo ir artimųjų saugumu, gal net gyvybe, dvare laikė žyduką, kurį vadino Kolia. Jis iš Marijampolės žydų šeimos, su kuria Jakubauskai tikriausiai bendravo. Kai jį pavadindavo kas nors žyduku, šis gindavosi sakydamas: „Aš – rusiukas“.

1944 m. vasarą, artėjant sovietų armijai, prie Pagraužių dvaro buvo iškastas prieštankinis griovys, daug apkasų. Tuo metu Aleksandravo, Pagraužių dvaruose ir pas mano tėtį kluone buvo nemažai ukrainiečių, prisidėjusių prie vokiečių, vadinamų vlasovininkais. Čia buvo jų štabas. Vokiečiai jiems duodavo maisto, tačiau šie vis vien plėšikaudavo, atiminėdavo iš gyventojų maistą, papjaudavo kiaules, o atliekas versdavo kur papuolė. Mano tėtė juos privertė laikytis švaros. Vlasovininkai iš mūsų namų nevogdavo, tikriausiai bijojo, kad tėtė, gerai kalbėdamas vokiškai, nepasiskųstų vokiečių valdžiai. Vieną rytą mes atsikėlę pamatėme vlasovininkus, kurie buvo papjovę kiaulę ir ją svilino šiaudais. Tėtė jiems papriekaištavo, tai šie atšovė: „Ne tavo kiaulė ir nesirūpink“. Jie buvo apsirengę vokiečių uniformomis, todėl gyventojai dažnai manydavo, kad plėšikauja hitlerininkai.

Atsitraukdami vokiečiai mus išvarė iš namų ir padegė tėviškės kluoną, tvartus, kad neliktų rusams didesnių pastatų.

Dvaro laukuose ir visame fronto ruože 1944 m. rugpjūčio-spalio mėn. žuvo daug vokiečių ir rusų, nes Liubavo, Pagraužių, Aistiškių vietovėse fronto linija laikėsi apie du mėnesius. Rusai ėmė viską: žuvusių vokiečių kareivių drabužius, zomšinius, *kerzavus čebatus*, maistą, arklius. Jie išniekindavo vokiečių lavonus. Savo akimis mačiau, kaip Graužiniuose buvo sumesti išrengtų vokiečių kūnai. Atvažiavo rusų tankas ir tyčia visus traiškė vikšrais. Nuo baisaus vaizdo ir patirto streso mus, vaikus, pradėjo pykinti, tai mama davė gerti degtinės".

Po karo sovietų valdžia surašinėjo visų dvarų ir ūkių, likusių be šeimininkų, turtą. Marijampolės apskrities archyve saugomas Pagraužių dvaro turto surašymo aktas, kuriame nurodoma: „1944 m. gruodžio 4 d. komisija, susidedanti iš Liubavo valsčiaus mokesčių inspekcijos padėjėjo Juozo Juškevičiaus, Liubavo valsčiaus vykdomo komiteto pirmininko pavaduotojo Juozo Gobo, milicijos įgaliotinio Stasio Kubeldos, Pagraužių dvare rado tokį turtą: trobesiai sudeginti, pjaunamosios arklinės mašinos – 2, rugių kertamoji mašina – 1, sėjamoji mašina – 2, maniežas – 1, eglinių rąstų" (60).

Po karo išlikusiuose dvaro pastatuose gyveno Kabačiai. 1960–1970 m. čia buvo „Suvalkiečio" kolūkio administracinis ir gamybinis centras. Tuo metu pastatyti nauji garažai, ūkiniai pastatai, kontora. Kai kurie jų dvarvietėje išlikę ir šiandien. Sujungus „Suvalkiečio" ir Liubavo kolūkius, čia buvo Liubavo kolūkio Pagraužių padalinio centras. Dvaro ir Jacevičiaus sodai priklausė kolūkiui, daug metų juos prižiūrėjo, darbus organizavo Vincas Černiauskas.

Iširus Liubavo kolūkiui, buvusio dvaro centre esančius pastatus už pajus gavo kolūkiečiai.

Tėvynės ilgesys už Atlanto

1944 m. palikusios Lietuvą J. Jakubauskienė ir dukra Eglė Vilutienė su vyru J. Vilučiu per Vokietiją pasiekė JAV. Apsigyveno Čikagoje, Ilinojaus valstijoje. Buvusi dvaro savininkė 1954 m. dalyvavo Toronte vykusiame lietuvių šaulių, gyvenančių užsienyje, Steigiamajame susirinkime. Ji dirbo slauge vienoje iš Čikagos ligoninių. 1993 m. testamentu visą Pagraužių ūkį užrašė dukrai. Mirė 1995 m. nuo plaučių uždegimo ir širdies nepakankamumo. Urną su jos palaikais į Marijampolę parvežė žentas.

Giminaitė Audronė Venslovienė prisimena:

„Juzefa Jokubauskienė – mano močiutės Eugenijos Čėsnienės sesuo. Ją visi giminaičiai kažkodėl vadino Tute. Gyvendama Amerikoje, ji rašydavo laiškus, kasmet atsiųsdavo siuntinių. Ten visada būdavo įdėta man dailių amerikoniškų suknelių, batelių, kitų daiktų, kurie savo kokybe ir puošnumu skyrėsi nuo gaminamų Lietuvoje.

Su Tute buvau susitikusi vienintelį kartą, kai ji, rodos, 1974 m. lankėsi Lietuvoje. Tuo metu sovietų valdžia „pro geležinę uždangą" pradėjo įsileisti vieną kitą lietuvį, panorusį aplankyti gimtinę. Ji labai ilgėjosi savo krašto, tad pasinaudojo pirmąja galimybe atvykti į Lietuvą. Atvažiavo žinodama, kad negalės laisvai keliauti ir aplankyti jai brangių vietų. Tuo metu užsieniečiams sovietų saugumas leisdavo atvykti tik į Vilnių ir apsigyventi užsienio svečiams skirtame viešbutyje. Tačiau mūsų giminaičiai slapta Juzę Jakubauskienę vieną dieną 4 valandoms „pasivogė" ir atsivežė į mano tetos Staselės Čėsnaitės-Stučkienės namus Kaune. Tik čia, nors ir labai trumpai, galėjo atvirai ir nuoširdžiai pasikalbėti, nebijodami, kad pokalbio kas nors gali klausytis. Tutei buvo baisu matyti tokią sovietinę Lietuvą.

Išvykdama iš Lietuvos ji mus, giminaičius, norėjo pamaloninti dovanomis, nusivedė į „dolerinę". Toje parduotuvėje už

dolerius buvo galima įsigyti deficitinių prekių. Aš paprašiau tik vieno dalyko – magnetofono „Daina“, nes labai norėjau įrašyti prisiminimui Tutės balsą. Tą įrašą iki šiol saugau.

Juzefa buvo labai religinga, katalikiška dvasia augino dukrą Eglę, su kuria taip pat laiškais palaikėme ryšius. Apie jų gyvenimą už Atlanto žinojome iš laiškų, atsiųstų nuotraukų. Juzefa visą laiką gyveno kartu su dukros šeima. Žentas J. Vilutis iki Antrojo pasaulinio karo buvo didžiausios Pabaltijyje Šiaulių alaus daryklos „Gubernija“ vadovas. Jis žinomas kaip jauniausias tarpukario Lietuvos įmonės vadovas. Buvo labai gabus. Prezidentas A. Smetona finansiškai rėmė jo mokslus Pilzene. J. Vilutis apie alų išmanė viską – galėjo valandų valandas pasakoti, profesionaliai vertinti alaus kokybę. Gyvendamas Amerikoje Jonas bandė gaminti alų, tačiau bankrutavo.

J. Vilutis, net sulaukęs garbingo amžiaus, pasižymėjo nepaprastai gera atmintimi, aštriu protu, turėjo puikų humoro jausmą. Jis pasakojo, kad J. Jakubauskienė pirmą kartą pamačiusi būsimą žentą, 14 metų vyresnį už dukrą, nualpo. „Matyt, pirmasis įspūdis buvo nekoks“, – juokavo pasakodamas Jonas. Tačiau jis visada labai sutarė su uošve, ja rūpinosi iki mirties.

Eglė nė karto nebuvo grįžusi į Lietuvą, nes dirbo Čikagos lietuvių televizijoje ir manė, kad gali turėti problemų, o vėliau negalėjo dėl prastos sveikatos. Nors ir nebuvo baigusi specialių mokslų, ji buvo artistiška, gerai išmanė teatro specifiką. Mano vyrui aktoriui Petrui Venslovui, su programa besilankančiam JAV, ji patardavo, kaip geriau pasirengti pasirodymų vakarams.

Brangindama giminaičių atminimą, kaip relikviją saugau jų laiškus ir nuotraukas“.

Eugenija Kuprienė, 2000 m. gyvenusi pas Vilučius ir slaugiusi Eglę, prisimena: „Eglė didžiuodavosi savo tėčiu S. Jakubausku. Ji, norėdama jaunuolį ar vyrą dėl ko nors pagirti, sakydavo; „Oi, matot, jis toks kaip mano tėtis“. Apie gyvenimą Lietuvoje

nenorėdavo kalbėti, nes jai būdavo pati skaudžiausia tema. Tačiau kartais ji paminėdavo vieną kitą epizodą iš gyvenimo Pagraužių dvare. Su nostalgija kalbėdavo apie obelų ir kriaušių žydėjimą, vyšnių slėnį. Eglė sakydavo, kad ją tėtis, kaip vienturtę dukrą, labai mylėjo, džiaugėsi ja, negailėjo pinigų drabužiams ir papuošalams.

Po nepaprastai sunkių išgyvenimų – tėčio netekties, sunaikintų namų, tėvynės praradimo – stengėsi išbraukti rusų valdomą Lietuvą iš savo minčių, tačiau vis tiek norėjo būti palaidota gimtajame krašte.

Eglė, atvykusi į Ameriką, su kitais lietuviais Čikagoje kūrė lietuvišką radijo stotį. Joje dirbo diktore, laidų vedėja. Turėjo malonų balso tembrą, buvo iškalbi, komunikabili. Vėliau dirbo diktore televizijoje. Eglės iniciatyva kiekvienos dienos televizijos programa prasidėdavo daina „Švelnus pūkeli". Studiją techniškai prižiūrėti padėjo sūnus Andrius.

Paskutiniaisiais gyvenimo metais Eglė dėl ligos mažai vaikščiojo, tačiau nenorėjo būti našta kitiems. Galbūt dėl tos priežasties mažai bendravo su lietuviais. Mėgo vyną, pageidavo, kad ją kiti aptarnautų. Laikėsi kultūringo elgesio manierų. Mėgo pasipuošti, turėjo tautinius drabužius. Pasižymėjo puikia atmintimi. Buvo labai tikinti. Kiekvieną rytą ji apsirengdavo išeiginiais drabužiais ir 9 val. per televiziją stebėdavo anglų kalba transliuojamas šv. Mišias, skirtas ligoniams ir seneliams. Apeigų metu vietoj Komunijos ji taupiai, po trupinėlį, kad ilgiau užtektų, laužsaid giminaičių iš Lietuvos atsiųstą kalėdaitį. Vakarais taip pat melsdavosi. Prie lovos jos spintelę puošė Lietuvos prezidento Valdo Adamkaus nuotrauka. 1998 m. jis buvo pakvietęs Vilučius į savo pirmąją inauguraciją, nes Čikagoje gyveno kaimynystėje, bičiuliavosi.

Eglės vyras J. Vilutis Amerikoje dirbo vadovaujamą darbą, pakankamai gerai uždirbo. Iš pradžių gyveno Čikagoje, bet jų

gyvenamajame rajone vis daugiau apsigyvendavo juodaodžių, todėl nusprendė išsikelti. Nusipirko namą Floridoje, netoli Majamio, Dayton Beach. J. Vilutis buvo maloniai bendraujantis, šiltas žmogus. Atsiradus galimybei, važiuodavo į Lietuvą.

Eglės sūnus Andrius (Enri) Vilutis (g. 1950 m.) gražiai kalba lietuviškai, tačiau jo visiškai netraukia ir nedomina Lietuva".

Pagraužių dvaro žemės grąžinimo klausimu 1996 m. ir 1997 m. J. Vilutis lankėsi Liubavo žemėtvarkos skyriuje. Pristatė reikiamus dokumentus, tačiau dėl nežinomų priežasčių žemės grąžinimas iki galo nebuvo sutvarkytas.

E. Vilutienė mirė 2001 m., po metų mirė ir vyras. Urnos su jų palaikais parvežtos į Lietuvą ir palaidotos Marijampolės miesto senosiose kapinėse bendrame giminės kape. Jame dabar ilsisi J. Jakubauskienės motina Melanija Dilienė (1871–1971), J. Jakubauskienė (1899–1995), jos sesuo E. Čėsnienė (1895–1995) su vyru V. Čėsna (1904–1984), E. Vilutienė (1921–2001), J. Vilutis (1907–2002).

Pagraužių dvarvietė prie Liubavo–Aleksandravo kelio

Juzė ir Stasys Jakubauskai vestuvių dieną

S. Jakubauskas su dukra Egle

Jakubauskų giminė.
Pirmoje eilėje iš kairės Laima Šimkūnaitė, Stasė Čėsnaitė, Eglė Jakubauskaitė, antroje eilėje pirma Melanija Dilienė, trečia Juzė Jakubauskienė, stovi Vladas Čėsna, Eugenija Čėsnienė, Stasys Jakubauskas

Marijampolėje pas daktarą Slavėną.
Iš kairės S. ir J. Jakubauskai, M. Dilienė, E. ir V. Čėsnai,
priekyje sėdi E. Jakubauskaitė, L. Šimkūnaitė

Pagraužių dvaro atstovai
su melžėjų konkurso dalyvėmis ir organizatoriais.
Trečias iš dešinės Vladas Jacevičius. 1931 m.

Lietuvos Respublika
T. M.
Kauno Sunkiųjų darbų
K a l ė j i m a s

1941 m. VIII mėn. 4 d.

Nr. 23

P a ž y m ė j i m a s

Pažymima, kad J a k u b a u s k a s Stasys s. Antano, gimęs 1894 m. yra sėdėjęs Kauno Sunkiųjų Darbų Kalėjime kaip politinis kalinys nuo 1940. VII. 12 iki 1941. IV. 11 ir tą dieną buvo išvežtas į stotį Kotlas rytiš Gorkio. Pažymėjimas duotas žmonai Jakubauskienei Juzei.

Kalėjimo Viršininkas /parašas neįskaitom/

Sekretorius /parašas neįskaitomas-/

/Antspaudas/

Marijampolė, 1942 m. Sausio mėn. 6 d. Rejestro 8 Nr.
Aš, Juozas Čėpla, [illegible] Lietuvos apskrities kontoroje
Marijampolėje [illegible] Laisvės gatvės 47 Nr. Juzei Jakubauskienei,
gyv. Marijampolėj, [illegible] liudiju, kad šis
[illegible] jokių
ypatingumų [illegible]

Juozas Čėpla

1941 m. Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo pažymėjimas apie S. Jakubausko kalinimą ir tremtį

1943 m. Kauno generalinio komisaro Rentelno J. Jakubauskienei išduotas žemės grąžinimo dokumentas

Eigentümerurkunde

Auf Grund der Verordnung des Herrn Reichsministers für die besetzten Ostgebiete über die Wiederherstellung des Privateigentums in den Generalbezirken Estland, Lettland und Litauen vom 18.2.43 und der Ersten Durchführungsverordnung des Herrn Reichskommissars für das Ostland vom 27.2.43 wird

Jure Jakubauskiene und Stasys Jakubauskas

das durch Zwangsmassnahmen der Sowjetregierung entzogene Eigentum an dem

Papriauziai. Amtsbezirk Liubáva, Kreis Mariampol

belegenen und von ihnen bewirtschafteten Grundbesitz übertragen. Rechte anderer Personen auf das Eigentum an dem Grundbesitz werden hierdurch nicht berührt.

Der Eigentümer trägt die Verpflichtung, das übertragene Eigentum zum allgemeinen Wohl zu nutzen. Er muss sich bewusst sein, dass die Opfer und der Sieg der deutschen Wehrmacht die Voraussetzung seines Eigentums bilden.

Der Generalkommissar für Litauen

v. Renteln

Diese Urkunde wurde ausgehändigt am 25.10. 1943

Kauen 25.10. 1943

Der Gebietskommissar Kauen-Land
Im Auftrage: [signature]

Eglė Jakubauskaitė.
1944 m.

Lietuviškų laidų vedėja
E. Jakubauskaitė-Vilutienė
televizijos studijoje Čikagoje.
1960 m.

Jaunystės draugės
N. Gudonytė
ir E. Jakubauskaitė (dešinėje).
1944 m.

E. ir J. Vilučiai
palieka Lietuvą.
Prie Reketijos
pradžios mokyklos
atsisveikina su
N. Gudonyte ir
draugais.
1944 m.

E. Vilutienė

E. ir J. Vilučiai
su sūnumi Andriumi
Čikagoje. 1971 m.

E. ir J. Vilučių namuose Floridoje svečiuojasi aktorius Petras Venslovas

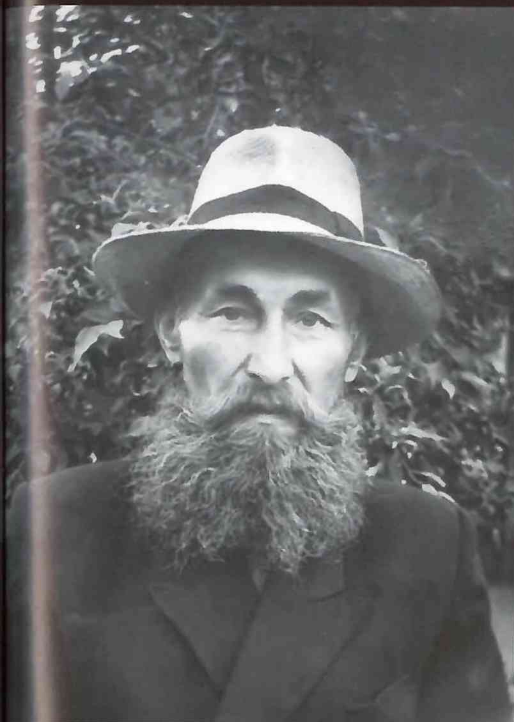

E. Vilutienė paskutiniaisiais gyvenimo metais

Audronė ir Petras Venslovai su knygos autoriumi dalijasi prisiminimais apie giminaičius E. ir J. Vilučius

Jakubauskų giminės kapas Marijampolėje

Vladas Jacevičius –
sodininkystės žinovas
ir puoselėtojas

Salomėjos Jacevičiūtės-Svipienės
atmintyje atgyja Pagraužių dvaro
gyvenimo epizodai

Pagraužių dvaro ūkinių pastatų likučiai

Dvaro centrą puošė tvenkinys

Dvarvietėje išlikę rūsiai

Akmenynų pagrindinės mokyklos mokiniai prie buvusio dvaro arkų

TREMPINIŲ DVARAS

Vištyčio-Rudaminos aukštumų vaizdingas reljefas, daug pabirusių didesnių ir mažesnių kalvelių. Tai buvusio Trempinių dvaro laukai. Saugodami šimtametes šio krašto paslaptis čia stūkso Šilkakalnis, Koplyčkalnis, Zykiakalnis, Jonų *ravas*, Seredinsko kalva, o prie jų prisiglaudusi didelė Lanka ir Pastaunyko pieva, o apie Trempinių ežerą driekiasi Ažerbalė. Šį gamtos kūrinį galima surasti važiuojant Akmenynų–Pagraužių keliu.

Trempiniai istoriniuose dokumentuose

Pirmuosius istorinius šaltinius, kuriuose minimas Trempinių vardas, Trakų pilies teismo 1660–1661 m. knygose yra radęs A. Totoris. Lenkų kalba rašytas Trakų pavieto generolo Jurgio Skorkos pranešimas dėl savavališko karališkojo miško Trempinių valdoje iškirtimo bei valdovo pavaldinių sužeidimo. Sutrumpintas šio dokumento vertimas:

„Aš, Jo Karališkosios Malonybės Trakų vaivadijos ir pavieto teismo pareigūnas Jurgis Skorka, šiuo savo reliaciniu kvitu skelbiu ir į Trakų pavieto pilies teismo knygą įrašau, kad 1660 metų lapkričio 12 d. gavau pranešimą iš Trakų pavieto pono Danieliaus Kozmickio apie karališkos girios bei šilo medžių iškirtimą ir Jo Karališkos Malonybės pavaldinių sužalojimą. Aš, generolas J. Skorka, su dviem pagalbininkais ponais Petru Paulavičiumi ir Adomu Mykolu Adomavičiumi, nuvykę į vietą, radome karališko miško Trempinių (Trepinie) valdoje šviežiai nupjautų *tartyčioms* 4 medžių, namų statybai 50 medžių bei tvorų kartims ir stulpams 120 medžių kelmus. Išaiškinau, kad šiuos medžius lapkričio 2 ir kitomis dienomis savavališkai nupjovė ponios Kotrynos Makovskos Tvarogovskos ir jos sūnaus Andriejaus Tvarogovskio pavaldiniai. Taip pat ponui D. Kozmickiui pri-

klausančiame Pagraužių kaime radome sužeistus karališkuosius pavaldinius. Juos lapkričio 8 d. Vyžainio miestelyje miestelėno Petro Jaraičio namuose kardu sužeidė minėtasis A. Tvarogovskis, kuris, nukentėjusiųjų tvirtinimu, grasino ir patį poną D. Kozmickį užmušiąs, o jo dvarą sunaikinsiąs.

Taigi, aš, teismo pareigūnas, su savo pagalbininkais ką matėme ir girdėjome, surašėme ir tai savo antspaudais bei parašais patvirtiname.

Rašyta Trempiniuose aukščiau nurodytais metais, mėnesį ir dieną" (61).

Iš skundo galima suprasti, kad Merkinės girios ribose gyvenantis A. Tvarogovskis, kuris valdė tarp Vyžainio ir Pagraužių buvusį Sudavijos (Sudawskie) dvarą, sužeidė karaliaus pavaldinius dėl to, kad jie trukdė jam savavališkai kirsti karališkąjį mišką, esantį Nemunaičio girios ribose. Ponui D. Kozmickiui grasino, kad priglaudė nukentėjusiuosius savo valdoje, Pagraužių kaime, ir pranešė apie nusikaltimus Trakų pavieto atstovui. Norint nukirsti tiek daug medžių, reikėjo atsivaryti nemažai baudžiauninkų. Šie įrašai padeda nustatyti kaimų ir dvarų įkūrimo chronologiją. 1660 m. jau buvo Pagraužių kaimas, o Trempiniai dar karališkasis dvaras, o po 17 m. jau buvo Trempinių kaimas ir karališka žemės valda – dvarelis. Tai rodo Trakų pilies teismo dokumentas, rašytas 1677 08 27:

„Skundžiasi Jonas Černikas, Tartu pastalininkis, ir jo žmona Kristina Volčkova Černikova dėl Izabelės Naruševičiūtės Aleksandrienės Masalskienės ir jos patikėtinio pono Kazimiero Bieleckio bei Masalskienės žento Mykolo Paco, Vasilkovo seniūno, daromų skriaudų ir nuostolių besiskundžiantiesiems. Tai yra, kad ponas Kazimieras Bieleckis siekia įvairiais nešvariais keliais išstumti J. Černiką, kuris valdo Trempinių valdą, iš dalies tos valdos" (62).

Atvykę į vietą Trakų pilies teismo komisarai su Trakų vaivadijos Gardino pavieto generolu Jurgiu Izkovskiu ištyrė padėtį ir nustatė, kad reikalas yra ne visai toks, kokį nušvietė J. Černikas.

1677 m. Trempinių dvaro savininkas J. Černikas buvo Trakų pilies teismui padavęs bylą dėl 102 margų žemės prie Trempinių ežero prisiteisti. Atvažiavę pareigūnai sprendė tą civilinę bylą. Trakų pilies teismo knygoje įrašyta (pateikiamas sutrumpintas vertimas): „Į šiaurę nuo Trempinių valdos Nemunaičio girininkijoje yra Būdviečių (Budwiecie) kaimas, kuris priklauso Martynui Grabovskiui, Vitebsko stalininkui, o šalia yra Būdviečių valda, kuri anksčiau priklausė velioniui ponui Horbovskiui, o dabar atitekusi ponui Rapolui Vyšetravkai, Nemunaičio girininkijos pagirininkiui. Tarp šios valdos, Nemunaičio girios ir ponui Jonui Černikui priklausančios Trempinių valdos yra dar 102 margų žemės plotas šalia pelkės, kuris anksčiau priklausė D. Kozmickiui. Jonas Černikas pusę to ploto bandė pasisavinti ir prisijungti prie savo valdos, o Izabelės Masalskienės atstovas Kazimieras Bieleckis neleido. Trakų pilies teismo atstovai uždraudė Jonui Černikui savintis pusę to 102 margų ploto, išvedė ribą tarp to ploto ir Trempinių valdos“ (63).

Visi bylose minimi asmenys yra bajorai, nes Trakų pilies teismas nagrinėjo tik bajorų bylas. Šios bylos labai svarbios, nes iš dalies nusako kaimų ir dvarų kūrimosi eigą. Alytaus didgiryje 1622 m. į pietus nuo Gražiškių kuriami kaimai: Pagraužiai, Aleksandravas, Beviršiai. Trempiniai dar neminimi. 1660 m. Trempiniai buvo karališkojo miško valda, o pirmasis valdytojas nuo 1669 m. iki mirties 1690 m. – Juozas Jonas Černikas, buvęs Dorpato (Tartu) stalininkas. Reikėtų suprasti, kad to meto valstybėje jis užėmė aukštas pareigas – tai garbės pareigūnas karaliaus dvare. Jo žinioje buvo valdovo stalo priežiūra. Iškilmių metu stalininkas patarnaudavo karaliui. Ši garbės pareigybė būdavo ir pavietuose. J. Černiko valdomame Trempinių žemės

junginyje 1677 m. buvo kaimas ir dvaras su 27 dūmais, kurie mokėjo valdovui mokesčius (64).

1690 m. LDK Trakų vaivadijos padūmės registro mokestiniame sąraše pažymėta, kad Trempinių žemės valdoje yra 10 dūmų (65).

Trempiniuose iki 1709–1710 m. maro buvo 14 dūmų, kurių valstiečiams buvo paskirta mokėti Lietuvos kariuomenės išlaikymo žiemos mokestį po 143 zl ir 10 gr. (66).

1738 m. Trempinių inventoriaus bylose rašoma, kad šis laikinys yra atplėša nuo Nemunaičio girininkijos. Jis duotas Kristupui Eidziatavičiui, kuris nuo 1684 m. rūpinosi Smolensko miesto gynyba, o 1702 m. tapo Smolensko žemės teisėju (67). Trempinių žemės laikinio valdytojas pagal užimamas pareigas turėjo gyventi Smolenske, todėl į savo valdas jis tegalėjo atvykti labai retai. LDK valstybei praradus Smolensko žemes, šio žmogaus garbės titulas išliko. Neabejotina, kad jis prie Smolensko galėjo turėti dvarų. Netekus Smolensko, K. Eidziatavičiui kaip kompensacija duotas ne tik Trempinių dvaras, bet ir Aleksandravo. Galima numanyti, kad tai buvo nemažas žemės junginys. Vėlesniais laikais abu dvarai turėjo atskirus valdytojus.

Kristupas Eidziatavičius mirė 1712 m. To meto Lietuvos-Lenkijos valstybės egzistavimo laikais buvo tokia tvarka, kad valstybės tarnybą vykdantiems pareigūnams ir už tarnybą karaliui buvo duodama žemės valda įvairiose valstybės vietose iki gyvos galvos, be teisės paveldėti vaikams. Dažnai pasitaikydavo atvejų, kai, mirus žemės valdytojui, jo žmona prašydavo karaliaus, kad ta valda būtų palikta vaikams. Matyt, kad panaši situacija buvo ir su šiuo žemės laikiniu, nes 1738 m. inventoriniuose dokumentuose rašoma, jog Trempinių dvarą valdo sutuoktiniai Pranas Eidziatavičius ir Ona Civinskaitė, kuriai karalius suteikęs teisę laikyti Trempinius, kol bus gyva, jei vyras pirmas mirtų. Tuo metu Trempinių kaime gyveno 3 valstiečių šeimos.

Dokumentuose nurodoma: „Dvaro žemėje buvo pasėta: 5 statinės rugių, prikirsta 25 kapos pėdų, prikulta 8 statinės grūdų; 2 aštuntukės kviečių, prikirsta 3 kapos pėdų, prikulta 2 aštuntukės; 1 aštuntukė miežių, prikulta 2 aštuntukės; 1 aštuntukė žirnių, prikulta 2 aštuntukės; 2 statinės avižų, prikulta 3 statinės; 1 aštuntukė grikių, prikulta 1 aštuntukė.

Činšo iš pašalinių žmonių gaunama 20 zl. Laikinyje nėra nei upių, nei ežerų, o šieno tik savo reikalams“ (68).

Mirus P. Eidziatavičiui, šį dvarą valdė jo žmona. 1765 m., karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskiui sutikus, ji perleido dvaro valdymą sūnui Dominykui. Trempinių kaime buvo 9 valstiečiai, kurie dvare dirbo po 2 dienas per savaitę. 1765 m., kai Trempinių dvaro ūkvedžiu dirbo Jurgis Šipaila, gautos tokios pajamos (69):

1.	Rugių	pusseptintos vilniškės statinės	po 16 zl	iš viso 100 zl
2.	Miežių	trys ir aštuntukė	po 12 zl	iš viso 37,15 zl
3.	Avižų	trys ir trys ketvirčiai	po 8 zl	iš viso 30 zl
4.	Grikių	trys aštuntukės	po 8 zl	iš viso 3 zl
5.	Prišienauta	20 dvikinkių vežimų	po 2 zl	iš viso 40 zl
6.	Už nuomojamas pievas			iš viso 30 zl
7.	Už smuklę iš žydo gauta nuoma			iš viso 45 zl
8.	Iš valstiečių, kurie nevažiuoja į prekybines keliones			iš viso 64 zl
Iš viso pajamų				349 zl 15 gr

Dvaro vietininko, tijūno, ūkvedžio algos ir kitos išlaidos sudarė 169 zl 15 gr, kvartos mokestis – 45 zl. Atmetus šias išlaidas, dvaro valdytojui lieka 124 zl pajamų.

Kaimas – įvairiatautis derinys

Tautiškumo požiūriu XIX a. II pusėje Liubavo valsčius buvo labai margas. Kaimuose gyveno lietuviai, lenkai, vokiečiai, Liubavo miestelyje dar ir žydai. Valstybinėse įstaigose pareigas užėmė beveik vieni rusai. Tarp lietuvių liuteronų tautinio sąmoningumo nebuvo. Dalis jų save laikė vokiečiais, nors nei žodžio vokiškai nemokėjo. Vietiniai žmonės juos vadino prūsais. Atskirti lietuvį liuteroną nuo vokiečio liuterono sunku, nes vieni ir kiti gerai kalbėjo lietuviškai, laikėsi tų pačių papročių ir niekuo nesiskyrė nuo lietuvių katalikų. Tokių vokiečių buvo daug nuo Liubavo iki Akmenynų ir Aistiškių esančiuose kaimuose. Kalnėnų k. gyveno 12 vokiečių šeimų, Akmenynų k. – 9, Pagraužių – 18. Tokių prūsų čia buvo gal apie ¼ visų gyventojų. Vokiečių kultūra, tvarka, švara turėjo įtakos šio krašto lietuvių kultūrai. Prūsai, jausdami dideles simpatijas Vokietijai, vis dėlto buvo labai ištikimi rusų valdžiai: jos nekritikavo, nesiskundė, pabrėždavo savo ištikimybę, o į lietuvius žiūrėjo kaip į maištininkus. Vokiečiai kolonistai, gyvenę tarp lietuvių, puikiai kalbėjo lietuviškai, tarp lenkų – lenkiškai. Jie visur prisitaikydavo, stengėsi su niekuo nekonfliktuoti. Tiek lietuviai, tiek vokiečiai gyveno savo gyvenimą, netrukdydami vieni kitiems. Lietuvis didžiavosi išleidęs sūnų į kunigus, prūsas – į valdininkus.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą vokiečiai aktyviai skverbėsi į pasienio vietoves. Gaudami paramą iš Vokietijos, galėjo nusipirkti dvarų ar iš ūkininkų žemės. Nežinodami tikrosios priežasties, žmonės nesuprato, kodėl vokiečiams dvarininkams taip sekėsi ūkininkauti, o štai jų kaimynai lenkai sunkiai vertėsi. Daug kas sėkmę aiškino vokiečių sumanumu, tvarkingumu, mokėjimu išnaudoti

samdinius. Tuo metu šiame krašte vokiečių kilmės dvarininkai M. Auffschlag ir S. Hann valdė Trempinių bei Pagraužių dvarus. Po 1914–1918 m. karo, nusilpus Vokietijai, šie dvarininkai kalbėjo tik lenkiškai, todėl vietiniai gyventojai juos vadino lenkais.

Trempinių kaimo gyvenimas

Trempinių dvaras ir kaimas priklausė Gražiškių parapijai, o apie 1734 m., įkūrus Liubavo parapiją, buvo priskirtas jai. 1816 m. pagal vietininko potvarkį nustatyta, kad kaimą valdė vaitas ir turėjo pagalbininką *šaltyšių*.

Genovaitė Kerelevičiūtė pasakoja: „Kaimas svarbiausius reikalus spręsdavo susirinkęs į krivūlę. Tokia kaimo valdymo tvarka buvo iki Antrojo pasaulinio karo.

XIX a. pab. daugelis mūsų krašto kaimų išsiskirstė į vienkiemius. Kaip mano tėtis sakydavo – „išėjo ant kolonijų". Nors gyveno vienšėdžiuose, bet kaimo ūkininkai buvo labai vieningi, nelaimės atveju padėdavo vieni kitiems, talkindavo derliaus nuėmimo darbuose. Jaunimas rengdavo savo kaimo vakaruškas, bendrai giedodavo giesmes, pasistatydavo kaimo kryžius, net ir į žmonas vyrai dažnai nusižiūrėdavo savo kaimo merginas. Atsakomybė už savo šeimą, už savo kaimą buvo giliai įaugusi kiekvieno pasąmonėje. Visuose ūkininkų kiemuose gyveno trys kartos – seneliai, tėvai, vaikai. Užaugę vaikai pasirašydavo tėvų išlaikymo sąlygas – ordinarijas. Pagal jas paveldėdavo ūkį, tačiau įsipareigodavo iki mirties išlaikyti nusenusius tėvus. Tokiu būdu seneliai, pagal išgales padėdami tvarkyti ūkį, galėjo ramiai laukti gyvenimo pabaigos".

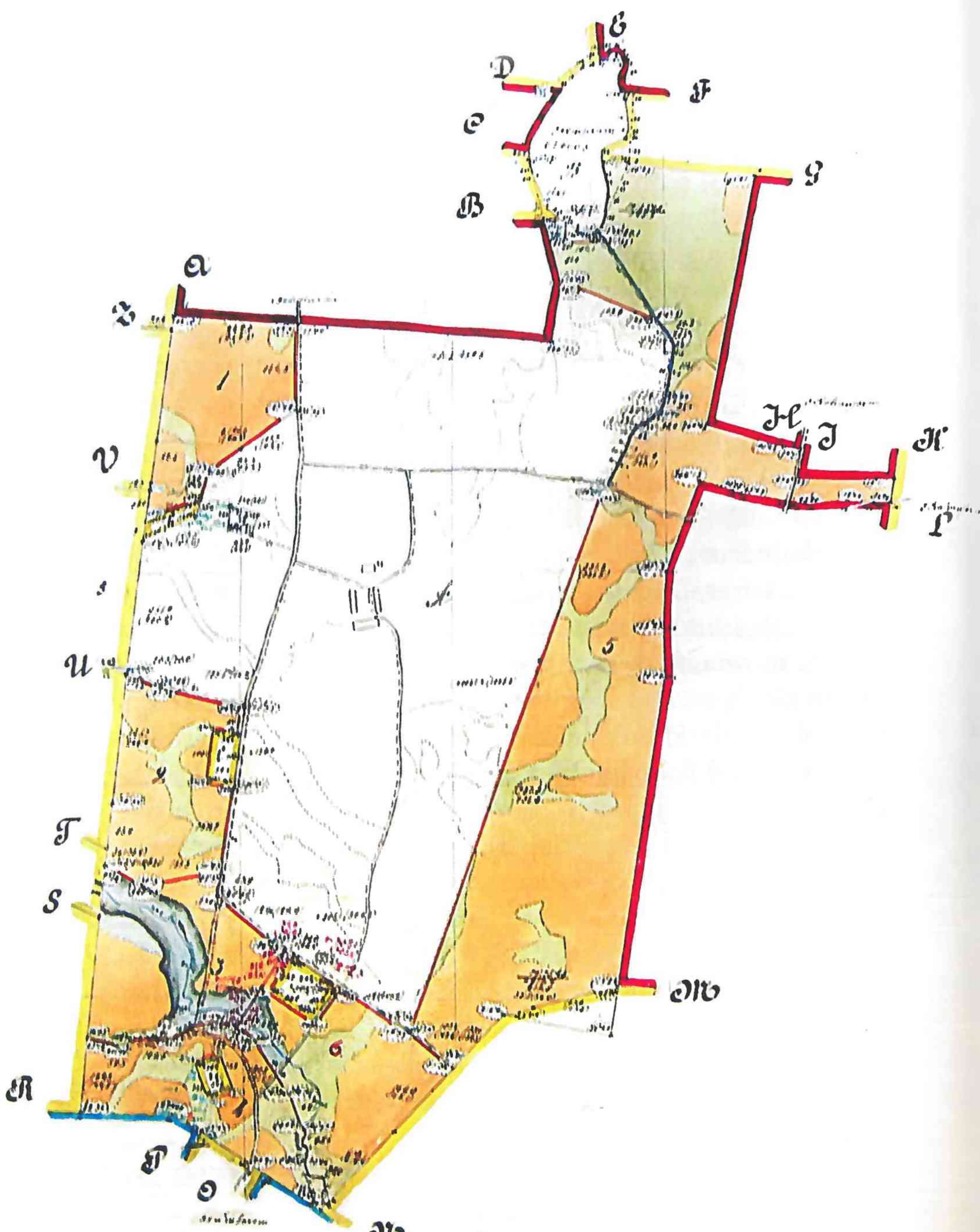
Prūsijos sudarytame XIX a. pr. Sūduvos žemėlapyje nurodoma, kad Trempiniuose yra 1 bajoro ūkis, 5 dūmai, 4 kampininkai, smuklė. XIX a. Trempinių kaimas ir palivarkas yra Kalvarijos apskr. Liubavo valsčiuje ir parapijoje, prie to paties pavadinimo 18 margų ploto ežero, 4 varstai nuo Liubavo ir 12 varstų

nuo Kalvarijos. 1827 m. kaime buvo 14 dūmų ir 94 gyventojai. Trempinių palivarkui priklausė 327 margai žemės. Iš jų ariamos žemės ir daržų – 190 margų, lankų – 104 margai, ganyklų – 16 margų, netinkamos naudoti – 17 margų. Dvare buvo du gyvenamieji mūriniai ir 8 mediniai pastatai, vyko durpių gamyba. 1890 m. Trempinių kaime – 7 dūmai, 61 gyventojas. Trempinių palivarke – 3 dūmai, 33 gyventojai, jam taip pat priklausė Gulbinavo kaimas, kuriame buvo 12 dūmų, 85 gyventojai, turėjo 127 margus žemės. Kalvarijos paviete tuo pačiu Trempinių vardu yra 18 margų ploto ežeras (70). 1923 m. dvare gyveno 44 žmonės, o kaime 8 šeimos – 50 žmonių (71). Dvarui priklausė Trempinių ežeras, apie jį durpinės pievos, vadinamos Ažerbale, Koplyčkalnis, rytinė Pagraužių *ravo* dalis su Graužės upeliu, pietuose didelė pieva, vadinama Lanka, ir keletas aukštų kalvų.

Dvaro žemės parceliacija

Dokumente „Marijampolės apskrities Liubavo valsčiaus už servitutų teises iš Trempinių dvaro Trempinių ir Gulbinavo kaimams duotosios žemės planas sudarytas Žemės Tvarkymo Departamento matininko Katiliaus Antano 1926 m." nurodomi su Trempinių dvaro žeme besiribojančių gretimų žemių savininkai (72) (planas Nr. 5): AB Trempinių k. Juozo Venclovo, BC Trempinių k. Kosto Babecko; CD Trempinių k. J. Andziulevičiaus; DE Būdviečių k. Juozo Kerelevičiaus; EF Būdviečių k. Juozo Skamaročiaus; FG Trempinių k. Juozo Babecko; GH Gulbinavo k. daržininkų; HI Makauskų dvaro žemė; IM Gulbinavo k. daržininkų; MN Trempinių k. Juozo Astašausko; NO Epidemių k. Kazio Dunausko; OP Epidemių k. Vinco Paškevičiaus; PR Pagraužių k. Onos Radzevičienės; RS Pagraužių dvaro sklypas Nr. 7; ST Pagraužių dvaro sklypas Nr. 21; TU Pagraužių dvaro sklypas Nr. 6; UV Pagraužių dvaro sklypas Nr. 5; VZ Pagraužių dvaro sklypas Nr. 4; ZA Pagraužių dvaro sklypas Nr. A.

Nr. 5 Trempinių dvaro parceliacijos planas 1926 m.

Trempinių dvaro planas 1939 m.

1. pakajai
2. ūkinis pastatas
3. tvartas
4. svirnas
5. kluonas
6. kašarai
7. prūdas
8. kašarai
9. rūsys
10. rūsys
11. stebuklingo šaltinio vieta
12. Koplyčkalnis, kapai
13. ravas su upeliu
14. sodas
15. ganka (takas)

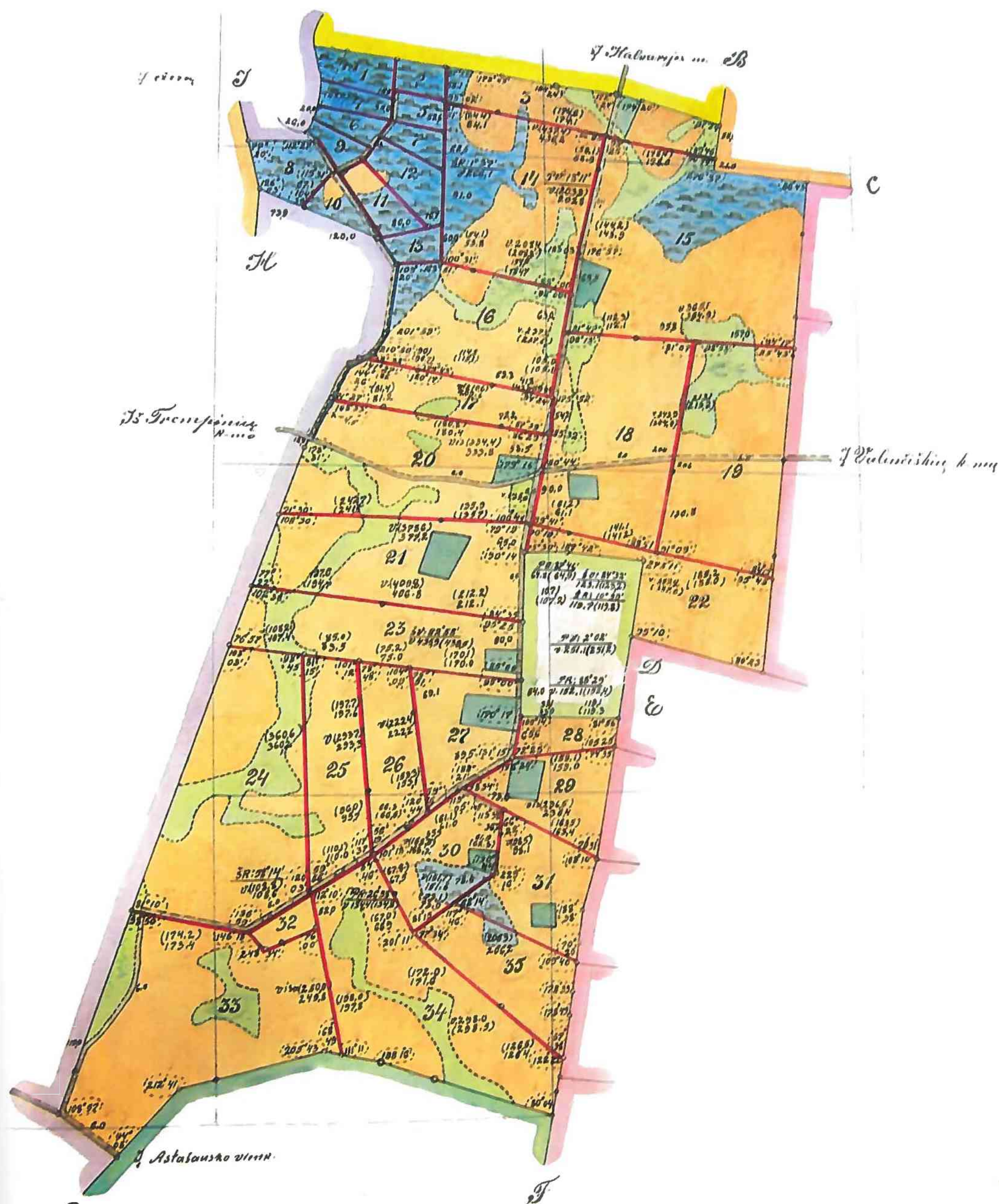
Planas sudarytas pagal Janinos Knygauskienės pateiktus duomenis
Braižė Almantas Babeckas

Trempinių dvarui iki reformos priklausė 144 ha žemės. Vykdant žemės parceliaciją, iš dvaro Trempinių kaimas gavo 22,24 ha, Gulbinavo kaimas – 41,48 ha žemės, kuri išskirstyta į 22 sklypus.

Lentelėje pateiktas sąrašas gyventojų, kurie įvykdžius reformą gavo po 2 ha žemės (73) (planas Nr. 6).

Žemės savininko vardas, pavardė	Sklypo Nr. plane	Žemės savininko vardas, pavardė	Sklypo Nr. plane
Mikas Trečiokas	1	Juozo Augustaičio įpėdiniai	12
Juozas Andziulevičius	2	Jurgis Vasiliauskas	13
Tomo Venclovo įpėdiniai	3	Antanas Kazlauskas	14
Kazys Račius	4	Vincas Sutranavičius	15
Jokūbas Bieliūnas	5	Jokūbas Grosas	16
Augustas Popindikis	6	Edvardas Egeris	17
Katrė Račiuvienė	7	Jurgis Matlauskas	18
Juozo Jankeliūno įpėdiniai	8	Jokūbo Liutkevičiaus įpėdiniai	19
Leopoldo Portofiejaus įpėdiniai	9	Mokyklos daržas	20
Pranės Mikulienės įpėdiniai	10	Juozas Pakulis (Trempinių k.)	21
Juozo Valinčiaus įpėdiniai	11	Ginčijama tarp J. Valatkos ir R. Vasiliauskienės	22

Nr. 6 Trempinių dvaro žemių išskirstymo planas 1926 m.

Trempinių dvaro žemės išskirstymo Gulbinavo kaimui eksplikacija (73)

Eilės Nr.Nr.	Savininkų pavardės ir vardai	Sklypų Nr.Nr.	Naudojamos žemės						Nenaudojamos žemės				Viso žemės		Tame sklype dvaro žemės	
			Sodybos	Ariama	Pievos	Durpynai	Viso sklype	Viso pas savininką	Kelių	Vandens	Viso sklype	Viso pas savininką	Sklypo	Pas savininką	Skirta	Gauta
			ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha
1	Augustaičio Juozo įpėdiniai	23	0,18	3,1	0,51	-	3,79	4,19	0,05	-	0,05	0,06	3,84	4,25	-	-
		7	-	-	-	0,4	0,4		0,01	-	0,01		0,41		-	-
2	Andziulevičius Antanas	14	-	3,85	0,62	1,73	6,2	6,2	-	-	-	-	6,2	6,2	-	-
3	Bieliūnas Jokūbas	15	0,28	6,53	1,33	2,3	10,44	10,44	0,2	-	0,2	0,2	10,64	10,64	3,297	4,02
4	Jankeliūno Juozo įpėdiniai	16	-	3,21	0,94	0,42	4,52	4,52	-	0,01	0,01	0,01	4,58	4,58	-	-
5	Kazlauskas Antanas	29	0,28	1,98	-	-	2,26	2,63	-	-	-	0,03	2,26	2,66	-	-
		9	-	-	-	0,32	0,32		0,03	-	0,03		0,4		-	-
6	Liutkevičiaus Jokūbo įpėdiniai	34	-	5,8	1,19	-	6,99	7,4	-	-	-	-	6,99	7,4	-	-
		2	-	-	-	0,41	0,41		-	-	-		0,41		-	-
7	Matlauskas Jurgis	35	-	2,4	-	0,15	2,55	2,55	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Mikulionio Prano įpėdiniai	18	0,16	5,75	0,47	-	6,38	6,14	0,21	-	0,21	0,22	6,59	6,96	4,2164	4,73
		6	-	-	-	0,36			0,01	-	0,01		0,37		-	-
9	Graso Jokūbo įpėdiniai	26	-	1,99	-	-	1,99	2,39	0,06	-	0,06	0,07	2,05	2,46	-	-
		13	-	-	-	0,4	0,4		-	0,01	0,01		0,41		-	-
10	Portofiejaus Leopoldo įpėdiniai	20	0,21	4,54	0,9	-	5,65	6,05	0,3	0,01	0,31	0,37	5,96	6,42	-	-
		10	-	0,09	-	0,31	0,4		0,05	0,01	0,06		0,46		-	-
11	Račiuvienė Katrė	24	-	5,48	1,93	-	1,41	8,32	0,17	-	0,17	0,17	7,58	8,49	-	-
		12	-	0,01	-	0,9	0,91		-	-	-		0,91		-	-
12	Račius Kazys	19	-	4,93	1,07	-	6	6,38	0,1	-	0,1	0,13	6,1	6,51	-	-
		5	-	-	-	0,38	0,38		0,03	-	0,03		0,41		-	-
13	Račius Jonas	25	-	2,66	0,19	-	2,85	2,85	0,07	-	0,07	0,07	2,92	2,92	2,949	2,92
14	Salatka Juozas	31	0,12	2,15	-	0,3	2,57	2,57	-	-	-	-	2,57	2,57	-	-
15	Sutranavičius Vincas	30	0,14	1,78	-	0,52	2,44	2,44	0,03	-	0,03	0,03	2,47	2,47	-	-
16	Švietimo Ministerijos žinioje	27	0,39	1,95	-	-	2,34	2,34	0,16	-	0,16	0,16	2,5	2,5	-	-
17	Trečiokas Mikas	3	0,13	2,04	0,49	0,2	2,86	2,86	0,04	-	0,04	0,04	2,9	2,9	-	-
18	Valinčiaus Juozo įpėdiniai	21	0,35	3,93	0,74	-	5,02	5,49	0,09	-	0,09	0,09	5,11	5,58	-	-
		4	-	-	-	0,47	0,47		-	-	-		0,47		-	-
19	Varnagiris Juozas	28	-	0,83	-	-	0,83	5,04	-	-	-	-	0,83	5,04	-	-
		22	-	3,46	-	-	3,46		-	-	-		3,46		2,545	2,58
		1	-	-	-	0,75	0,75		-	-	-		0,75		-	-
20	Vasiliauskas Pranas	33	-	1,34	1,17	-	8,51	9,3	0,26	-	0,26	0,27	8,77	9,57	-	-
		11	-	0,25	-	0,34	0,79		-	0,01	0,01		0,8		-	-
21	Vasiliauskas Jurgis	32	-	0,4	-	-	0,4	0,4	-	-	-	-	0,4	0,4	0,404	0,4
22	Venclovo Tomo įpėdiniai	17	-	1,75	0,15	-	1,9	2,88	0,02	0,01	0,03	0,06	1,93	2,94	-	-
		8	-	-	-	0,98	0,98		0,02	0,01	0,03		1,01		-	-
	Viso		2,24	78,2	11,7	11,89	104,03	104,03	1,91	0,07	1,98	1,98	106,01	106,01	14,4****	14,65

Aušlekų šeima

Trempinių dvaro savininkas Mečislovas Aušleka (Mieczyslav Auffschlag 1839–1886) buvo 1863–1864 m. sukilimo dalyvis. Anksti mirus vyrui, dvaro išlaikymu rūpinosi 33 metų našlė Regina Aušlekienė (Regina Auffschlag 1853–1941), o vėliau jai padėjo paūgėjęs sūnus ir dvi dukterys Vladislava (1871–1941) ir Jadvyga (1876–1941).

1919–1920 m., kai kūrėsi nepriklausomos Lietuvos ir Lenkijos valstybės, pasienio teritorijoje vyravo didelė įtampa. Tarp lietuvių ir lenkų kildavo dažnų konfliktų: vyko susišaudymai, turto naikinimas, grasinimai ir žudymai. Dvarų savininkai ir ypač apie Liubavą esančių kaimų gyventojai, kurių dauguma buvo lenkai, labai norėjo, kad jų gyvenamos teritorijos priklausytų Lenkijai.

1919 m. Trempinių ir Makauskų dvaruose ir aplinkiniuose kaimuose, kaip ir visame Liubavo krašte, prasidėjo neramumai. 1919 m. rugsėjo 7 d. lenkai okupavo Liubavo miestelį ir ¾ viso valsčiaus. Nustačius demarkacinę liniją per Vartelinės mišką, Pajaujų, Beržynų, Pagraužių, Trempinių, Skaisčių, Senabūdžio, Salaperaugio, Pasiekų kaimai ir Trempinių dvaras buvo okupuoti iki 1920 m. liepos 20 d., t. y. 11 mėn. (74). Vietiniai dvarininkai, tarp jų ir Aušlekai, išlaikė lenkų kariuomenės dalinius, tikėjosi, kad jų valdomos žemės pateks į Lenkijos teritoriją. Vienoje sutartyje tarp Lietuvos ir Lenkijos tai ir buvo numatyta. Kaimuose, kur labai mažai kas temokėjo lenkiškai, pasirodydavo tiek lenkų, tiek lietuvių kareivių. Vietiniai gyventojai ne visada suprasdavo lietuvių ir lenkų savaip aiškinamas politines tiesas, jų skleidžiamą propagandą. Tačiau netrukus suvokė tikrąją situaciją, kad lenkų valdžia bando kontroliuoti Liubavo kraštą, tik prašant vietiniams dvarininkams.

Aušlekų sūnus K. Aušleka buvo didžiausias lenkų okupacijos šalininkas. Jis bijojo, kad Nepriklausomos Lietuvos *chlopų*

valdžia gali išdalinti dvaro žemę. Vietiniai gyventojai, nutarę jį pagąsdinti, parašė grasinamų laiškelių ir išmėtė aplink dvarą. Nėra abejonės, kad kai kurie pateko į K. Aušlekos rankas. Matyt, didele drąsa ponas nepasižymėjo, nes per kelias dienas iš dvaro dingo, išvažiavo į Suvalkus. Neaišku, ar dėl šių, ar dėl kitų priežasčių, K. Aušleka tarpukariu į Trempinių dvarą retai atvykdavo, juo mažai tesirūpino. Jis gyveno kažkur netoli Suvalkų. Trempinių dvare liko gyventi K. Aušlekos mama ir netekėjusios seserys, kurias vietiniai gyventojai vadino panaitėmis.

Dvare trūko vyriškų rankų, Trempinių kaimo kalvis Juozas Babeckas dažnai buvo kviečiamas į dvarą prižiūrėti ar taisyti įvairių žemės ūkio mašinų, statyti rūsių, nuvežti panaites į Suvalkus pas brolį ir kitus gimines. Jo padarytus vežimus, fajetonus, karietas, *vasangus* pirkdavo dvaro panaitės. J. Babeckas labai sugyveno su dvaro savininkėmis. 1932 m., mirus jo žmonai Marijai Babeckienei, Aušlekaitės ne kartą prašė J. Babecką, kad ateitų valdyti dvarą ir galbūt vestų vieną iš jų, tačiau šis sakydavęs: „Nereik man tų didelių žemių, aš pragyvensiu ir iš savo amato“.

Trempinių dvare buvo ilgi mediniai *pakajai*, į pietus nuo jų – moliniai tvartai, kluonas, kuris sudegė apie 1935 m. dobilus *paisant bukaunyku*, šiaurės vakaruose – kumetynas, į rytus – *prūdas* ir oficina, išklota plytelėmis, o gal kokliais, joje gyveno dvaro tarnai, keturios darbuotojų šeimos. Per didelį, maždaug 5 ha užimantį sodą, iš trijų pusių apsodintą dviem eilėmis liepų, iš pietų į šiaurę ėjo alyvų takas, vadinamas *ganka*. Šalia jo abiejose pusėse augo narcizai, daug kitokių žieminių gėlių. Akį džiugino gausūs gėlynai, sode augo akacijos, jazminai, skiepytos baltos, rožinės, violetinės alyvos, erškėtrožės, gulbinai, gudobelės, maumedžiai, karpomos tujos ir gyvatvorės. Šalia įprastų sodo medžių augo tada dar mažai kam žinomi *volockiai* – graikiniai riešutmedžiai. Tvenkinio kraštai išgrįsti akmenimis. Jame maudytis leisdavo tik savus žmones, kartais arklius. Daugelis įsiminė didelį apva-

lų akmenį, ant kurio baudžiavos laikais plakdavo baudžiauninkus. Dvarae buvo ledainė, devyni akmeniniai rūsiai, magazinas grūdams laikyti, kluonas su keturiais grendymais, vištų, kiaulių, avių tvartai. Laikydavo apie 20 karvių, kurias melžė dvi melžėjos. Žemė prie molio. Nelietingais metais dirvos išdžiūdavo ir būdavo sunkiai įdirbamos.

J. ir V. Aušlekaites gyventojai vadino panaitėmis turbūt dėl to, kad abi seserys buvo sulaukusios garbaus amžiaus ir neištekėjusios. Joms nuolat patarnavo dvi tarnaitės. Trempinių dvaro panaitės sekmadieniais važiuodavo į Liubavo bažnyčią, o Kalvarijos turgaus dienomis, antradieniais arba penktadieniais, pro Makauskų dvarą, Juodelius važiuodavo į Kalvariją. Kaimo žmones stebindavo dengta, užtraukiamu stogu trijų sėdynių *brička*, dar vadinama *kočiumi*, traukiama keturių keršių (didelėmis baltomis, rudomis dėmėmis arklių). *Bričkos* priekyje išdidžiai sėdėdavo išskirtine kepure ir apranga vilkintis *furmonas*. Liubavo bažnyčioje panaitės turėjo nuolatines vietas – krėslus. Po šv. Mišių jos šventoriuje bendraudavo su kunigu, Reketijos dvaro savininkais Puciatickiais, Aleksandravo ir Paliubavio dvarų savininkais Glinskiais. Dažnai juos kunigas pakviesdavo į kleboniją arbatos. Trempinių dvaro panaitės dėvėdavo ilgas suknias, puošdavosi skrybėlaitėmis. Ant kairės rankos kabodavo *vėjeris*, visada turėdavo skėtį, o dešinėje rankoje vėduoklę. Dažnai vežiodavosi ir šunelius. Eilinėmis dienomis šaltesniu metų laiku jos važiuodavo apsirengusios paprastai, dažniausiai vilkėdavo *burkas*. Abi seserys grožiu nepasižymėjo, buvo stamboko kūno sudėjimo. Darbus jos pasiskirstydavo – viena tvarkydavo ūkį, kita rūpindavosi namų ruoša.

Angelė Balcierienė prisimena, kaip jos senelis Kazimieras Račyla, ardamas nuo dvaro į pietus esančio kalno žemę, rado lobį – perlų karolius, aukso ir sidabro auskarus, žiedų, daug kitų brangenybių. Būdamas sąžiningas jis nunešė ir atidavė viską

dvaro savininkėms. Kaimo žmonės jį kvailino, nes panaitės deramai neatsilygino.

Nuo dvaro į šiaurės rytus įsispraudęs viename gale tarp aukštų kalvų, o kitame besiremiantis į retais žemaūgiais berželiais ir žilvičiais apaugusį 18 ha durpyną tyvuliavo Trempinių ežeras, užimantis 4,52 ha plotą. Ežere veisėsi gausybė lydekų, lynų, karosų, vijūnų. Rytinėje jo pusėje rymo smėlingas Skamaročiaus kalnas su buvusiomis senosiomis kapinėmis. Vakarinėje pusėje nuo Andziulevičiaus kalno – puikus užutėkis, kurį visi vadino Atlajum. Čia vasaros perpietę ir vakarais sueidavo maudytis visas kaimas, o vandens paviršiumi toli į kitą ežero pusę buvo nunešamas kiekvieno besidžiaugiančio šūksnis, atodūsis ar linksmas krykštavimas. Šiame užutėkyje vasarą ir žiemą visas kaimas ir dvaro tarnaitės skalbdavo skalbinius, kuriuos statinėse atsiveždavo arkliais.

Prie Atlajaus išdaigų ir džiaugsmo netrūko ir žiemą. Kaimo vaikai, paaugliai, bernai ne tik dieną, bet ir šviečiant mėnulio pilnačiai, užsitempę rogutes ant aukšto Andziulevičiaus kalno, leisdavosi Atlajaus ledu net iki ežero vidurio. 1939–1940 m. buvo labai šalta žiema, daugeliui gyventojų trūko vandens, tai iš Trempinių ežero vandenį veždavo ne vien tik Gulbinavo, Trempinių, bet ir Pagraužių gyventojai.

Apie 1930 m. Trempinių ežerą ir dalį durpyno dvaro savininkė R. Aušlekienė pardavė Juozui Babeckui. Dvarui gyvenant ne pačius geriausius metus, buvo parduota maždaug 1/3 žemės. Dvarui tuo metu liko 52,8 ha.

1940 m., sovietams užėmus Lietuvą, buvo sudaromi nauji Trempinių dvaro žemės valdymo pertvarkymo planai. Visa dvaro žemė suskirstyta į penkis sklypus. Iš tuo metu R. Aušlekienei priklausiusios žemės numatyta palikti 30,64 ha, o likusią išdalinti keturiems bežemiams ir mažažemiams nuo 3 iki 8 ha (75). Tačiau prasidėjus karui visų pertvarkymo planų nespėta įgyvendinti.

Tremties ir dvaro sunaikinimo keliu

1941 m. Trempinių dvaro savininkės, nujausdamos, kad gali būti išvežtos į Sibirą, dalį savo turto paliko pas kaimynus Albiną Babecką, Jurgį Seredinską, Zykį, Juozą Varnagirį, Joną Sutranavičių. Tai buvo daug didelių kambarinių gėlių, sofa, trijų dagčių stalinė lempa, trims žmonėms sėdėti skirta pinta kėdė, 4-5 *kuperiai* su įvairiais mineralais, akmenimis, vilnoniais, lininiais, šilkiniais audiniais. Visų nuostabai, labai daug paliko mažai kam matytų gražių atvirukų, žaislų, fazanų bei povų plunksnų (kai kurios plunksnos buvo nudažytos), senų lenkiškų knygų, panašių į enciklopedijas, žurnalų. Pas Juozą Babecką paliko geresnius įrankius, daiktus ir žemės dirbimo padargus. Juozo Valinčiaus prašė pasaugoti *kuperį* lenkiškų ir lietuviškų knygų, įspūdingus elnio ragus su dvylika šakų. Daug daiktų, indų buvo užkasta dvare. Gyventojai, priėmę panelių turtą, matydami, kad labai neramūs laikai, ėmė bijoti, kad gali būti nubausti už dvarininkų turto saugojimą, todėl ėmė jį naikinti: kai kurie nešė knygas, žurnalus į tvartus ir klojo po kojomis gyvuliams.

Nuojauta pasitvirtino. 1941 m. birželio 14 d. į Sibiro Altajaus kraštą buvo išvežta 88 metų R. Aušlekienė ir jos dukros – 65 m. Jadvyga bei 70 m. Vladislava. Moterys nepajėgė atlaikyti sunkumų: motina mirė kelyje, o dukros netrukus, dar tų pačių 1941 m. rudenį (76).

Janina Knygauskienė, vaikystėje gyvenusi prie pat dvaro, pasakoja: „Aušlekaitės labai mylėjo šunis, šerdavo net iš porcelianinių lėkštučių. Ir dabar atsimenu jų vardus: Labūzas, Puškas, Fuksas, Friska, Lapkus, Maliutka, Mirta, Tigras, Reksas, Margis, Altmanas, Rudis. Jie lakstydavo palaidi, šiaip laikomi kambariuose, tik labai dideli Vilčius ir Vilkas – pririšti. Sode buvo šunų kapinės.

Kartą policininkai ėjo pro dvarą ir juos užpuolė šunys, šie besigindami vienam skalikui peršovė koją. Vėlų vakarą viena

iš panaičių, atėjusi pas mano tėtį Joną Sutranavičių, verkdama prašė, kad vežtų šunį į Kalvariją gydyti. Toks rūpinimasis šunimi kaimo žmonėms atrodė sunkiai suprantamas dalykas.

Kartą vienas žmogus, sumanęs dvaro sode pasiskinti slyvų, buvo užsiundytas šunimis. Pasirodo, jis buvo šaulys ir turėjo šautuvą, todėl pataikė šuniui tiesiai į akį. Šeimininkės gydė sužeistą šunį, vėliau jam įdėjo stiklinę akį.

Prieš vežant Aušlekaites į Sibirą, visi šunys keletą dienų labai staugė. Tas jų staugimas buvo panašus į verksmą. Palikdamos dvarą jos atsisveikino su kiekvienu globotiniu. Tokį vaizdą pamatę rusų kareiviai ir kiti išvežimo vykdytojai juos pradėjo spardyti, sukeldami savininkėms dar didesnį skausmą. Panaitės iš sielvarto sukrito ant grindų, net alpo. Likę be šeimininkių šunys keletą dienų staugė, kol atvykę kareiviai juos iššaudė".

1941–1944 m. Trempinių dvarą prižiūrėjo šiame krašte gyvenęs, repatrijavęs į Vokietiją, o okupacijos metu sugrįžęs vokietis Takambaka. Dvare įsikūrė vokiečių okupacinės valdžios štabas. 1944 m., sovietų kariuomenei užėmus Trempinius, o netoliese vykstant pafrontės karo veiksmams, dvare buvo gydomi rusų kareiviai. Karo metu Trempinių dvaras sudegintas. Liko tik pusė *pakajų*. Po karo čia kuriam laikui apsistojo išminuotojai. Dvare buvo laikomi atvežti iš Vokietijos miltai, duona, kiti maisto produktai, gyvuliams pašarai bei atvaryti gyvuliai.

1944 m. gruodžio 4 d. atvykusi iš Liubavo valsčiaus komisija surašė likusį Trempinių dvaro turtą: „Dviejų galų medinis gyvenamas namas, dengtas skarda, kurio vieno galo vidus išgriautas, vertė – 3000 rublių, medinė dviejų galų kumetinė, dengta skiedromis, vienas galas nugriautas – 1000 rublių, maniežas – 1000 rublių, arkliu traukiamas grėblys – 500 rublių, pjaunamoji – 1000 rublių, 9 metų karvė – 1000 rublių, 6 metų arklys – 2000 rublių". 1945 m. į Valstybinį žemės fondą paimtas Reginai Aušlekienei priklausęs 52,8 ha žemės plotas (77).

Po karo, susiremontavusios dvaro gyvenamąjį pastatą, apsigyveno kelios šeimos: Kailiai, Karasevičiai, Paltanavičiai, Asipauskai, Ambrazas. Kai kurie iš jų anksčiau buvo dirbę dvare. Taip pat čia apsigyveno iš Lenkijos pasienio zonos iškeltas Bronius Knygauskas. Vėliau kiti gyventojai išsikėlė kitur, o 1954 m. namą iš kolūkio nusipirko Broniaus ir Janinos Knygauskų bei Juozo ir Stefos Vaičiulių šeimos ir gyveno iki 1986 m. Jie iš dalies atkūrė dvaro kiemo gėlynus, prižiūrėjo nedidelę sodo dalį, tvenkinį.

Sodas priklausė „Vienybės" kolūkiui, o sujungus kolūkius – „Suvalkiečio", vėliau Liubavo kolūkiui ir ilgainiui buvo apleistas. „Suvalkiečio" kolūkio laikais nuo dvaro pastatų nuimta skarda ir panaudota kolūkio kontorai uždengti. Dvarvietė traukos objektu liko ir kolūkinės santvarkos metais. Čia vykdavo įvairios šventės, rengiami jaunimo vakarai, šokiai.

Šiuo metu Trempinių dvarą primena tik išlikęs apleistas didžiulis sodas, medžiais apaugęs tvenkinys, pamatai, kurie, 1986 m. nugriovus pastatus, apaugo menkaverčiais medžiais, alyvų krūmais.

Nuo kalvelės atsiveria puikus vaizdas į buvusį Trempinių dvarą. 2011 m.

Šiame dvaro pastate 1954–1986 m. gyveno Knygauskų ir Vaičiulių šeimos. 1960 m.

Mečislovo Aušlekos kapas
Liubavo kapinėse

Trempinių dvaro vazos –
Akmenynų pagrindinės
mokyklos muziejaus
eksponatai

Dvarui priklausė
Trempinių ežeras

Suvešėjusios liepų alėjos
supa dvaro sodą

Trempinių-Būdviečių
teismo byla.
Iš 1677–1678 m.
Trakų pilies teismo knygos

[Sta]nisław Straszewski Jenerał JKM woiewodstwa Trockiego, y Ja Jan Łuka[szewicz]
[J]enerał JKM Powiatu Lidzkiego Zeznawamy tym naszym relacyinym [listem]
[iż] w roku Teraznieyszym Tysiąc Sześć Set Sześćdziesiątym msca oktobra [dzie]
[si]ego dnia, Przy stronie Szlacheckiey Panu Janie y Pawle Jakubowiczach
Pietrze Pawłowiczu y Panu Jakubie y Symonie Zagorskich, byłem uży[ty]
od Sługi JoMCi Pana Stephana Fronckiewicza Radziminskiego Chorąże[go]
Woiewodstwa Nowogrodzkiego Pana Samuela Zenkia do Dworu
nazwanego Oryż w Woiewodstwie Trockim Leżącego dla zrewidowa
nia rzeczy po nieboszczyku Godney pamięci JoMCi Panu Władysławie
Leonie Fronckiewiczu Radziminskim Woyskim Trockim, ktorez my
nas Jeneralach, stronie Szlacheckie y przy wielu ludzi zacnych, Sługa
JoMCi Pana Chorążego Nowogrodzkiego, według regestru nieboszczyka JoM
Pana Woyskiego Trockiego, ręką własną podpisanego rzeczy wszytkie [illegible]
wyzrewidowawszy iescze co się nad ten regestr po smierci JeoMści Pana
Woyskiego rzeczy znaydzie w pomienioney maiętności przed nami
Jeneralami y Stroną Szlachecką zrewidował, y do tegoż regestru co
ręką nieboszczykowską podpisany wszytkie rzeczy przy nas
Jeneralach y stronie Szlacheckie powpisywał, do ktorego regestru
my Jenerali y Strona Szlachecka przy nas będąca podpisaliśmy
Za potrzebowaniem sługi JoMCi Pana Chorążego Nowogrodzkiego
daiemy ten nasz relacyiny list przy pieczęciach y [lepszey] wiadomości z podpi
sy ręku naszych y ~~strony~~ Szlacheckiemi naszymi także z pieczę
ciami strony Szlacheckiey przy nas byłey Pisan roku msca y dnia wyż
pisanego

Stanisław Straszewski Jenerał JKM woiewodstwa Trockiego ręką swą

Jan Łukaszewicz Jenerał JeoKrólewskiey Mości Powiatu Lidzkiego ręką swą

Į dvarą, į dvarą...

J. ir B. Knygauskų išpuoselėtas buvusio dvaro kiemas. 1972 m.

KOPLYČKALNIS – ŠVENTA VIETA

Koplyčkalnio istorija padavimuose

Vakarinėje pusėje nuo Trempinių dvaro stūkso medžiais apaugęs nedidelio upelio vaga perskirtas kalnas, vadinamas Koplyčkalniu. Manoma, ant jo kadaise buvusi pagonių dievui Patrimpui skirta aukų vieta, vėliau čia laidoti Trempinių dvaro ir kaimo žmonės, būta koplyčios.

Apie Koplyčkalnį pasakojo Stasiukevičienė, gyvenusi Būdviečių k., ir J. Kazimierskas iš Saulėgrąžių k. Jų pasakojimus prieš Antrąjį pasaulinį karą užrašė Pranas Venclova.

„Senovėje, kada dar lietuviai buvo pagonys, dabartinis Koplyčkalnis buvusi jų šventovė. Ant kalnelio viršaus augęs didžiulis ąžuolas, po kuriuo žmonės degindavę aukas vandens dievo Patrimpo garbei. Vėlesniais laikais, kai Lietuva buvo apkrikštyta, į Trempinių dvarą atvažiavęs kažkoks iš Lenkijos bajoras katalikas ir įsakęs šventajame kalnelyje medžius iškirsti, o jį patį išarti. Vieną rytą bajoras išsiuntęs darbininkus su dvylika porų jaučių kalnelio arti, bet, vos tik jiems darbą pradėjus, visi jaučiai kritę negyvi. Kalnelyje tuo laiku pakilęs ūžesys ir per jo vidų įgriuvęs gilus *ravas*. Žmonės kalbėjo, kad tai esąs dievaičio Patrimpo kerštas krikščionims.

Vėliau visi laikydavo kalnelį pagarboj, todėl išsilaikė ąžuolas ir šaltinis iki kunigo Aukštuko laikų. Žmonės, ir būdami krikščionys, kalnelio neužmiršo: ten įrengė kapinyną ir pastatė ant kalnelio koplytėlę. Todėl nuo tada kalnelį ir vadina Koplyčkalniu, o nuo Patrimpo vardo kilo kaimo Trempiniai. Koplyčkalnio šaltinis buvo laikomas pagarboj, stebuklingu ir didžiai šventu nuo tada, kai įvyko tariamas stebuklas su švč. Panelės Marijos paveikslu. Žmonės iš toli jį lankydavę, plaudavę skaudamas vietas; neregiai plaudavę akis ir pasveikdavę.

Vieną kartą kun. Aukštuko kalė atsivedusi šuniukų. Visi šuniukai buvę akli. Tada kunigas sumanęs pasinaudoti stebuklu, nunešęs šuniukus prie šaltinio ir nuplovęs jiems akis. Šuniukai praregėję, bet žmonės, tai sužinoję, nelankę daugiau šaltinio, ir nuo tada šaltinis nustojęs stebuklus daręs. Prieš Did. karą šaltinis K. Aušleko buvo užgriautas, ir dabar jo nė žymės nebėra, o buvusio didžiulio švento ąžuolo vietoj stovi supuvęs kryžius" (78).

Aleksandras Polujanskis XIX a. viduryje aprašo kitą padavimą apie Trempinių kalną.

„Šventas paveikslas pasirodęs Trempinių kalne, liepoje. Žmonės jį parnešę nuo kalno ir pakabinę taip pat liepoj, Liubavo bažnyčios šventoriuje. Paveikslas naktį vėl sugrįžęs į Trempinių kalno liepą. Žmonės tuojau jį pavadinę šventuoju, stebuklinguoju ir pakabinę jį Liubavo bažnyčioje. Nuo to laiko iš tolimų parapijų, iš Seinų, Kalvarijos ir kitur maldininkai skaitlingai rinkosi Liubavan per Švč. Panelės gimimo atlaidus, kur buvo atiduodama ypatinga pagarba minėtam paveikslui" (79).

Petras Akiras-Biržys 1937 m. išleistoje knygoje „Marijampolės apskritis" pateikia dar vieną 1830–1850 m. padavimą apie Koplyčkalnį ir stebuklingąjį Marijos paveikslą.

„Šio kalniuko pakrantėje į rytų pusę buvo nuo neatmenamų laikų šaltinis, o ant kalnelio – tokio pat senumo didžiulis ąžuolas. Po juo buvo dievaičiui Patrimpui aukuras, nes ir vėlesniais laikais ten kasinėjant rasta anglių ir pelenų. Trempinių dvaras tuo laiku priklausė kunigui Aukštukui, kuris labai norėjęs tą ąžuolą sau padarams paimti, bet kadangi jis buvo ne jo, tai kirsti neturėjo teisės. Tais laikais vieną liepos mėnesio naktį ant ąžuolo atsirado nežinia iš kur bekabąs Marijos paveikslas. Tada kun. Aukštukas sušaukęs baudžiauninkus ir pasakęs jiems, kad čia esąs įvykęs stebuklas. Matant baudžiauninkams, paveikslą jis nusinešęs į *pakajus*, bet iš po nakties paveikslas ir vėl kabojęs ant ąžuolo. (Baudžiauninkai kalbėjo, kad kunigas pats buvo atgal paveikslą naktį

atnešęs.) Rytą kun. Aukštukas pasišaukęs baudžiauninką Černulį ir pasakęs, kad ąžuolą reikia iškirsti ir iš jo padirbti spintą, į ją įdėti paveikslą ir nugabenti į Liubavo bažnyčią. Žinoma, taip buvo ir padaryta. Iš ąžuolo kun. Aukštukas prisidirbo sau padarų, o iš šakų padarė spintelę įdėti paveikslui. Spintelė su paveikslu išsilaikė Liubavo bažnyčioj ligi Didžiojo karo, kada sudegė kartu su bažnyčia. Degant Liubavo bažnyčiai, apdegęs paveikslas buvo išgelbėtas, vėliau atnaujintas ir dabar yra 1933 m. pastatytoje naujoje bažnyčioje. Dar žmonės kalba, kad paveikslas pareidavęs iš Liubavo bažnyčios ir atsirasdavęs viename dvaro aruode, kuriame buvusi to ąžuolo sudėta medžiaga. Matydamas tai kun. Aukštukas atidavęs aruodą, kad iš jo būtų pastatyta Liubave koplyčia, kurioje būtų padėtas tas paveikslas. Kada viskas buvę padaryta, paveikslas su iškilminga procesija jaučiais nuvežtas į koplyčią, iš kur jau daugiau nebegrįžęs. Tas kalnelis, kuriame buvo ąžuolas ir atsirado paveikslas, dabar vadinamas Koplyčkalniu" (80).

Angelė Balcierienė, gimusi Trempinių kaime, pasakoja: „Kol šventas paveikslas buvo Liubavo bažnyčios kairėje moterų pusėje, tol klajojo. Kažkas sugalvojo paveikslą perkabinti į kitą vietą, kad jis neklajotų. Kai pakabino dešinėje altoriaus pusėje, daugiau jau niekur nedingdavo. Nuo to laiko Liubavo bažnyčioje, skirtingai nei kitose bažnyčiose, moterys užima dešniąją pusę, o vyrai kairiąją".

Šis Dievo Motinos paveikslas (50x35 cm) susijęs su Liubavo herbu. Kai kuriuose XIX a. šaltiniuose rašoma, kad Liubavo miesto herbe, kurį karalius Stanislovas Augustas, patvirtindamas miesto privilegijas, 1791 m. yra davęs Liubavui, matyti švč. Marijos Trempiniškės paveikslas, laikomas dviejų angelų. Jame pavaizduota stovinti Marija be kūdikio, su vainiku ant galvos, rankas sudėjusi prieš save (81).

Atgaivinta Koplyčkalnio praeities krikščioniška dvasia

2004 m. archeologas Zenonas Baubonis tyrinėjo 66 kv. m Koplyčkalnio plotą. 90-95 cm gylyje fiksuoti kapai, ištirtas vienas apardytas kapas, kuriame rasti du žiedai ir moneta (1659–1660 m. Jono Kazimiero šilingas) (82). Manoma, kad ant Koplyčkalnio galėjo būti laidojami dvaro savininkai ir jų artimieji. Net šiais laikais žmonės sako, kad ten vaidenasi, o jei kas daugiau išgėręs važiuoja pro šalį vedančiu keliu, padaro avariją. Iš tiesų toje vietoje įvykę keletas nelaimingų atsitikimų.

Sovietmečiu istorinė Koplyčkalnio vieta buvo užmiršta, tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę jo viršūnėje 1991 m. stebuklui ir legendoms įamžinti pastatyta Švč. Mergelės Marijos statulėlė, kurią globojo Juozas Valinčius.

1999 m. rugpjūčio 7 d. Liubave buvo aukojamos šv. Mišios. Po jų procesija atėjo į Koplyčkalnį. Dalyvaujant kunigui Petrui Kražauskui ir parapijiečiams, kunigas Robertas Brūzga pašventino statulėlę ir Koplyčkalnį.

2000 m. į šią vietą ypač atkreiptas dėmesys, kai šaukiama Dievo balso iš Vilniaus atkeliavo Genovaitė Kabačiūtė-Stankevičienė. Moteris, kurios vaikystė prabėgo netoli Koplyčkalnio, apsigyveno atsivežtame nuo Vilniaus Tauro kalno vagonėlyje. Paskutinius aštuonerius savo gyvenimo metus ji nešė Kristaus tikėjimą ir meilę gimtajam kraštui, atgaivino Koplyčkalnio praeitį. Vis daugiau žmonių čia užsukdavo, vieni vedami tikėjimo balso, kiti iš smalsumo.

2001 m. rugpjūčio 19 d. pirmą kartą čia laikytos šv. Mišios, kurios penkerius metus buvo tapusios kasmetine tradicija. Mišias aukodavo Liubavo kunigas Antanas Kereišis. 2004 m. Bronius Blauzdžiūnas pastatė kryžių. Kalnelyje buvo aštuoni šventųjų paveikslai, trys statulėlės.

G. Stankevičienė panoro čia pastatyti koplyčią. Keletą metų ji vaikščiojo po įstaigas, siekdama įgyvendinti savo sumanymą. Kaimo bendruomenė pritarė, tačiau kai kurie į moters sumanymą žiūrėjo skeptiškai. 2007 m. Kalvarijos savivaldybės taryba svarstė Koplyčkalnio žemės klausimą.

Naujos koplyčios projektą rengė architektas Kęstutis Pempė, statybos globėjai – dailininkas, etnografas Aleksandras Tarabilda, skulptorius Dominykas Čepas, muzikologė Irena Paukštytė. Buvo atlikti parengiamieji darbai: archeologiniai tyrimai, topografinė nuotrauka su reikalingomis atžymomis, parengtas koplyčios statybos projektas, banke atidaryta lėšų kaupimo sąskaita.

Tačiau G. Stankevičienė 2008 m. mirė. Išblėso ir naujos koplyčios pastatymo viltis. 2008–2010 m. Koplyčkalnio krikščionišką dvasią saugojo Birutė Adomavičienė. 2009 m. ant kalnelio Marijampolės kunigo Bronislavo Paltanavičiaus iniciatyva buvo pastatyta tik nedidelė koplytėlė. Vykdydamas velionės prašymą, medžio drožėjas iš Anykščių išdrožė šv. apaštalų Petro ir Povilo skulptūras, kurios su šventųjų paveikslais ir statulėlėmis dabar saugomos naujoje koplytėlėje.

Atgaivinta Koplyčkalnio istorinė praeitis

Pirmosios šv. Mišios Koplyčkalnyje. 2001 m.

Švč. Mergelės Marijos skulptūra, pastatyta G. Stankevičienės iniciatyva

Neįgyvendintas Koplyčkalnio koplyčios projektas

XVIII–XX A. KALVARIJOS KRAŠTO DVARAI IR PALIVARKAI

Aguonis
Aleksandravas I (Raudondvaris)
Aleksandravas II (Parausiai)
Barkaučizna
Barauskai
Dambauka
Didysis Pasūduonis
Janavas
Jurgežeriai
Grumodziškiai
Kalvarija
Kvietkinė
Mockai
Margai
Marijanka
Makauskai (Piliakalniai)
Mažasis Pasūduonis
Miklausė
Mergutrakis
Naujienėlė
Novasodai
Orija
Pagraužiai
Paliubavė (Pašešupys)
Pasūduonis
Plumbėnai
Pranciškavas
Reketija
Sangrūda
Skaisčiai
Šaltieji Šaltiniai
Suvalkėliai
Trakėnai
Trempiniai
Trakiškiai
Turlojiškė (Kochanovčizna)
Vaiponiškė
Vilkabaliai
Zigmantavas

PABAIGOS ŽODIS

Pro atkeltus istorijos vartus ėjo ir išėjo dvarai. Išsinešė savo išdidumą ir Lietuvoje sėtos europietiškos kultūros daigyną. Ištuštėjusios ir nutilusios dvarų menės nūnai virto besistiebiančiais berželiais ir liepaitėmis.

Dvarų laukuose jau kitos kartos ankstyvą pavasarį klausosi vyturio giesmės. Kitos kartos eina žemės taku paskui javą nokinančią saulę ir iš laukų parkeliaujančią kvapią duoną. Daugybės žmonių prisiminimų takai atveda į tylias ir užžėlusias dvarų paunksmes. Seniai, tačiau žmogaus atmintimi siekiančiais laikais, dvarai sotino ir augino žmogų.

Pakajai visada turėjo dvejas duris – iškiliesiems ir pilkiesiems žemės vyturiams. Iš ten sklido knygos, muzikos ir elgesio kultūros šviesa. Šviesa, kuri kaip tekanti saulė, nesulaikoma ir nežinanti ribų, vilnijo toliau už kiemo vartų.

Dvarai devynis prakaitus spaudė, grašį į save lenkė... Dvarai mokė darbo... Dvarai daug atėmė... Tačiau ir daug davė. Jei ne sovietinė okupacija, jei ne karas, jei ne viską griovusi kolektyvizacijos banga, gal visai kitaip šiandien kalbėtume apie dvarą.

Archyvų ir dokumentų labirintais ėjau paskui Kalvarijos krašto dvarus. Jie mano vaizduotėje išsiskleidė kaip nematytas žiedas, kurį norisi glausti, kuriuo norisi gėrėtis, kurį panorau dovanoti ir Jums, mieli skaitytojai.

Dvarai išėjo negrįžtamu istorijos vieškeliu. Tad atmintyje tegul lieka tuose dvaruose žmonių likimus vedžiojęs takelis...

ŽODYNAS

aliejnyčia – aliejinė, aliejaus spaudykla
auksinas – auksinė, vėliau sidabrinė senovės Lietuvos moneta; 1919–1922 m. Lietuvos popierinis pinigas, lygus Vokietijos markei
barchatas – aksomas
biuvaras – aplankas, kuriame laikomi laiškai, korespondencijos
bovilninis – medvilninis
brička – brika, brikelė, šventadienis vežimas
burka – ilgas viršutinis drabužis, apsiaustas
chlopas – niekinamai dvaro ponų vadinamas lietuvis valstietis
činšas, čyžė – feodalinė žemės renta, mokama natūra arba pinigais
drapakas – padargas žemei purenti, akėti
drobynos – vežimo šonai
dūmas – feodalinių laikų valstiečio sodyba (kiemas) su žmonėmis ir žeme
fukteris – arpas
furmonas – vežikas
fužeras – taurė
gonkos – veranda
hiberna – mokestis, skirtas samdytai kariuomenei išlaikyti
kampininkas – laikinai gyvenantis pas svetimus žmones gyventojas, neturtingas žmogus
kašarai – samdinių, kumečių namai
kemeris – skambalas
kerzavi čebatai – auliniai batai
kliošinė lempa – stalinė lempa su į apačią išplatintu gaubtu
klomba – gėlynas
kuperis – skrynia
kvarta – dvarų mokestis samdomai kariuomenei išlaikyti
lineika – keturių ratų trumpas vežimas, traukiamas vieno arklio
lonkelės – suolas bažnyčioje atsiklaupti ir sėdėti
liustracija – peržiūra, peržiūrėjimas

machete – mačetė, ilgas peilis lenktais ašmenimis
magazinas – grūdų sandėlis
mandras – išdidus, kažkuo už kitus pranašesnis
mojinės – gegužinės pamaldos
ordinarija – išimtinė, išlaikymas, duodamas tėvams vaikų, perėmusių iš jų ūkį
osočnikas – miško sargas
paisyti bukaunyku – išvalyti dobilų sėklas nuo priemaišų specialiu mechanizmu
pajatonas – fajetonas
pakajai – gyvenamasis dvarininkų namas
pakamorė – dvaro prievaizdas
pastalininkis – stalininko pavaduotojo ar padėjėjo pareigybė
palivarkas – dvarui priklausantis ūkinis ir administracinis kompleksas
politrukas – politinis vadovas
poručikas – jaunesniojo karininko (leitenanto) laipsnis
prūdas – tvenkinys, kūdra
pufas – taburetė su minkštu audeklu apmušta sėdyne
ravas – griovys
sikė – sėmenų išspaudų plyta
sodaunykas – sodininkas
stalininkas – XIII–XVIII a. rūmininko pareigas einantis asmuo, prižiūrintis dvaro savininkų ar kitų didikų stalo parengimą
stonia – arklių stovėjimo vieta
šaltyšius – kaimo seniūnas
šliūbas – sutuoktuvės bažnyčioje
tartyčios – paruošti rąstai statybinei medienai pjauti
vaitas – LDK dvaro administracijos pareigūnas, valdytojas
valaunė – karvių, jaučių tvartas
vasangai – puošnios, arklių traukiamos rogės
vejeris – moterų rankinė

MATAVIMO VIENETŲ PAAIŠKINIMAI

kapa – vienetinių dydžių skaičiavimo matas, lygus 60 vienetų
kartis – 32 gorčiai arba 100 kg
kibiras – 12,9 l
margas – žemės ploto vienetas (71 aras); tokį plotą būdavo galima arkliu aparti, nupjauti per vieną dieną. Sūduvoje nuo 1819 m. paplito lenkiškas margas (56 arai)
mylia – 7,421 km
prūsų puntas – 500 g
pūdas – 40 puntų
rykštė – 15 pėdų arba 4,87 m
statinė – 40 kibirų
taleris – 3 markės
valakas – 21 ha žemės plotas
Vilniaus (vilniškė) statinė – 72 gorčiai, 235,4 l
zlotas – Lenkijos piniginis vienetas (15 kapeikų)

SANTRUMPOS

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
MAA – Marijampolės apskrities archyvas
VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius
TPT – Trakų pilies teismas

Teksto šaltinių nuorodos

1. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 14.
2. VVU RS. F. 102. B. 105. L. 70-71.
3. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 152.
4. VVU RS. F. 102. B. 404. L. 23.
5. VVU RS. F. 102. B. 105. L. 129.
6. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. P. 163, 167.
7. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. P. 432.
8. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. P. 346, 348.
9. Šis tas apie Marijampolės apskritį. Suvalkietis. 1931 02 01.
10. 1795–1800 m. Naujosios Rytų Prūsijos provincijos karo žemėlapis. Signatūra Q-1703. Kopija L. Stepanausko. Berlynas.
11. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 112.
12. VVU RS. F. 102. B. 105. L. 31.
13. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 30.
14. VVU RS. F. 102. B. 105. L. 36.
15. VVU RS. F. 102. B. 105. L. 37.
16. VUB RS. F. 102. B. 105. L. 37-38.
17. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. P. 357.
18. VUB RS. F. 102. B. 105. L. 38.
19. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. P. 450.
20. Вольтер Е. А. Списки населенных мест Сувалкской губернии как материал для историко-этнографической географии края. С. 27-28.
21. Akiras-Biržys P. Marijampolės apskritis. P. 307.
22. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6. L. 176.
23. MAA. F. 374. Ap. 1. B. 2. L. 78.
24. VUB RS. F. 102. B. 105. L. 39-40.
25. VUB RS. F. 102. B. 105. L. 39.
26. LCVA. F. 1248. Ap. 7. B. 4632. L. 51-56.
27. MAA. F. 353. Ap. 2. B. 102. L. 1-2.

28. MAA. F. 374. Ap. 1. B. 2. L. 30.
29. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 41.
30. Metryka Litevska Rejestr podymnego WKL Wojewodstwo Trockie 1690 roku. L. 66.
31. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 41.
32. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 43.
33. Slownik geograficzny Krolestwa Polskiego. T. 5. P. 935.
34. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 43.
35. LCVA F. 1250. Ap. 4. B. 6/187, 6/188.
36. Konarskas J. Savanoris iš Kretingos. Pajūrio naujienos. 1995 02 17.
37. Lietuvos gyventojų genocido rezistencijos tyrimų centras. Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1941. T. 1. P. 302.
38. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/188.
39. MAA. F. 353. Ap. 2. B. 101. L. 1-2.
40. www.vikipedija.lt. S. Goštautas.
41. Goštautas S. Goštautai. Naujoji Romuva. 2001. Nr. 5.
42. VVU RS. F. 102. B. 404. L. 28.
43. VUB RS. F. 7. TPT. 1660–1661. L. 341.
44. VUB RS. F. 7. TPT. 1677–1679. L. 106.
45. VUB RS. F. 7. TPT. 1677–1679. L. 107.
46. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. P. 585.
47. VVU RS. F. 102. B. 106. P. 19.
48. Вольтер Е. А. Списки населенных мест Сувалкской губернии как материал для историко-этнографической географии края. С. 27-28.
49. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 19.
50. LCVA. F. 1248. Ap. 15. B. 2115.
51. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/182.
52. LCVA. F. 1248. Ap. 1. B. 379.
53. Didysis Lietuvos parlamentarų žodynas. T. 3. P. 645.
54. Kas Suvalkiją atstovaus Seime? Suvalkietis. 1936 06 20. P. 1.
55. Kviklys B. Mūsų Lietuva. T. 3. P. 187.
56. LYA. F. K-1. Ap. 58. B. P-12520. 1. 1-24.

57. LYA. F. K-1. Ap. 58. B. P-12520. 1. 1-24.
58. LYA. F. K-1. Ap. 58. B. P-12520. 1. 1-24.
59. Kalvarijos žemėtvarkos skyrius. E. Vilutienės, J. Vilučio nekilnojamojo turto grąžinimo byla.
60. MAA. F. 353. Ap. 2. B. 107. L. 1-2.
61. VUB RS. F. 7. TPT 1660–1661. L. 341.
62. VUB RS. F. 7. TPT 1660–1661. L. 764.
63. VUB RS. F. 7. TPT 1660–1661. L. 765.
64. VUB RS. F. 7. TPT 1677–1679. L. 615.
65. VVU RS. F. 102. B. 105. L. 129.
66. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 43.
67. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 43.
68. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 44.
69. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 44.
70. Slownik geograficzny Krolestwa Polskiego. T. 5. P. 470.
71. VVU RS. F. 102. B. 106. L. 44.
72. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/179.
73. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/179.
74. Akiras-Biržys P. Marijampolės apskritis. P. 305.
75. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/18.
76. Lietuvos gyventojų genocido rezistencijos tyrimų centras. Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1941. T. 1. P. 106.
77. MAA. F. 353. Ap. 2. B. 88. L. 1-2.
78. Akiras-Biržys P. Marijampolės apskritis. P. 301.
79. Akiras-Biržys P. Marijampolės apskritis. P. 302.
80. Akiras-Biržys P. Marijampolės apskritis. P. 301.
81. Gudonytė N. Liubavas. P. 8.
82. Lietuvos archeologijos draugija. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004. P. 367.

Archyvų bylų nuorodos

1. LCVA. F. 1248. Ap. 7. B. 2928.
2. LCVA. F. 1248. Ap. 7. B. 3586.
3. LCVA. F. 1248. Ap. 7. B. 4632.

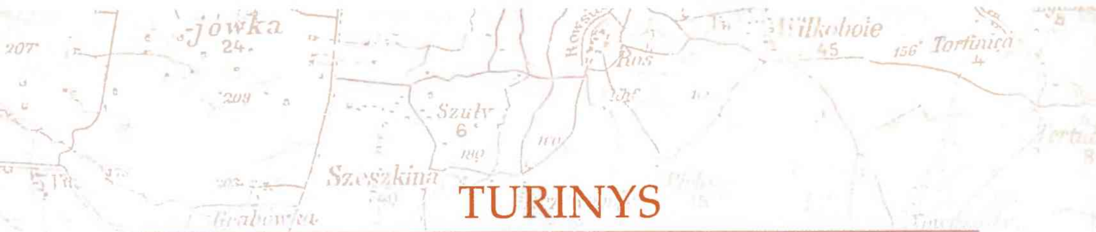
4. LCVA. F. 1248. Ap. 7. B. 7671.
5. LCVA. F. 1248. Ap. 9. B. 557.
6. LCVA. F. 1248. Ap. 9. B. 776.
7. LCVA. F. 1248. Ap. 9. B. 991.
8. LYA KGB skyrius. B. 37354/3.
9. LYA. F. K-1. Ap.58. B. P-12520. 1. 1-24.
10. MAA. F. 353. Ap. 2. B. 88.
11. MAA. F. 353. Ap. 2. B. 101.
12. MAA. F. 353. Ap. 2. B. 102.
13. MAA. F. 353. Ap. 2. B. 107.
14. MAA. F. 374. Ap. 1. B. 2.
15. VUB RS. F. 7. TPT. 1660–1661.
16. VUB RS. F. 7. TPT. 1677–1679.
17. VUB RS. F. 102. B. 105.
18. VUB RS. F. 102. B. 106.
19. VUB RS. F. 102. B. 404.

Planų nuorodos

1. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/100.
2. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/176.
3. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/179.
4. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/182.
5. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/186.
6. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/187.
7. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/188.
8. LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 6/199.

LITERATŪRA

1. Afanazy R. Dzieje rezydenciji na dawnych kresach Rzeszpospolitej. T. 1, 7, 9, 10. Wroclaw-Warszawa-Krakow. 1992–1997.
2. Akiras-Biržys P. Marijampolės apskritis. K. 1937.
3. Balevičius Z. Lietuvių senovinės girios. Mūsų girios. 1958. Nr. 1, 3, 6.
4. Didysis Lietuvos parlamentarų žodynas. 2007. T. 3.
5. Goštautas S. Goštautai. Naujoji Romuva. 2001. Nr 5.
6. Gudonytė N. Liubavas. V. 2008.
7. Konarskas J. Savanoris iš Kretingos. Pajūrio naujienos. 1995 02 17.
8. Kviklys B. Mūsų Lietuva. V. 1991. T. 3.
9. Lietuvos archeologijos draugija. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004–2006.
10. Lietuvių enciklopedija. T. 15. V. 1990.
11. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1941m. V. 1999. T. 1.
12. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Roma. 1967.
13. Pietinė Lietuva G. Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme. Čikaga. 1961.
14. Metryka Litevska Rejestr podymnego WKL (wojewodstwo Trockie). 1690 roku. Warszawa. 2000.
15. Slownik geograficzny. T. 1-12. Warszawa. 1880–1895.
16. Вольтер Е. А. Списки населенных мест Сувалкской губернии как материал для историко-этнографической географии края. СПб. 1901.
17. Suvalkietis. 1931 02 01.
18. Suvalkietis. 1936 06 20.
19. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. Marijampolė. 2003.
20. Venclova. A. Pavasario upė. V. 1971.
21. www.vikipedija.lt. Goštautas S.
22. Polujanski W. Wiedrowki po gubernii Augustowskiej w celu naukowym odbyte. Warszawa. 1859.

TURINYS

ĮŽANGINIS ŽODIS 5
Mieli skaitytojai 8
ISTORINĖ APŽVALGA 10
Nemunaičio ir Merkinės didgiriai 10
Dvarų kūrimasis Sūduvoje 11
Po trečiojo ATR padalijimo 15
XX a. – dvarų naikinimo amžius 16
ALEKSANDRAVO I (RAUDONDVARIO) DVARAS 18
Aleksandravas istoriniuose dokumentuose 19
Aleksandravo siaurasis geležinkelis 25
Dvaras tarpukariu 26
Dvaras be šeimininkų 31
ALEKSANDRAVO II (PARAUSIŲ) DVARAS 37
Lenkiškos kultūros dvasia 38
Pavyzdinis kultūrinis ūkis 41
Sunaikinimo keliu 45
Zigmo Glinskio šeima 46
MAKAUSKŲ (PILIAKALNIŲ) DVARAS 58
Makauskai istoriniuose dokumentuose 58
Dvaro valdytojai – kilmingų bajorų palikuonys 60
Žemės reforma Makauskų dvare 61
Dvaras – S. Skotnickio pasididžiavimas 66
Naujasis dvaro savininkas V. Goštautas 67
Permainos dvare 68
S. Goštautas – žymus rašytojas, meno ir literatūros tyrinėtojas . . 75
Makauskų dvaro paveldėtojo S. Goštauto prisiminimai 77

Toli nuo Lietuvos 80
Goštautų giminės genealogija.......................... 84
PAGRAUŽIŲ DVARAS.......................... 92
Pagraužiai istorijos dokumentuose.......................... 92
Dvaro žemės pertvarkymas.......................... 95
S. Jakubauskas – naujasis dvaro savininkas.......................... 98
NKVD naikinimo girnose.......................... 106
Karo verpetų sūkury.......................... 107
Tėvynės ilgesys už Atlanto 112
TREMPINIŲ DVARAS.......................... 132
Trempiniai istoriniuose dokumentuose.......................... 132
Kaimas – įvairiatautis derinys.......................... 137
Trempinių kaimo gyvenimas 138
Dvaro žemės parceliacija.......................... 139
Aušlekų šeima.......................... 145
Tremties ir dvaro sunaikinimo keliu.......................... 149
KOPLYČKALNIS – ŠVENTA VIETA.......................... 157
Koplyčkalnio istorija padavimuose.......................... 157
Atgaivinta Koplyčkalnio praeities krikščioniška dvasia 160
XVIII–XX a. KALVARIJOS KRAŠTO DVARAI IR PALIVARKAI . 164
PABAIGOS ŽODIS.......................... 165
ŽODYNAS.......................... 166
MATAVIMO VIENETŲ PAAIŠKINIMAI.......................... 168
SANTRUMPOS 168
ŠALTINIAI.......................... 169
LITERATŪRA 173

UDK 728(474.5)(091)
Ba-14

Babeckas, Algimantas
Ba-14 Išnykę (ne)pamiršti dvarai : Aleksandravas, Makauskai, Pagraužiai, Trempiniai / Algimantas Babeckas. – Marijampolė : Piko valanda, 2011. – 176 p. : iliustr., žml.
ISBN 978-609-422-045-6

UDK 728(474.5)(091)+908(474.5)

Algimantas Babeckas

IŠNYKĘ (NE)PAMIRŠTI DVARAI

ALEKSANDRAVAS, MAKAUSKAI, PAGRAUŽIAI, TREMPINIAI

Viršelyje – Pagraužių dvaro arkų fragmentai
iš knygos autoriaus nuotraukų

Nuotraukos Algimanto Babecko
ir iš Marijos Burbienės, Stasio Goštauto, Natalijos Gudonytės,
Astos Jankeliūnienės, Juozo Knygausko, Jono Matonio,
Onos Salatkienės, Stasės Stučkienės, Salomėjos Svipienės,
Audronės Venslovienės, Danutės Virbickienės asmeninių archyvų

Redagavo: Nijolė Babeckienė, Nijolė Bagdonienė

Maketavo dizainerė Birutė Strolytė

Tiražas 500 egz. Užsakymas 266
Leidykla „Piko valanda"
Žemaitės g. 59, LT-68303 Marijampolė
Tel./faks. (8 343) 54 216
El. p. leidyba@pikovalanda.lt, www.pikovalanda.lt